

İCTİMAİ ELMLƏR

Məktəbdə Gürcüstan tarixi, Gürcüstan coğrafiyası və digər ictimai elmlər Məqsəd və məsələlər

İctimai elmlərin fənn qrupuna oxşar məqsəd, məzmun və tədris metodları olan intizamlar – tarix, coğrafiya və mülki təhsil daxil edilir. Ümumi təhsilin hər üç pilləsində (ibtidai, baza və orta pillələrdə) həmin fənlər şagirdin yaş xüsusiyyətləri və imkanlarını nəzərə almaqla uyğunlaşdırılmış şəkildə tədris edilir. Tədris prosesi irs və ardıcılıq prinsipi əsasında qurulub.

İctimai elmərin tədris məqsədi şagirdin vətənpərvər və məsuliyyətli vətəndaş kimi formalaşmasından ibarətdir. Həmin məqsədə çatmaq üçün tədris prosesi elə aparılmalıdır ki, şagirdin:

- Keçmişdə və hal-hazırda ictimai həyat və inkişafa qarşı marağı oyansın ki, suallar versin, informasiya toplasın, ideyaları qorusun, cari məsələləri təhlil etsin;
- Cəmiyyətin fəal və məsuliyyətli üzvü kimi formalaşması və özünəməxsusluğunun təsdiq edilməsi üçün şagirdlərlə, müəllimlərlə, ictimaiyyət üzvləri ilə ünsiyyət qabiliyyəti inkişaf etdirilsin;
- Tarix və coğrafiyanı mənimsəmək üçün lazımi bacarıqları və yüksək əxlaqi dəyərləri təkmilləşdirilsin;
- Ətraf mühit və bütövlükdə aləmi dərk etməyi asanlaşdırılsın, dünya tarixinin kontekstində Gürcüstan tarixini dərk etsin, cəmiyyət və ətrafla ünsiyyət haqqında təsəvvürü yaransın;
- Liberal dəyərlər üzərində qurulan dünyagörüşü və etik əxlaqi formalaşdırılsın.

Doğma ölkəsi və dünyanın əhəmiyyətli tarixi hadisələri və coğrafiyanın tədrisi prosesində şagirdin növbəti bacarıqları inkişaf etdirilməlidir:

Spesifik bacarıqlar:

- Məkan və zamanda istiqamətləndirmə;
- tarixi və coğrafi şərh;
- tarix-coğrafiya vəsaitlərinin istifadəsi və yaradılması;
- zaman-məkan modelinin hazırlanması;
- mövqeyin hazırlanması, tənqidi və qorunması.

Ümumi bacarıqlar:

- problemin dərk edilməsi və əlaqələrin təyin edilməsi;
- informasiyanın toplanılması və təşkil edilməsi;
- yaradıcılıq bacarığı;
- kommunikasiya;
- tədqiqat;
- problemin həlli;
- modelləşdirmə;
- oxumaq bacarığı;
- əməkdaşlıq.

Şagird yüksək əxlaqi dəyərlərlə tərbiyə olunmalıdır:

- İnsani dəyərlər və hüquqlara hörmət etmək;
- Mərhəmət və qayğı;
- Vətənə sevgi;
- prinsipiallıq və vətəndaşlıq şücaəti;
- vicdanlılıq və əməksevərlik;
- bərabərlik;
- tolerantlıq;
- ədalətlik və qanuna hörmət.

İbtidai pillə

İbtidai pilləni başa vurduqdan sonra şagird Gürcüstan və dünyanın əhəmiyyətli tarixi və coğrafi hadisələrini ayırd etməyi bacarmalıdır; öz yaşadığı mühiti, Gürcüstanın diqqətəlayiq yerlərini, onun rəngarəng mədəniyyətini, təbii ehtiyatlarını və iqtisadi fəaliyyətinin tanınmış sahələrini tanımalıdır.

Bu pillədə şagirdə sadə tarixi və coğrafi tədqiqat öyrətməliyik: müxtəlif tarixi-coğrafi vəsaitlərdən (xəritə, qlobus, cədvəl, diaqram, qrafik, fotosəkil, sxematik rəsm və sairə) istifadə etmək və onlardan bəzilərinin sadə analoquunu tərtib etmək; sadələşdirilmiş yazı mənbələrinin üzərində iş (mətnin məzmununun çıxarılması; tarixi faktların müqayisəsi-qarşılaşdırmaq).

Şagird anlamalıdır ki, tarixi keçmişini təsvir etmək və onu şərh etmək müxtəlif vasitələrlə mümkündür, məs: narativ mənbələr, bədii ədəbiyyat, şifahi ədəbiyyat, fotosəkillər, kinofilmlər, muzey eksponatları və s. Şagirdin kommunikasiya qabiliyyəti inkişaf etdirilməlidir. O, müzakirə zamanı dəlillər gətirməyi, öz fikrini yığcam şəkildə ötürməyi, sinif diskussiyasında iştirak etməyi, tarixi və coğrafi məsələlərdə təsviri mövzunu yazmağı bacarmalıdır.

Uşaq onun üçün yaxın olan sosial qruplar (məktəb, qonşular, dostlar və s.) qarşısında öz hüquq və borclarını bilməlidir. O, sadə istifadədə olan və sağlamlıq təhlükəsizliyi üçün lazım olan vərdiş-bacarıqları bilməlidir: müxtəlif sosial mühitdə əxlaqın etik normalarını bilməlidir. Vacibdir ki, onun başqalarını dinləmək və fərqli fikirlərə hörmətlə yanaşmaq bacarığı inkişaf olunsun.

* * *

İctimai elmlər ümumi təhsilin hər üç pilləsində icbari fənlərdir (tam ümumi təhsilin hər üç pilləsində Gürcüstan tarixi və siyasi, sosial və iqtisadi coğrafiya kursunda dünya tarixi və coğrafiyasının əhəmiyyətli sualları inteqrallaşdırılmış verilir).

V-VI siniflərdə ictimai elmlər inteqral şəkildə “Mənim vətənim” kursu hüdudlarında keçilir.

I – VI siniflərdə ictimai elmlərin elementləri digər tədris fənlərinə daxil edilir (gürcü dili və ədəbiyyatı, təbiətşünaslıq və əmək təlimi, riyaziyyat).

Baza pilləsi

Baza pilləsində tarixin, coğrafiyanın, mülki təhsilin, dinin və ictimaiyyətin tədrisi şagirdə insan təcrübəsinin keçmiş zamandan bu günə qədər rəngarəngliyini və eləcə də bəşəriyyətin tapıntılarının fonunda öz ölkəsinin nailiyyətlərini göstərməlidir. Şagirdə həm Gürcüstanın, eləcə də dünyanın siyasi, sosial, mədəni, dini və etnik rəngarəngliyi haqqında informasiya verilməlidir. Bu informasiyaya əsaslanaraq o, keçmişin və müasir dövrün ən əhəmiyyətli tarixi və coğrafi hadisələrin və digər dövrlərin və ictimaiyyətin inkişafının oxşarlığı-fərqliliyini təhlil etməyi bacarmalıdır.

Bu pillədə şagirdin tarixi düşüncə bacarığı formalaşdırılmalıdır – tarixi hadisələrin səbəblərini müstəqil şəkildə izah etmək və onun nəticələrini təhlil etmək; tarixi prosesi müxtəlif tərəfdən (siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni, dini) göstərmək; tarixi hadisələr və ya şəxslərin fəaliyyətlərinin fərqli şərhələrinin mövcud məqsədlərinin izahı, fərqli şərhələrin müqayisəsi və qiymətləndirilməsi. Tarixi mənbələrin (tarixi yazılı mənbələr, arxeoloji və ya etnoqrafik material, tarixi mövzu üzərində yaradılan bədii parçalar, fotosəkillər və s.) axtarılması və onların tənqidi qiymətləndirilməsi (yaxşı olardı ki, tarixi və ya coğrafi materialın axtarılması və hazırlanması zamanı şagird informasiya texnologiyalarından istifadə etsin (internet və CD-rom vasitəsilə informasiyanın axtarılması, kompüter proqramlarının vasitəsilə materialı hazırlamaq və elektron poçtla informasiya mübadiləsi)); tarixi mövzunun yazılması; tarixi mövzu üzərində aparılan diskussiyalar və debatlarda iştirak etmək.

Baza pilləsini başa vurmaq üçün şagird ümumi coğrafi anlayışları bilməlidir: yerli, regional və qlobal səviyyələrdə baş verən təbii, sosial-iqtisadi və ya siyasi proseslərin məkan aspektləri; ərazilərin bölgü prinsipləri; əhalinin, müəssisə və qeyri-müəssisə sahələrinin bölgüsü. O, eləcə də Gürcüstanın coğrafi göstəricilərini (təbii şərtlərin, ehtiyatların, yaşayış məntəqələrinin, təsərrüfat sahələrinin) digər ölkənin göstəriciləri ilə müqayisə etməyi və bunun əsasında oxşarlıq-uyğunluluq və əlaqələri təyin etmək; xəritələrdən və digər coğrafi imkanlardan əldə edilən informasiyanın yoxlanılması və təhlili; sadə tematik xəritələrin tərtib edilməsi; coğrafi düşüncələrin faktlardan fərqləndirilməsi; coğrafi mövzunun yazılması; coğrafi problemlərlə əlaqədar diskussiyalar və debatlarda iştirak etmək; coğrafi fərziyyələri faktlardan ayırmaq. Yuxarıda adı çəkilənlərin öyrənilməsi şagirdə coğrafi biliyi toplamaqda və vərdiş-bacarıqların inkişafında, eləcə də ətrafın mühafizəsi mədəniyyətinin formalaşmasında yardım etməlidir.

Liberal-demokrat dəyərlər üzərində əsaslanan vətəndaş tərbiyyəsi şagirdə ictimaiyyətin və dövlətin önündə öz hüquq-məsələlərini dərk etməkdə və insan hüquqlarının, idarəçiliyin və iqtisadi inkişaf haqqında əldə edilən nəzəri biliyin gündəlik həyatla uyğunlaşdırmaqda yardım etdirməli; vacib vərdiş-bacarıqları inkişaf etdirməli; öz mövqeyini formalaşdırmaq və müdafiə etməli, öz hərəkətlərini tənqidi qiymətləndirməli, fərqli fikri, milliyyəti, etiqad və mədəniyyəti olan insanlara hörmət etməlidir.

* * *

VII – VIII sinifdə ictimai elmlərin tədrisi yenə də - “Gürcüstan və dünya tarixi və coğrafiya” – kursu həddində davam edir. Bu kursun tədrisi üçün ayrılan həftəlik 5 saat tarix və coğrafiya müəllimləri arasında bölünə bilər. Bu halda saat toru seçilən dərslərin maksimal şəkildə effektiv prinsipinə əsaslanmalıdır. IX sinifdə Gürcüstan tarixi, Gürcüstan coğrafiyası və mülki təhsil ayrı-ayrı fənlər kimi tədris olunmalıdır.

Orta pillə

Tarix, coğrafiya və mülki təhsilin üçüncü pillədə tədrisi məcburi məktəbdə şagird tərəfindən əldə edilən biliyə əsaslanır və imkan verir ki, şagird seçdiyi fənləri daha dərindən öyrənsin.

Qeyd olunan kursun məqsədi şagirdlə ictimai elmlərin əsaslarını və araşdırma metodlarını tanımaqdır. Kurs elə qurulub ki, şagird öz maraqları və yaş imkanlarına uyğun olaraq məsələləri müstəqil şəkildə araşdırmağı və öz işlərini təqdim etməyi (auditoriya qarşısında sadə anladılan forma ilə təqdim etməyi) bacarsın. Gələcəkdə ictimai elmlərin ayrı-ayrı fənlərində bilik və vərdiş-bacarıqlarından istifadə edə bilsin.

Bu pillənin hər üç sinfində tarix icbari fənn olaraq qalır. X sinifdə bütün il ərzində tarixin başlanğıc kursu tədris olunur, XI sinifdə - qədim zamanlardan XIX əsr daxil olmaqla Gürcüstan və dünya tarixi tədris olunur, XII sinifdə isə - bütövlükdə XX əsrin tarixi öyrənilir. Belə bir qərarın qəbul edilməsinin məqsədi odur ki, Gürcüstan və dünya tarixinin biliyi şagirdin vətənpərvər və siyasi təhsili olan bir vətəndaş kimi formalaşması üçün ön şərtlərdən biridir. Tarixin tədris edilməsi şagirdə göstərməlidir ki, tarix davam edən bir prosesdir, müasir cəmiyyət üçün ən mühüm siyasi, sosial və mənəvi problemlərə müəyyən hissədə əsrlər və minilliklər ərzində baş verən dəyişikliklər səbəb olmuşdur. Müxtəlif tarixi dövrlərdə müxtəlif şəxsiyyətlər və cəmiyyət önündə duran problemlərin alternativ yollarının, onlar tərəfindən seçilən konkret qərarların və bu qərarların nəticələrinin göstəriciləri əsasında tarixin öyrədilməsi şagirdin eləcə də problemin həlli bacarığını inkişaf etdirməlidir.

Bu məsələnin yerinə yetirilməsi tələb edir ki, şagirdin yüksək səviyyədə inkişaf edilmiş tarixi düşüncəsi olsun: o, tarixi dövrü anlamalıdır (tarixi dövrü təsvir edərkən həmin dövrün sakinlərinin gözü ilə hadisələri görmək; keçmişdə baş verən hadisələri hazırkı nöqtədən deyil, həmin dövrün dəyərləri və nəzərlərini nəzərə almaqla qiymətləndirmək); vacibdir ki, tarixi dövrü anlamaq vərdişi ibtidai və baza pilləsində formalaşdırılsın; tarixi hadisələr arasında mürəkkəb səbəb-nəticə əlaqələrini təyin və təhlil etmək; tarixi hadisələrin məqsəd və nəticələrinin fərqli qiymətləndirilməsinin (şərhlərinin) müqayisəsi və təhlili (bu məqsədə nail olmaq üçün dərslikdən əlavə şagirdin müxtəlif tarixi sənədlərə, keçmiş və müasir tarixçilərin hekayətlərinə əli çata bilsin); tarixin zəruriliyi və təsadüfiliyi konsepsiyası üzərində müzakirə aparmaq (şagird anlamalıdır ki, şəxsin azad iradəsi və seçim etmək qabiliyyəti var. O anlamalıdır ki, tarix müxtəlif yollarla inkişaf edə bilər. Bu halda onda təsəvvür yaranmayacaq ki, gələcək əvvəlcədən müəyyən edilib və şəxsin əməllərinin və onun etdiyi seçimin mənası yoxdur); tarixi araşdırma (tarixi araşdırma-axtarışın məqsədini müəyyən etmək və planlaşdırmaq; yazılı, vizual, ədəbi və musiqi mənbələrini axtarmaq; tarixi sənədin tənqidi təhlili; tarixçilərin fərqli nəzərlərini müqayisə etmək; aparılan araşdırma nəticəsində tarixi mövzunu yazmaq).

X sinifdə bütün il ərzində coğrafiyada başlanğıc, coğrafi araşdırma öyrənilir. X – XI siniflərdə coğrafiya icbaridir, XII sinifdə - seçim fənni qlobal problemlər coğrafiyası tədris olunur. Onuncu sinifdə şagirdlərə imkan verilir ki, coğrafi tədqiqatların xüsusiyyətlərini öyrənsinlər, onlara imkan verilir ki, ibtidai və baza pillələrdə əldə edilən biliyi cəmləşdirsinlər və maraq yaranan halda, gələcəkdə coğrafiyanın xeyrinə seçim etsinlər. Bu kursun hüduqlarında tədris coğrafi problemlərə və şagirdlər üçün aktual və maraqlı mövzuya əsaslanır.

Orta pillədə şagird dünya ölkələrinin əsas xüsusiyyətlərini, onlarda baş verən müxtəlif proses və hadisələri öyrənir; təbiətin mühafizəsi və ümumi sabit problemlərini, bu məsələlərə alternativ yanaşmaları, onların mümkün olan həlli yollarını, qlobal problemlərin coğrafi xüsusiyyətlərini müzakirə və təhlil edir; bilik və təcrübə ilə silahlanmış şəxs və cəmiyyət ətraf mühitin sağlamlığında, onun sabitliyinin qorunub saxlanılmasında hansı böyük işlər görə biləcəyini dərk edir. Orta pilləni

bitirdikdən sonra şagird ətrafda baş verən hadisələri müşahidə etmək əsasında əhalinin əsas tələb və problemlərini müəyyən etməli, onların həlli yollarını araşdırıb planlaşdırmağı bacarmalıdır. Coğrafi araşdırmanı planlaşdırmağı, keçirməyi və araşdırma nəticəsini həm yazılı, eləcə də şifahi şəkildə təqdim etməyi; araşdırma prosesində vizual materialı (xəritə və digər coğrafi vəsaitlər) yaratmağı bacarmalıdır.

Bu pillədə ictimai elmlər fənn qrupu X sinifdə şagirdə vətəndaşlıq üzrə icbari trimestr kursunu, XI – XII siniflərdə isə - dörd seçim fənnini təklif edir: dövlət, qlobal problemlər coğrafiyası, vətəndaşlıq və iqtisadiyyat. Həmin fənlərin tədrisi şagirdə imkan verir ki, siyasi, hüquqi və iqtisadi elmlərin əsaslarını öyrənsin; ona sosial və ya mənəvi məsuliyyətin anlanması və ictimai həyatda iştirak arzusunun təsdiqlənməsində yardım etsin.

İstiqamətlər

Milli tədris planında hər sinfin və ya pillənin sonunda tədris prosesinin nəticələri və şagird tərəfindən göstərilən həmin nəticələrin indikatorları müəyyən edilmişdir. Nəticələr istiqamətlərə əsasən qruplaşdırılıb. Hər bir istiqamət fənnin əsas məzmununu göstərir və bir və ya bir neçə dərs intizamına əsaslanır. Tarix və coğrafiyanın X sinif standartının istiqamətləri tədqiqat və kommunikasiya vərdiş-bacarıqlarına uyğun olaraq müəyyənləşdirilib.

Fənn və siniflərə əsasən tədris istiqamətləri

İstiqamətlər	Gürcüstan və dünya tarixi və coğrafiya	Tarix	Coğrafiya	Mülki təhsil
Zaman və məkan	5-8		9, 11, 12	
Mühit və iqtisadiyyat	5-8	9, 11, 12		
Dövlət, idarəçilik və siyasət	5-8	9, 11, 12	9, 11, 12	
Din və mədəniyyət	5-8	9, 11, 12		
İnsan və cəmiyyət	5-8	9, 11, 12		10
Şəxsi inkişaf				10
Vətəndaş və dövlət				10
Vətəndaşlıq				9, 11-12
İdarəçilik				9, 11-12
İqtisadiyyat				9, 11-12
Tarixi şərh və araşdırma		10		
Kommunikasiya		10	10	
Coğrafi tədqiqat			10	
Mühit və sosial sistemlər			9, 11, 12	

Gürcüstan və dünya tarixi və coğrafiyası
VII sinif
İstiqamətlərə əsasən nəticələr

Tar. Coğ. VII İstiqamətlər				
Zaman və məkan	Mühit və iqtisadiyyat	Dövlət, idarəçilik və siyasət	İnsan və cəmiyyət	Mədəniyyət və din
<p>1. Tarixi hesab sistemini bilir; hadisələri və faktları tarixi dövrlə əlaqələndirir.</p> <p>2. İnformasiyanı əldə etmək üçün müxtəlif tarixi-coğrafi materialları oxuyur.</p> <p>3. Xəritədə coğrafi obyektlər və ərazilərin yerlərini müəyyən edir.</p>	<p>4. Təbii şəraitin yaşayış tiplərinə və təsərrüfatın inkişafına nə kimi təsir göstərdiyini izah edir.</p> <p>5. Təbii ehtiyatların rəşional və çoxtərəfli istifadəsini müzakirə edir.</p> <p>6. İqtisadiyyat və təbiətdə elmi-texniki tərəqqi nəticəsində yaranan dəyişiklikləri təhlil edir.</p>	<p>7. Fərqli dövlət idarəçilik formalarının sosial strukturlarını xarakterizə edir və müqayisə edir.</p> <p>8. Siyasi xadimin ölkə tarxində əhəmiyyətini müzakirə edir.</p>	<p>9. Fərqli sosial strukturları xarakterizə edir və bir-biri ilə müqayisə edir.</p> <p>10. Fərqli mədəniyyət və dövrlərdə qəbul edilmiş qaydaları, normaları və qanunları müzakirə edir.</p>	<p>11. Təbii şərtlərin, sosial mühitin və iqtisadi əlaqələrin insan məişətinə göstərdiyi təsiri araşdırır.</p> <p>12. Cəmiyyətin həyatında dinin nə kimi əhəmiyyət daşıdığını təhlil edir.</p>

Nəticə və indikatorlar Zaman və məkan

Tar. Coğ. VII 1. Tarixi hesab sistemini bilir; hadisələri və faktları tarixi dövrlə əlaqələndirir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Tarixi hadisələri xronoloji ardıcılıqla söyləyir;
- Zaman vahidlərini bir-birinə uyğunlaşdırır (məs. minillik – 10 əsr; əsr – 100 il və s.);
- Terminləri düzgün istifadə edir – “qədim era”, “eramızdan əvvəl”, “qədim tarixi hesab”; “miladdan əvvəl”, “yeni era”; “bizim tarixi hesab”; “yeni tarixi hesabla”;
- Sinifdə qruplarla və ya fərdi şəkildə işləyəndə zaman xəttində (şkalada) tarixi zamanı və ya tarixi dövrləri qeyd edir;

- Yer kürəsinin təkamülü ərzində baş verən hadisələrin ardıcılığı haqqında (məs.: hidrosferin, atmosferin, qitələr və həyatın meydana gəlməsini) fərziyyələr söyləyir.
- Konkret bir tarixin hansı əsr və minilliyə aid olduğunu söyləyir;
- Cədvəl tərtib edir, hansında dərslikdə mövcud olan mövzularla əlaqəli əhəmiyyətli tarixləri xronoloji ardıcılıqla yerləşdirir və uyğun dövrə aid edir (aqrardan əvvəl, aqrar, industrial və postindustrial), məs.:

Mövzu Dövr	Mövzu I (əmək və texnologiyalar)	Mövzu II (məişət və yaşayış növləri)	Mövzu III (sadə sosial qruplardan müasir dövlətlərə qədər) (	Mövzu IV
Aqrardan əvvəl	Paleolit – oddan istifadə edirdilər	Yuxarı paleolit – insan mağarada yaşayır	40000 il əvvəl – nəsil icmasının formalaşması	
Aqrar	Neolit – torpaq işləri və maldarlığın meydana gəlməsi	Eradan əvvəl I minillikdə birinci şəhərin əsası qoyuldu	Eradan əvvəl 3-cü əsrin əvvəli – Kartli çarlığının yaradılması	
İndustrial				
Postindustrial				

Tar. Coğ. VII 2. İnformasiyanı əldə etmək üçün müxtəlif tarixi-coğrafi materialları oxuyur.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Coğrafi və tarixi informasiyanı fotosəkillər, cədvəllər və xəritələri istifadə etməklə şərh edir;
- Beynəlxalq simvolikanın vasitəsilə informasiyanı kontur xəritələrində və digər köməkçi tarixi-coğrafi vəsaitlərdə yerləşdirir;
- Yer kürəsinin saat qurşağı xəritəsindən istifadə edir və öz ölkəsinin vaxtını digər qurşaqda mövcud olan ölkənin vaxtı ilə müqayisə edir;
- Təsəvvüründə Yer kürəsinin ətrafında şərqdən qərbə və ya qərbdən şərqə səyahət edir; tarixlərin dəyişmə xəttinin təyinatı və yerləşdirmə prinsipi üzrə müzakirə edir; eləcə də, səyahət zamanı yaranan narahatçılıq və onlara üstün gəlmək imkanlarını müzakirə edir.
- Bir növ coğrafi vasitələrdə verilən informasiyanı başqa cür ifadə edir (məs.: cədvəldə qitələrə əsasən dünya xəritəsindən vacib çayları qruplaşdırır).

Tar. Coğ. VII 3. Xəritədə coğrafi obyektlər və ərazilərin yerlərini müəyyən edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Xəritədən istifadə etməklə dünya və Gürcüstanın əhəmiyyətli coğrafi obyektlərinin koordinatlarını müəyyən edir;
- Siyasi xəritədən istifadə edir və şərti işarələri təsvir edir (rənglər, sərhədlər), hansıqlarla əraziləri (dövlətlər, inzibati vahidlər, paytaxtlar) siyasi xəritədə qeyd edir;
- Xəritə və statistik informasiyadan istifadə etməklə cədvəl tərtib edir, hansında qitələrə əsasən üç ən böyük və üç ən kiçik ölkələrin (sahə və əhaliyə əsasən) xarakterlərini yerləşdirir;
- Gürcüstanın atlasından istifadə edir və ərazi vahidlərindən birini xarakterizə edir (yeri, sərhədləri, relyefi, hidroqrafik şəbəkəsi, inzibati mərkəzləri);
- Xəritədən istifadə etməklə Gürcüstanın ümumcoğrafi yerini müəyyən edir; oxşar və fərqli yerlərdə olan ölkələri müqayisə edir, onları cədvəldə qruplaşdırır;
- Atlasdan istifadə etməklə Gürcüstanın müxtəlif dövrlərinin (orta əsrlər, Sovet dövrü, hal-hazırda) siyasi-inzibati bölgü xəritəsini doldurur və onları müqayisə edir.

Mühit və iqtisadiyyat

Tar. Coğ. VII 4. Təbii şəraitin yaşayış tiplərinə və təsərrüfatın inkişafına nə kimi təsir göstərdiyini izah edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Sınıfdə qrup işi zamanı arxeoloji və etnoqrafik (dərslikdə verilən və ya tapılan) materiala diqqət yetirir və suallara cavab verir – bu əşyalara sahib olan xalq (əhali) nə ilə məşğul idi;
- Gürcüstanın kontur xəritəsində müxtəlif növ yaşayış məntəqələrini qeyd edir və konkret coğrafi mühitdə onların meydana gəlməsi səbəblərini qeyd edir (məs. şəhərlər niyə çayların sahilində salınırdılar); başqa-başqa mühitlərin əhalisinin yaşayış xüsusiyyətlərini müzakirə edir (çay dərələrinin ətrafında, dəniz sahillərində, dərələrdə, dağlarda, industrial və aqrar regionlarda); öz yaşayış məntəqələri ilə onları müqayisə edir (yaşayış məntəqələrinin fotosəkilləri və yerlərinin planları ilə tanış olur və analiz edir) ;
- Fotosəkil və ya xəritədən istifadə edərək müxtəlif ərazilər üçün xarakterik peyzajı təsvir edir (məs. tropik meşələr, səhra, çöl və s.) və onu həmin ölkənin (regionun) kənd təsərrüfatı ilə əlaqələndirir;
- Sınıfdə qruplarla işləyən zaman fotosəkillərin vasitəsilə başqa-başqa coğrafi mühitdə mövcud iki xalqı müqayisə edir və onlar arasında fərqləri (material, memarlıq) təyin edir;
- təbii-fəlakət hadisələrinin (sel axını, uçqun, quraqlıq, daşqın və s.) coğrafiyası haqqında informasiya tapır və onları qruplaşdırır (məs. cədvəl vasitəsilə);
- Statistik materialın əsasında oxşar balları olan iki zəlzələni xarakterizə edir (məs.: Spitak və Raça), başqa-başqa nəticələrin (tələfat, ziyan, təbiətin transformasiyası) səbəblərini müzakirə edir və cədvəl vasitəsilə qruplaşdırır;

- Təbii-fəlakət hadisələrindən mümkün müdafiə tədbirləri haqqında fərziyyələrini bildirir, həmin tədbirləri Gürcüstanda və digər ölkələrdə tətbiq edilən müdafiə vasitələri ilə müqayisə edir (məs.: svan memarlığının uçqunlara uyğun olması);
- Kənd təsərrüfatı bazarının assortimentini təhlil edir, onları Gürcüstanın bölgələrinə əsasən qruplaşdırır (məs. cədvəl vasitəsilə), kənd təsərrüfatı tiplərini müəyyən edir və nəticələri onun üçün arzu olunan forma ilə təqdim edir.

Tar. Coğ. VII 5. Təbii ehtiyatların rəasional və çoxtərəfli istifadəsini müzakirə edir.

Nəticə əldə edilib, əgər şagird:

- Bir materialdan hazırlanan müxtəlif arxeoloji əşyaları (məs. gildən qab və kərpic də hazırlanırdı) qruplaşdırır (zərflər və cədvəldən istifadə etməklə);
- Təbii ehtiyatları və iqtisadiyyatın uyğun sahələrini qruplaşdırır (zərflər və cədvəldən istifadə etməklə);
- Məişətdə istifadə olunan əşyaların ehtiyat tipləri ilə əlaqələndirir;
- Sxem vasitəsilə ehtiyatların tapılmasından istifadəsinə qədər adlarının dəyişdirilməsini göstərir (neft – yanacaq - elektroenergiya);
- yazılı şəkildə ifadə etməlidir ki, yalnız erkən dövrlərdə mövcud ehtiyatlardan istifadə etməklə onun ailəsi təsərrüfat həyatını necə qurardı;
- təbii ehtiyatları müxtəlif xüsusiyyətlərə əsasən ayırır və onları cədvəldə qruplaşdırır (tükənən və tükənməyən, bərpa olunan və bərpa olunmayan);
- Onun ailəsinin, şəhərin/kəndin, ölkənin istifadə etdiyi təbii ehtiyatların siyahısını tərtib edir; uyğun simvolikadan istifadə edərək kontur xəritəsində tapıntı yerlərini göstərir;
- Sınıfdə qrup işi zamanı sadalanan ehtiyatları müxtəlif əlamətlərə əsasən təsnif edir: onların istifadəsinin əhəmiyyətli (birinci, ikinci, az əhəmiyyətli, əhəmiyyətli) və mənimsənilməsi dövrünə əsasən (ən qədim, qədim, yeni, perspektivli);
- Sınıfdə qrup işi zamanı sadalanan ehtiyatlardan istifadə etməklə yaranan çirkləndirmə barədə (çox çirkləndirir, çirklənir, az çirkləndirir) müzakirə aparır;
- Qrupda iş zamanı təsərrüfatın müxtəlif sahələri tərəfindən bəzi ehtiyatların istifadəsinin zəruriliyi və intensivliyi barədə müzakirə aparır və onların qənaətli istifadəsini müəyyən edir (məs.: su və elektrik enerjisi).

Tar. Coğ. VII 6. İqtisadiyyat və təbiətdə elmi-texniki tərəqqi nəticəsində yaranan dəyişiklikləri təhlil edir.

Nəticə əldə edilib, əgər şagird:

- Sınıfdə qrup və ya individual iş zamanı şkalada üç və ya dörd ideyanı (kəşfi) qeyd edir hansılar, onun fikri ilə qədim zamanlardan indiyədək iqtisadiyyatda ən əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olub və sinfin qarşısında qrupun seçimini sübuta yetirir;

- Mövzu yazır hansında, konkret məsələnin təhlili əsasında elmi-texniki tərəqqinin həm müsbət, həm də mənfi tərəflərini müzakirə edir (məs.: atom enerjisinin istifadəsi);
- Sınıf yoldaşlarının qrupu ilə birlikdə hər hansı bir kəşfi və ya fikri seçir və onun populyarizasiyası üçün həmin dövrə uyğun effektiv reklam hazırlayır (lövhə, broşura, plakat, səsli ismarıç və ya audiosəslənmə, klip və s.)

Dövlət idarəçiliyi və siyasət

Tar. Coğ. VII 7. Fərqli dövlət idarəçilik formalarının sosial strukturlarını xarakterizə edir və müqayisə edir.

Nəticə əldə edilib, əgər şagird:

- Dövlətin idarəçilik formasını, ərazi təşkilini və siyasi rejimi xarakterizə edir; hər hansı bir ölkəni seçir və onun nümunəsi əsasında dövlətin idarəçiliyinin dəyişikliklərinə təsir edən səbəbləri sadalayır;
- Eyni dövrün dövlət idarəçiliyinin müxtəlif formalarını müqayisə edir və cədvəl tərtib edir, hansında onların müsbət və mənfi tərəflərini qeyd edir, məs.:

Dövlət idarəçilik forması	Müsbət	Mənfi
Afina demokratiyası		
Sparta oliqarxiyası		
İranda Əhəminlər monarxiyası		

- Qrupla birlikdə müzakirə edir ki, ailəni, sinfi, məktəbi və ya məntəqənin həyatının idarəçiliyində iştirak etməklə necə yaxşılaşdırıla bilər;

Tar. Coğ. VII 8. Siyasi xadimin ölkə tarixində əhəmiyyətini müzakirə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Sınıfdə qrup işi və ya fərdi iş zamanı şkalada onun fikrincə, ən qədim zamanlardan bu günə qədər ən əhəmiyyətli dörd (və ya beş) siyasi xadimi qeyd edir və sinfin önündə etdiyi seçimin səbəblərini açıqlayır;
- Gürcü çarlarından biri haqqında (dərslük və əlavə ədəbiyyat vasitəsilə) informasiyanı əldə edir və mövzu yazır, hansında onun tərəfindən keçirilən islahatların məqsədləri və nəticələri haqqında söhbət aparır;
- Cədvəl vasitəsilə iki bir-birinə qarşı duran siyasi xadimlərin motivasiya və məqsədlərini cədvəl vasitəsilə qruplaşdırır;
- Eyni bir tarixi şəxsiyyətin fəaliyyətini fərqli şəkildə qiymətləndirən iki mənbəyi müqayisə edir; fərqli şərhlərin məqsədlərini açıqlayır;

- Müəllimin köməyi ilə sinif yoldaşları ilə birlikdə siyasi xadim haqqında tamaşa hazırlayır; tamaşada verilən tarixi faktlar haqqında müzakirələr aparır (məs.: “Kiçik Kaxi”).

İnsan və cəmiyyət

Tar. Coğ. VII 9. Fərqli sosial strukturları xarakterizə edir və bir-biri ilə müqayisə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Arxeoloji və etnoqrafik (dərslərdə verilən və axtarılan) materialdan elə bir əşyaları ayırır, hansılar sosial differensiyadan xəbər verirlər; seçimini əsaslayır;
- Sınıfdə qrup və ya fərdi iş zamanı cədvəl tərtib edir, hansında cəmiyyətləri qruplara ayırır və həmin cəmiyyət tərəfindən tətbiq edilən məcburi əməyin müxtəlif formalarını qruplaşdırır; həm keçmiş, həm də müasir dövrdə məcburi əməyin mövcud olması səbəbləri haqqında müzakirə edir;
- Keçmişin hər hansı bir cəmiyyətinin sosial təbəqəsini seçir və yazılı şəkildə həmin təbəqənin nümayəndələrinin gündəlik həyatlarını təsvir edir (məs.: kəndli – Orta Əsr Avropasında və ya Roma Respublikasında qul);
- Müəllim tərəfindən təklif edilən dövrdən nailiyyətli tarixi şəxslərin adlarını çəkir, onların sosial statuslarını müəyyən edir (məs.: çar, tacir, ovçu, bank rəhbəri, torpaq sahibkarı, prezident, alim və s.) və onların nailiyyətlərinin səbəblərini formalaşdırır;
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə iqtisadi əlaqələrin modelini (məs.: ferma, emalatxana, sex, dükan, bank və s.) təqdim edən simulyasiyalı oyunlarda iştirak edir.

Tar. Coğ. VII 10. Fərqli mədəniyyət və dövrlərdə qəbul edilmiş qaydaları, normaları və qanunları müzakirə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Sınıfdə qrup işi zamanı iki ölkənin qanunvericilik prinsiplərini bir-biri ilə müqayisə edir və müzakirə edir ki, onun üçün hansı qəbul ediləndir (məs. Hammurapi qanunları və Roma qanunvericiliyi, şəriət və müasir gürcü qanunvericiliyi);
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə situativ modelləri təqdim edir, hansıların mənəvi və hüquq qiymətləndirmələri bir çox hallarda bir-birləri ilə üst-üstə düşmür (məs.: yalan söyləmək, ac, evsiz-eşiksiz uşağın çörək oğurlaması, ölümlə cəzalandırmaq və s.);
- Öz araşdırmalarından irəli gələrək, cəmiyyət və şəxsiyyətin qanunu pozduğu halda hansı təhlükə ilə üzləşdiyini müzakirə edir;
- Başqa siniflərin təcrübəsini nəzərə almaqla sinif yoldaşları ilə birlikdə öz “sinif konstitusiyası”nı hazırlayır, onu müəllimin təqdim etdiyi qaydalarla müqayisə edir.

Mədəniyyət və din

Tar. Coğ. VII 11. Təbii şərtlərin, sosial mühitin və iqtisadi əlaqələrin insan məişətinə göstərdiyi təsiri araşdırır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Sınıfdə qrup və ya fərdi iş zamanı iki fərqli sosial strukturlu cəmiyyəti və onların əxlaq-bacarıqlarını və adətlərini müqayisə edir (məs.: dağ-aran və aqrar cəmiyyət);
- Sınıfdə qrup və ya fərdi iş zamanı kənd və şəhərin əhalisinin məişəti ilə əlaqədar arxeoloji və etnoqrafik əşyaları qruplaşdırır; bu qruplaşdırma ilə əlaqədar öz fikrini sübut edir;
- Mövzu yazır, hansında eyni sosial təbəqənin nümayəndələrinin məişətini iki müxtəlif dövrdə müqayisə edir (məs. XIX və XX əsrlərin fəhləsi);
- böyüklərin sorğu-sualı nəticəsində öz ailəsinin məişətini ulu babalarının (ata, baba) həyat qaydaları ilə müqayisə edir və cədvəl tərtib edir, hansında oxşarlıq və fərqləri sadalayır, məs.:

Oxşarlıq		Fərqlər	
Mənim ailəm	Ulu babalar	Mənim ailəm	Ulu babalar

- Bədii ədəbiyyat, folklor, kinematoqraf, kütləvi-mediya, həm də gündəlik həyatdan Gürcüstanın başqa-başqa şəraitlərində yaşayan sakinlərin məişəti haqqında informasiya tapır və onları bir-biri ilə müqayisə edir;
- Təbii şəraitləri və sakinlərin ənənələrini öyrənmək üçün müəllimin yardımı ilə sinif yoldaşları ilə birlikdə öz ətrafında sadə etnoqrafik ekspedisiyanı planlaşdırıb həyata keçirir;

Tar. Coğ. VII 12. Cəmiyyətin həyatında dinin nə kimi əhəmiyyət daşdığını təhlil edir.

Nəticə əldə edilib, əgər şagird:

- Arxeoloji və etnoqrafik (dərslərdə verilən və axtarılan) materialın müşahidəsi əsasında ictimaiyyətin dini təsəvvürləri haqqında söhbətlər aparır;
- Qrup işi zamanı həm keçmiş, eləcə də indiki zamanda hər hansı bir ölkənin dini tolerantlığı haqqında müzakirə aparır;
- Sınıfdə diskusiyaya zamanı dinin ailənin məişətinə əvvəl və indiki gündə göstərdiyi təsir haqqında müzakirə edir;
- Xəritədə onun üçün məşhur dinlərin meydana gəldiyi yerləri, hazırkı yayılmış areallarını göstərir və onlarla əlaqədar əhəmiyyətli kult abidələrini, simvol və ənənələrini sadalayır;

- Hər hansı bir ölkənin din və mədəniyyəti haqqında əldə edilən informasiyası əsasında müzakirə edir ki, həmin ölkəyə səyahət edərkən bu informasiya ona necə yardım edə bilər;
- Sınıf yoldaşları ilə birlikdə əldə edilən etnoqrafik material (dərslər, ədəbiyyat, filmlər, illüstrasiyalar, öz yol qeydləri, müsahibələr və s.) əsasında Gürcüstanda yaşayan millətlərin nümayəndələrinin ailə və ya dini bayramlar haqqında müzakirələr aparır və onlar arasında paralelləri üzərə çıxarır;
- Statistik informasiyadan istifadə edir və Gürcüstan əhalisinin əsas dinlərini əks etdirən xəritəni tərtib edir; və Gürcüstan əhalisinin əsas dinlərini əks etdirən xəritəni tərtib edir; Gürcüstanda din coğrafiyasını müəyyən edən tarixi amillər üzrə müzakirə edir.

Tövsiyyə olunan məzmun

1. Vaxt və təqvim
2. Tarixi və coğrafi mühit
3. Əmək və texnologiyalar
4. Yaşayış tipləri və məişət - mağaradan göydələyə qədər
5. Sadə sosial qruplardan müasir dövlətə qədər
6. Qaydalar, qanunlar və ədalət
7. Çoxallahlıqdan – bir allahlığa qədər

Gürcüstan və dünyanın tarixi və coğrafiyası

VIII sinif

Tar. Coğ. VIII İstiqamətlər

Zaman və məkan	Mühit və iqtisadiyyat	Dövlət, idarəçilik və siyasət	İnsan və cəmiyyət	Mədəniyyət və din
<p>1. Xəritələri və digər coğrafi vəsaitləri (fotoşəkilləri, qrafiklər, cədvəllər, diaqramlar) analiz edir; sadə xəritələri tərtib edir.</p> <p>2. Coğrafi vəsaitlərdən istifadə edərək ərazilərin yerini öyrənir.</p>	<p>3. Əhalinin demoqrafik xüsusiyyətlərini, yaşayış məntəqəsinin xüsusiyyətlərini, miqrasiya proseslərini öyrənir və onları iqtisadi inkişaf ilə əlaqələndirir.</p> <p>4. Urbanizasiya prosesini xarakterizə edir.</p> <p>5. Ən qədim dövrlərdən indiyədək kommunikasiyaların inkişafı üzrə müzakirə edir.</p> <p>6. İqtisadiyyatın inkişafında ticarətin rolunu tədqiq edir.</p>	<p>7. Münaqişələrin səbəblərini, inkişafını və nəticələrini öyrənir.</p> <p>8. Dünya regionlarının bölgüsü prinsipinə əsaslanaraq Cənubi Qafqazı xarakterizə edir.</p> <p>9. Dövlətdə idarəçilik forması və siyasi rejimin qarşılıqlı əlaqəsi haqqında müzakirə edir.</p> <p>10. Beynəlxalq təşkilatların əhəmiyyətini xarakterizə edir.</p> <p>11. Dövlət üçün qanunun aliliyinin əhəmiyyəti barədə müzakirə edir.</p>	<p>12. İnsan hüquqlarının əsaslarını və onların inkişafının tarixi şərtlərini təhlil edir.</p> <p>13. İctimaiyyətdə dinc yaşayış üçün lazımı şərtləri xarakterizə edir.</p>	<p>14. İncəsənət və təhsilin inkişafı əsaslarını öyrənir.</p> <p>15. İctimaiyyətin inkişafının mədəni əsaslarını təhlil edir.</p>

Tar. Coğ. VIII 1. Xəritələri və digər coğrafi vəsaitləri (fotoşəkillər, qrafiklər, cədvəllər, diaqramlar) analiz edir; sadə xəritələri tərtib edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Fotoşəkillər, qrafiklər, cədvəllər, diaqramlar və xəritələr şəklində verilən tarixi və coğrafi informasiyanı izah edir;
- Rəvayət vasitəsilə xəritələrin məzmununu oxuyur və onda verilən informasiyanı müxtəlif formalarla ifadə edir (məs. yazılı və ya cədvəl şəklində);
- Beynəlxalq simvolikadan istifadə edərək rəvayət yaradır və doğma diyarın sadə xəritəsinin şəklini çəkir;
- Qədim dövrün lokal mühitinin mental planını yaradır (kiçik yaşayış məntəqəsi; kənd, məhəllə və s.) və həmin yerin müasir planı ilə müqayisə edir; bu iki dövr arasında hansı dəyişikliklərin baş verməsini müzakirə edir;
- Əhalini təsvir edən materiallara əsaslanaraq müxtəlif növ qrafik və diaqramlar yaradır;
- Müxtəlif məşhur miqrasiya axını haqqında informasiya əldə edir (tarixi xəritələr, dərslik və əlavə ədəbiyyat vasitəsilə) və sinifdə qrup işi zamanı kontur xəritəsində həmin miqrasiya marşrutlarını qeyd edir;
- Böyük səyahət haqqında informasiya əldə edir (dərslik və əlavə ədəbiyyat vasitəsilə) və kontur xəritəsində həmin səyahət marşrutlarını qeyd edir;
- Müasir və keçmiş dövrün xəritələrinin müqayisəsi əsasında keçmiş dövrün xəritəsində qeyd edilməyən ölkələrin siyahısını tərtib edir (məs. müasir və XV əsrin birinci yarısının xəritələrini);
- Kontur xəritəsində Gürcüstanın qonşu ölkələrlə əlaqə saxladığı quru və dəniz marşrutlarını qeyd edir..

Tar. Coğ. VIII 2. Coğrafi vəsaitlərdən istifadə edərək ərazilərin yerlərini öyrənir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Koordinat torundan istifadə edərək müxtəlif yerləri, onların arasında məsafə və istiqamətləri (dünyanın əhəmiyyətli ölkələri və paytaxtlarını, Gürcüstanın region və administrativ mərkəzlərini) müəyyən edir;
- Qrup işi zamanı hər bir qrup ekspedisiya keçirmək üçün fərqli coğrafi yeri olan ölkələri seçir və sinfin qarşısında ekspedisiyanı həyata keçirmək üçün sadə planı (məqsəd, marşrut, zaman, seçilən marşrutun digərləri ilə müqayisədə üstünlüyü, aparılacaq əşyaların siyahısı və s.) təqdim edir;
- Şagird müvafiq tematik xəritələrdən istifadə edir və Avropa – Asiya arasında sərhəd keçirilməsinin problemini təhlil edir (sərhəd keçirilməsinin probleminin alternativ variantlarını, onun üçün qəbul olunan variantı sübutlandırır), uyğunluğunu təhlil edir və onu kontur xəritəsində qeyd edir;
- Siyasi və fiziki xəritələrdən istifadə edərək yerlərinə əsasən ölkələri qruplaşdırır; Qafqaz və ona daxil olan ölkələrin yerləşməsi haqqında söhbət aparır.

Tar. Coğ. VIII 3. Əhalinin demoqrafik xüsusiyyətlərini, yaşayış məntəqəsinin xüsusiyyətlərini, miqrasiya proseslərini öyrənir və onları iqtisadi inkişafı əlaqələndirir.

Nəticə əldə edilib, əgər şagird:

- Statistik göstəricilərə əsasən dünya əhalisinin dinamikası haqqında müzakirə aparır və dəyişikliklərin səbəblərini izah edir;
- Əsas demoqrafik göstəriciləri (doğum, ölüm, təbii artım), cinsi-yaş strukturu və dünyada yayılmış fəaliyyət növlərini xarakterizə edir; lazımi qrafik və diaqramları oxuyur;
- Konkret iqtisadi əlaqələr növünün inkişafı və demoqrafik dəyişikliklərin arasında əlaqə yaradır (məs. Eramızdan əvvəl IV – I minilliklərdə Avrasiya və Afrikada əkinçiliyin inkişafı və dünya əhalisinin artımı arasında).
- Müvafiq tematik xəritədən istifadə edərək dünyanın müxtəlif diyarlarında əhalinin sıxlığını təhlil edir; ən sıx və ən seyrək yaşayış bölgələrini ayırır və onları cədvəldə qruplaşdırır;
- Miqrasiya tiplərini istiqamət və zamana əsasən fərqləndirir (xarici, daxili, çərxi və s.); insanların miqrasiyasına mümkün olan səbəbləri müzakirə edir və lazımi nümunələr gətirir; individ (bu prosesə cəlb olunan) və ölkələr üçün (konkret miqrasiyanın haradan və hansı istiqamətə olmasını) miqrasiyanın mümkün olan nəticələrini fərziyyə edir;
- Mövzu yazır, hansında xarici ölkələrə yeni sakinlərin gəlməsinin səbəblərini (kənüllü və məcburi – kəlləlikdən trefikinə qədər), onların səyahət və yeni yaşayış mühitində gündəlik məişətlərini təsvir edir.

Tar. Coğ. VIII 4. Urbanizasiya prosesini xarakterizə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- kənd və şəhər məntəqələrinin fotosəkillərini müqayisə edir; fərqli əlamətləri öz yaşayış məntəqəsi ilə müqayisə edir;
- İnformasiya əldə edir (ədəbiyyat, fotosəkillər, xəritələr) və müasir şəhərləri təsvir edir (aqlomerasiya, meqapolis, konurbasiya); onun üçün xarakterik əlamətləri sxem şəklində təqdim edir;
- Gürcüstanda və digər ölkələrdə olan yaşayış məntəqələrinə status verilmə meyarları ilə tanış olur, şərti işarələr vasitəsilə seçilmiş başqa-başqa məntəqələrin əhali çoxluğunu və funksiyalarını xəritədə qeyd edir;
- Maraqlı əsasda qitələrin ən böyük şəhərləri haqqında informasiya toplayır (plan, xəritə, fotosəkil, statistik informasiya və s.) və onları müxtəlif əlamətlərə əsasən müqayisə edir (plan, funksional rayonlaşdırma, infrastruktur, əhali və s.). Nəticələri onun üçün münasib olan forma ilə təqdim edir (cədvəl, sxem, rəsm, mövzu və s.);
- Fərdi və ya qrup işi zamanı cədvəl vasitəsilə müxtəlif dövrlərdə Gürcüstan və Qərbi Avropanın kənd əhalisinin şəhərlərə köçmə səbəb və nəticələrini qruplaşdırır (məs.: XIX əsrin ikinci yarısında Gürcüstan, XVII – XVIII əsrdə Qərbi Avropa).

Tar. Coğ. VIII 5. Ən qədim dövrlərdən indiyədək kommunikasiyaların inkişafı üzrə müzakirə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- səyahətlərdən birini seçir, səyahətin səbəb və nəticələrini araşdırır. Öz istədiyi forma ilə sinif yoldaşlarına əldə etdiyi informasiyanı təqdim edir. Sınıfdə işləyən zaman, zaman şkalasını tərtib edir;
- sınıfdə qrup işi zamanı başqa-başqa yazı növlərinin siyahısını tərtib edir; onların meydana gəlməsi və inkişafı haqqında söhbət aparır;
- əhəmiyyətli quru ticarət yollarından birini seçir və səyahətçilərin kommunikasiya çətinliklərini və həmin yolun sosial-iqtisadi əhəmiyyətini təsvir edir;
- nəqliyyat vasitələrinin adlarını sadalayır; zaman şkalasında nəqliyyatın inkişafında əvəzsiz xidmətlər göstərən insanların adlarını və yaşadıqları ölkələrini qeyd edir;
- zaman şkalasında texnoloji kəşfləri qeyd edir, hansılar ki, kommunikasiyaların inkişafı üçün dəstək göstərirlər (məs.: çap, kompüter və s.); onun üçün məşhur olan kommunikasiya vasitələrini adlandırır və onların istifadəsinin effektivliyi üçün müxtəlif təyinat və ya şərtləri (məs.: müxtəlif dövrlərdə informasiyanın ötürülmə və yükün daşınma vasitələri)müzakirə edir.
- fərqli təbii mühitdə müxtəlif növ nəqliyyat vasitələrinin və istifadəsinin perspektivlərini müzakirə edir; ekoloji təhlükəsiz müasir nəqliyyatın yaranmasında elmi nəticələri müzakirə edir.

Tar. Coğ. VIII 6. İqtisadiyyatın inkişafında ticarətin rolunu tədqiq edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Əhəmiyyətli ticarət mərkəzini seçir və iqtisadiyyatın inkişafında onun beynəlxalq və yerli əhəmiyyətini müzakirə edir; onu kontur xəritəsində qeyd edir;
- Yaşadığı məntəqənin nümunəsi əsasında tələbat olan, lakin tam yerinə yetirilməyən ehtiyatları, mal və xidmətlərin adlarını çəkir; sinif yoldaşları ilə vəziyyətin yaxşılaşdırılması yollarını müzakirə edirlər;
- Statistik materialın təhlili əsasında müxtəlif məhsulun idxal və ixrac edən ölkələri qruplaşdırır;
- ərzaq mağazasının və ya kənd təsərrüfatı bazarının məhsullarını təhlil edir, yerlərdə istehsal olunan və ya daxil olunan malları qruplara ayırır; Gürcüstanın yeyinti məhsulunda idxalın rolunu və idxal edən ölkələri kontur xəritəsinə köçürür;
- Gürcüstan və ya digər ölkənin tarixi misallarını nümunə gətirir, hansıların əsasında orada yaşayan insanlar üçün inkişafın müxtəlif səviyyə şərtlərində ticarətin əhəmiyyətini müqayisə edir;
- Sinif yoldaşlarının qrupu ilə birlikdə öz məktəb və ya yaşayış məntəqələrinin tələblərini nəzərə alaraq qanunla icazə verilən mal və ya xidməti seçir, hansını özü də az xərclərlə həyata keçirə bilərdi; onlarla birlikdə həmin malı və ya xidmətləri əldə etmək istəyənlərin sayını və mümkün qiymətlərini tərtib edir.

Dövlət idarəçiliyi və siyasət

Tar. Coğ. VIII 7. Münaqişələrin səbəblərini, inkişafını və nəticələrini öyrənin.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Sınıfdə qrup işi zamanı və ya fərdi iş zamanı cədvəl vasitəsilə müxtəlif müharibənin (münaqişənin) başlanması səbəblərini qruplaşdırır ; məs. :

Müharibə	Səbəb	Səbəb
Vizantiya-İran müharibəsi VII əsrin əvvəlində	Vizantiyaya qarşı İranın ərazi təqdimatları	602-ci ildə Vizantiya imperatoru Mavrikenin öldürülməsi
Didqori mübarizəsi	IV Qurucu Davit tərəfindən səlcuq türklərinin Gürcüstandan qovulması	Tbilisili tacirlərin Qurucu Davitin özbaşınalığı haqqında sultana şikayətləri
I Dünya müharibəsi	"Antanta" və "Üçlüklərin İttifaqı" arasında qarşıdurma	Saraevoda ölüm

- Müxtəlif müddətlərdə müharibə vəsaitlərinin inkişafını təhlil edir və həmin prosesin müharibələrin gedişatına nə kimi təsir göstərməyini müzakirə edir;
- Sınıfdə qrup işi zamanı ona məlum olan müharibələrin siyahısını tərtib edir və onları miqyaslarına əsasən qruplaşdırır. Məs. ;

Daxili müharibə	Yerli	Regional	Dünya
IV Baqrat və Liparit Bağuş arasında müharibə	Çariça Tamar və Ruxnadin arasında	Avropada əlliillik müharibə	I dünya müharibəsi

- Mübarizələrdən birini seçir (müharibə kampaniyası) və yazılı şəkildə sərkərdənin rolunu müzakirə edir;
- Sınıfdə qrup işi zamanı eyni dövrün müxtəlif ölkələrinin müharibə mədəniyyətlərini müqayisə edir (əsirlərə, yaralılara, ölümlərə münasibət);
- Müharibə zərərlərinin kateqoriyalarını sadalayır; sinif yoldaşlarının qrupu ilə birlikdə kateqoriyanın birinin hüquqlarını müəyyən edən normaları və onların müdafiə mexanizmlərini müzakirə edir; beynəlxalq humanitar hüquq normalarının hazırlanmasına qədər və sonrakı dövründə seçilən kateqoriyaya yanaşmanın konkret nümunələrini müqayisə edir;
- Gürcüstanın kontur xəritəsində bu və ya o müharibəyə səbəb olan ərazi dəyişikliklərini qeyd edir (məs. 1828-1829-cu illərin Rusiya-Türkiyə müharibəsi);
- Cədvəl vasitəsilə müxtəlif münaqişələri (məs. kəndli qiyamı, üsyan, müharibə) və onlarla əlaqədə olan sosial dəyişiklikləri (məs.: təhkimçiliyin ləğv edilməsi, sənətkar və tacir

təşkilatlarının güclənməsi, sosial və ya irqi diskriminasiyanın qadağan edilməsi və s.) qruplaşdırır; sinif yoldaşlarının qrupu ilə onlar arasında səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyən edir.

- Sinif yoldaşları ilə birlikdə təbiətdə müharibə nəticəsində əmələ gələn səbəblər haqqında informasiyanı əldə edir (su, hava, torpaq, meşə); dəyişikliklərin nəticələrini cədvəl və ya şəkil (plakat) şəklində təqdim edir;
- müharibə hərəkətlərinin arealında texnogen fəlakət haqqında informasiya əldə edir (məs. ABŞ – İraqın birinci müharibəsi nəticəsində İran körfəzində baş verən ekoloji fəlakət) və onların mənfi nəticələri ilə müzakirə edilir.

Tar. Coğ. VIII 8. Münaqişələrin səbəblərini, inkişafını və nəticələrini öyrənir.

Nəticə əldə edilib, əgər şagird:

- Xəritədən istifadə edir və fiziki, tarixi-mədəni, iqtisadi və siyasi nişanələrlə dünyada regionların bölgüsü xüsusiyyətlərini müəyyən edir ;
- Tədris xəritəsindən istifadə edir və zəngin bölgələrin strateji resursları müəyyən edir; uyğun kontur xəritəsini doldurur;
- Xəritədən istifadə edir və Xəzər və Qara dənizin fiziki coğrafi xüsusiyyətlərini , mühüm resurslarını (mineral, bioloji, rekreasiyalı) və ətraf mühitin mühafizə problemlərini müəyyən edir ; onların rolu və perspektivlərini ifadə edir ;
- Uyğun tematik xəritələrdən, statistik informasiyadan istifadə edir və Qafqaz əhalisinin bir sıra göstəricilərini (məs. demoqrafik, etniki, dini rəngarəngliyi) müzakirə edir ; uyğun konturlu xəritələri tamamlayır ;
- Xəritə və mətnə tapılan informasiyadan istifadə edərək Qafqaz üçün xarakterik olan əhəmiyyətli resursları (neft, qaz, mineral sular və s.), təbii xüsusiyyətləri təsvir edir; əhalini ənənəvi təsərrüfat işləri ilə əlaqələndirir (məs. : zonal və kənd təsərrüfatı işləri) ;
- Qafqazın təbii-fəlakət hadisələri (zəlzələ, uçqun və s.), ətraf mühitin müdafiə problemləri və onların mümkün həlli yolları haqqında informasiyanı toplayır ;
- Qafqaz regionunu dünyanın digər regionunu əyani işarələrinə əsasən müqayisə edir (yerinə, təbii şərtlərinə, əhalisinə və s.); oxşarlıq-fərqləri onun üçün qəbul edilən forma ilə ifadə edir ;
- Qafqazın kontur xəritəsində əhəmiyyətli şəhərləri qeyd edir və onların əsaslarının qoyulma səbəblərini müzakirə edir;
- Böyük dövlətlərin siyahısını tərtib edir, hansılar ki, hökmranlıq etməyə çalışırdılar və ya Cənubi Qafqazda başqa-başqa tarixi dövrlərdə hökmranlıq edirdilər və onların hökmranlığının nəticələrini müqayisə edirlər.

Tar. Coğ. VIII 9. Dövlətdə idarəçilik forması və siyasi rejimin qarşılıqlı əlaqəsi haqqında müzakirə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Müxtəlif növ (demokratik, avtoritar, totalitar və s.) dövlətləri sadalayır; müxtəlif siyasi rejimi bir-biri ilə müqayisə edir və onun fikri ilə Gürcüstan üçün effektivini seçir;
- İctimai maraqları sadalayır, dövlət idarəçiliyinin bunları saymaması mümkün deyil, öz fikirlərini tarixdən gətirdiyi məsələlərlə sübut edir;
- Gürcüstanın Konstitusiyasında demokratiyanın təminatı ilə (məs. hakimiyyət bölgüsü və seçimi, çoxpartiyalılıq, insanın siyasi hüquqları və s.) ilə əlaqədar nizamnamələri axtarır və təhlil edir; demokratiyanın gücləndirilməsinə yönəlmiş dəyişikliklər haqqında öz fikirlərini bildirir.

Tar. Coğ. VIII 10. Beynəlxalq təşkilatların əhəmiyyətini xarakterizə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Beynəlxalq təşkilatların (məs. : BMT, NATO, Avropa İttifaqı, Avropa Şurası) yaranması və inkişafı haqqında öz fikirlərini bildirir, onları işlərinə əsasən (hərbi-siyasi, iqtisadi, ətraf mühitin mühafizəsi, idman və s.) ayırır;
- İnformasiyanı toplayır və Gürcüstan və Qafqaz üçün əhəmiyyətli beynəlxalq təşkilatların işi haqqında müzakirə aparır ; ölkələrin inteqrasiya məsələlərində onların rollarını müəyyən edir.

Tar. Coğ. VIII 11. Dövlət üçün qanunun aliliyinin əhəmiyyəti barədə müzakirə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- vətəndaşların inteqrasiyası üçün (məs. intizam, təmiz münasibətlər, insan hüquqlarının müdafiəsi, ədalət və s.) qanunun aliliyinin əhəmiyyətli olması barədə müzakirə edir və öz müşahidələri və tarixdən uyğun nümunələr gətirir;
- Dövlət üçün konstitusiyanın mövcud olmasının əhəmiyyəti və onun üçün xarakterik əlamətlər barədə müzakirə edir;
- Sınıf yoldaşlarının qrupu ilə birlikdə məsələlərin siyahısını tərtib edir hansılar ki, onların fikrincə, ölkənin əsas qanununda əks olunmalıdırlar, digər qrupları öz qrupunun işləri ilə tanış edir, onların nümayəndələrinin təqdimatlarını dinləyir, mübahisələrdə və ümumi qərarların qəbul edilməsində iştirak edir.

Tar. Coğ. VIII 12. İnsan hüquqlarının əsaslarını və onların inkişaflarının tarixi şərtlərini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Öz hüquqlarından ardıcıl və əldə edilən hüquqları ayırır; qeyd olunan hüquqlara əsas olan dəyərləri sadalayır;
- Sinif yoldaşların qrupu ilə birlikdə hər hansı bir tarixi dövr və dövləti seçir, hansının nümunəsi əsasında ən hüquqsuz insan vəziyyətini təsvir edir; o dəyərləri (məs.: ləyaqət, bərabərlik, azadlıq ...) və həmin insanın malik olduğu hüquqları adlandırır, hansılar təsvir olunan halda sayılmırdı;
- Müxtəlif fənlərdən əldə edilən bilik əsasında insan hüquqlarını müxtəlif kateqoriyaya əsasən müqayisə edir (məs.: şəxsi, siyasi, iqtisadi və s.) və oxşarlıq və ya fərqləri müzakirə edir; insan hüquqlarının inkişaf prosesini təhlil edir (əvvəlki şərt, tələb və nəticələri);
- Sinif diskussiyalarında iştirak edir və növbəti suallara cavab verir: azadlıq nədir? Mən azadammı? Bu gün dünyadakı bütün insanlar azaddırlarmı?

Tar. Coğ. VIII 13. İctimaiyyətdə dinc yaşayış üçün lazımı şərtləri xarakterizə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- O və ya onun tanışının münaqişə halında mediator (vasitəçi/barışdırıcı) rolunu yerinə yetirdiyi halları xatırlayır; sinif yoldaşları ilə birlikdə həmin hadisəni oynayır və yaranan vəziyyəti (məs. ətraf, təhlükələr, tərəflərin imkan və məqsədləri və s.) və mediatorun hərəkətini (məs.: motivasiya, xassələr, bilik, əməllər və s.) qiymətləndirir;
- Gürcüstan və digər ölkələrin tarixindən və yaxud da bədii ədəbiyyatdan münaqişəli vəziyyəti həll etmək üçün güc tətbiq edilməyən misallar gətirir;
- Etiraz bildirən sülh formalarını sadalayır; Gürcüstan və digər ölkələrin tarixindən misallar çəkir və konkret halda etirazın nəticələrini qiymətləndirir;
- İnsanların dinc şəkildə birgə yaşamaları üçün dəyərləri sadalayır, hansılara ehtiramla yanaşmaq vacibdir; sübut edən zaman insanların birgə şəkildə dinc yaşayışlarından (məs. fərqli irq, milliyyət və ya din) onun üçün məlum olan misallar gətirir.

Tar. Coğ. VIII 14. İncəsənət və təhsilin inkişafı əsaslarını öyrənir.

Nəticə əldə edilib, əgər şagird:

- Öz simvolikasını hazırlayır və kontur xəritəsində Gürcüstanın təbii və memarlıq (müxtəlif dövrlərin) abidələrini qeyd edir;
- İllustrasiyalardan istifadə etməklə müxtəlif üslublu memarlıq abidələrini cədvəldə qruplaşdırır və fərqləndirir;
- Doğma diyarda yerləşən təbii və ya memarlıq abidəsini (abidələrini) təsvir edir və onlar haqqında informasiyanı axtarıb tapır (rəvayət, əfsanə və s.);
- Müəllimin yardımını ilə sinif yoldaşları ilə tarixi xarakterli səhnəcik qoyur və onda verilən faktlar haqqında müzakirə edir;
- YUNESCO-nun təbii və mədəni abidələrin siyahısına daxil olan Qafqazda mövcud mühafizə olunan obyektlərlə tanış olur və fikirlərini ifadə edir ki, bu siyahıya hansı obyektləri əlavə edərdi və niyə;
- Gürcüstan regionlarına əsasən təhsil müəssisələrinin bölgüsünü xarakterizə edir; bölgənin inkişafında onların rolunu müzakirə edir;
- Kontur xəritəsində dünyanın məşhur orta əsrlər və müasir gürcü və xarici təhsil mərkəzlərini qeyd edir;
- Başqa-başqa dövr və ölkələrdə uşaqların necə oxuduqlarını (məs.: Afina və Spartada) birləri ilə müqayisə edir;
- Dövlərdən birinin universitet sistemini xarakterizə edir (məs. Orta əsrlərdə Avropa universitetinin strukturu, mühazirəçi və tələbələrin məişəti, əşyaların siyahısı və s.);
- Müxtəlif dövr və ölkələrdə təhsilin əldə edilməsinin bərabərsizliyini müzakirə edir; həmin bərabərsizliyin səbəblərini qeyd edir;
- Müxtəlif dövr və ölkələrdə qız və oğlanların təhsil əldə etmələrinin bərabərsizliyi üzrə mövzu yazır.

Tar. Coğ. VIII. 15. İctimaiyyətin inkişafının mədəni əsaslarını təhlil edir.

Nəticə əldə edilib, əgər şagird:

- Sınıfdə qrup və ya fərdi iş zamanı Qafqazın xalq məişəti və adət-ənənələrindəki oxşarlıq və fərqləri qruplaşdırır (məs.: gürcülər və Şimali Qafqazın xalqları, gürcülər və ermənilər və s.);
- Onun üçün tanış sosial mühit nümunələrini əsasında (məs.: ailə, qonşular, yaşayış yerləri və s.) onların bir-birlərindən asılı olma amillərini (məs.: ümumi əxlaqi dəyərlər, mühit və s.) ayırır; bədii ədəbiyyat və tarixi mənbələrdən nümunələr gətirir;
- Müxtəlif mədəniyyətlərdə əsas qoyulmuş etika normaları ilə tanış olur və sinif yoldaşlarının qrupu ilə birlikdə ən münasib olanını seçir və həmin normaları təqdim etmək üçün qrup üzvləri ilə konkret bir hadisəni oynayır ;

- Müxtəlif dini norma və qanunvericiliklərin cəmiyyətin inkişafına göstərdiyi təsiri müqayisə edir (məs.: İran - islam);
- İctimaiyyətdə fəaliyyət göstərən “yazılmamış qanunlar” və qaydaları sadalayır; qonşu xalqların mədəniyyətlərində oxşar normaları axtarıb tapır; bir-biri ilə müqayisə edir və qiymətləndirir ki, onlar onun üçün nə dərəcədə qəbul ediləndir;
- Şəxsi təcrübəsi əsasında öz fikir mədəniyyətinin xarakterik əlamətləri haqqında fikirlərini ifadə edir; sinif yoldaşlarının fikirlərinə qulaq asır və müzakirə nəticəsində, onlarla birlikdə, mədəni insan və cəmiyyətin portretini formalaşdırır;
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə sinifdə ədalətli münasibətlər/əxlaq qaydalarını hazırlayır və onlara riayət edir.
- Müəllimin köməkliyi ilə sinif yoldaşları ilə birlikdə öz doğma diyarının təbii şərtləri və yerli əhalinin yaşayış xüsusiyyətlərini (məs.: xalq yaradıcılığı, oyunlar və s.) öyrənmək üçün etnoqrafik ekspedisiyanı planlaşdırır və həyata keçirir;
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə idmanın yayılmış (dünyada və ya regionda) növünü seçir və onun inkişaf şərtlərini (məs.: yaranması, yayılma dinamikası, effektivliyi və s.) müzakirə edir; kontur xəritəsində idmanın həmin növünün tarixi inkişafını qeyd edir və qrupun müzakirə nəticələri ilə sinif yoldaşlarını tanış edir;
- Beynəlxalq idman təşkilatları və hərəkətlərinin cəmiyyət üçün əhəmiyyəti barədə müzakirə aparır; idmanın beynəlxalq və milli növlərini onların məşhurlaşma səbəblərinə əsasən müqayisə edir.

Tövsiyyə olunan məzmun

1. Regionalizm

- a. *Zəngin və kasıb ölkələr*
- b. *Qafqaz – ərazisi, Qara və Xəzər dənizləri, təbii şərtləri, əhalisi və təsərrüfatı*
- c. *Qafqaz və digər region (məs. Balkan)*
- d. *Beynəlxalq təşkilatlar*

2. Münaqişələr və onların həll oluması

- a. *Münaqişələrin səbəbləri*
- b. *Müharibələrin yaranması və xüsusiyyəti: qədim zamanlardan müasir dövrə qədər müharibələr və mübarizə alətləri*
- c. *Terrorizm*
- d. *Münaqişələrin həlli*
- e. *Münaqişələrin siyasi (sərhədlərin dəyişməsi), iqtisadi (müharibədən sonrakı çətinliklər), demoqrafik (tələfat) və ekoloji nəticələri*

3. Kommunikasiya, ticarət, səyahət, miqrasiya

- a. *Kommunikasiyanın inkişafı*
- b. *Yazının meydana gəlməsi və onun növləri (ieroqlif, mixi, əlifba)*
- c. *Gürcüstanda yazı*
- d. *Dünyada və Gürcüstanda kitab çapı*
- e. *Qədim zamanlardan müasir dövrə qədər nəqliyyat kommunikasiyalarının inkişafı (quru, su və hava)*
- f. *Yunan kolonizasiyasından TRASECA-ya qədər*
- g. *İnformasiya texnologiyaları (poçt, teleqraf, kütləvi-mediya, internet)*

b. Ticarət

- a. *Natural mübadilə*
- b. *Qədim zamanlardan müasir dövrə qədər Gürcüstan və dünyada ticarət*
- c. *Kolxi tetrindən ləriyə qədər*
- d. *Xarici və daxili ticarət*

c. Səyahət və böyük coğrafi kəşflər

- a. *Qədim dünya səyahətləri*
- b. *Böyük coğrafi kəşflər*
- c. *Müasir dövrdə səyahət (turizmin müxtəlif növləri)*

4. Əhali, məskən, miqrasiya, urbanizasiya

- a. *Əhalinin ərazi bölgüsü və sıxlığı*
- b. *Əhalinin demoqrafik xüsusiyyətləri (doğum, ölüm, təbii artım, cinsi-yaş strukturu, fəaliyyət növləri)*
- c. *Miqrasiya anlayışı, yaranan səbəblər və amillər*
- d. *İnsanların Qədim Şərqi, Antik Dünyaya, Orta əsrlər Avropası və Amerikaya böyük köçmələri*
- e. *Qədim zamanlardan bu günə qədər Gürcüstanda miqrasiya prosesləri*
- f. *Urbanizasiya*

5. İncəsənət

- a. *Qədim zamanlardan müasir dövrə qədər Gürcüstan və dünyada rəssamlıq, heykəltaraşlıq, ədəbiyyat, musiqi, teatr və kino*
- b. *Memarlıq; coğrafi amillərin təsiri*
- c. *Dünyanın mədəni və təbii irsinin qorunması*
- d. *YUNESCO*

6. Təhsil

- a. *Qədim zamanlardan müasir dövrə qədər Gürcüstan və dünyada təhsil mərkəzləri*
- b. *Hal-hazırda təhsilin əhəmiyyəti*

IX sinif Gürcüstan tarixi

Tar. IX İstiqamət:			
Təbiət və iqtisadiyyat	Dövlət idarəçiliyi və sosial strukturlar	Siyasət	Mədəniyyət və din
1. Şagird müxtəlif dövrlərdə Gürcüstanın iqtisadi əlaqələrinin inkişafını təhlil edir.	2. Şagird ən qədim dövrlərdən bu günə qədər Gürcüstanda idarəçilik strukturlarını təhlil edir. 3. Şagird ən qədim dövrlərdən bu günə qədər Gürcüstanda sosial əlaqələri araşdırır.	4. Şagird gürcü dövlətinin meydana gəlməsi və inkişafında xarici və daxili amillərin təsirini təhlil edir.	5. Şagird Gürcüstanda fəaliyyət göstərən dinləri təhlil edir. 6. Şagird ən qədim dövrlərdən bu günə qədər gürcü mədəniyyətini təhlil edir.

Nəticə və indikatorlar

İstiqamət: təbiət və iqtisadiyyat

Tar. IX 1. Şagird müxtəlif dövrlərdə Gürcüstanın iqtisadi əlaqələrinin inkişafını təhlil edir. (→¹ coğ. IX. n. 5, 9).²

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Kontur xəritəsində Gürcüstanın ərazisində müxtəlif dövrlərdə mövcud olan ticarət yollarını qeyd edir.
- Kontur xəritəsində Gürcüstanın müxtəlif dövrlərdə başqa ölkələrlə apardığı ehtimal olunan ticarət yollarını qeyd edir.
- Cədvəl vasitəsilə müxtəlif dövrlərdə xarici və daxili ticarətə mane olan daxili və xarici amilləri qruplaşdırır və müzakirələr aparır.
- Kontur xəritəsində müxtəlif dövrlərdə gürcü pulunun yayılma arealını və pul vahidləri Gürcüstan ərazisində təsadüf edilən ölkələri qeyd edir.
- Gürcüstanda nəqliyyatın inkişafı ilə ticarət əlaqələrinin dəyişməsinə müzakirə edir.
- Kontur xəritəsində Gürcüstan ərazisində mövcud yeraltı tapıntıların yerlərini qeyd edir və tapıntıların inkişafına şərait yaradan sənətkarlıq və sənaye sahələri haqqında söhbət aparır.

1 Bu simvol əlaqəni bildirir (link).

2 Tarix və coğrafiyanın bu nəticələri hər iki fənnin istiqamətləndirilmiş tədrisi ilə əldə edilməlidir.

- Gürcüstanın iqtisadiyyatında xarici ölkələrin idarəçiliyi nəticəsində yaranan müsbət və mənfi dəyişikliklər haqqında yazılı şəkildə müzakirə aparır (məs. XIX əsrdə Rusiyanın Gürcüstanda idarəçiliyi).
- Gürcüstanda kənd təsərrüfatı texnikasının inkişafı ilə birlikdə kənd təsərrüfatının necə dəyişdiyini müzakirə edir.
- Müxtəlif dövrlərdə Gürcüstanın başqa-başqa guşələrində kənd təsərrüfatının ənənəvi sahələrinin inkişafını müqayisə edir.
- Kontur xəritəsində Gürcüstanın sənaye mərkəzlərini qeyd edir və onlardan birini xarakterizə edir.
- Plan və bazar iqtisadiyyatını müqayisə edir və Gürcüstanda plan iqtisadiyyatından bazar iqtisadiyyatına keçid nəticəsində yaranan dəyişiklikləri müzakirə edir.
- Müxtəlif dövrlərdə Gürcüstan iqtisadiyyatının region, imperiya və dünya iqtisadiyyatı ilə inteqrasiyasını (məs. Gürcüstan və Qafqaz, Gürcüstan və Sovet İttifaqı, Gürcüstan və dünya) müzakirə edir.

İstiqamət: Dövlət idarəçiliyi və sosial strukturlar

Tar. IX. 2. Şagird ən qədim dövrlərdən bu günə qədər Gürcüstanda idarəçilik strukturlarını təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Müxtəlif dövrlərdə gürcü çarlıqlarının dövlət təşkili haqqında müzakirə aparır və oxşarlıq və fərqləri sadalayır (məs.: Parnavazın dövründə Kartli və Tamaranın dövründə Gürcüstan çarlıqları).
- Başqa-başqa dövrlərdə Gürcüstanda dövlət idarəçilik strukturlarında həyata keçirilən islahatları müqayisə edir və xarakterizə edir.
- Orta əsrlər və müasir Gürcüstanın dövlət strukturlarını müqayisə və xarakterizə edir; onların funksiyaları barədə müzakirələr aparır.
- Müasir Gürcüstanın və digər demokratik ölkələrin idarəçilik strukturlarını müqayisə edir.

Tar. IX. 3. Şagird ən qədim dövrlərdən bu günə qədər Gürcüstanda sosial əlaqələri araşdırır. (→ coğ. IX. n. 6).³

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Başqa-başqa dövrlərin sosial təbəqələrinin nümayəndələrini xronoloji qruplaşdırır və onların qarşılıqlı yanaşmaları barədə müzakirələr aparır. Məs.:

³ Tarix və coğrafiyanın bu nəticələri hər iki fənnin istiqamətləndirilmiş tədrisi ilə əldə edilməlidir.

Dövr	Sosial təbəqələr
XI _ XIII əsrlər	Böyük zadəgan – zadəgan – kəndli – tacir – sənətkar
XV _ XVIII əsrlər	Knyaz – zadəgan – kəndli – tacir – sənətkar

- Gürcüstanda urbanuzasiya nəticəsində yaranan sosial dəyişikliklər haqqında müzakirə aparır.
- İslahatlar nəticəsində sosial strukturlarda yaranan dəyişiklikləri təhlil edir (məs.: Gürcüstanda təhkimçiliyin ləğv edilməsi).
- Başqa-başqa dövrlərdə Gürcüstanda yaranan partiyalar və fərqli sosial təbəqələr arasında yaranan qarşılıqlı münasibətləri təhlil edir.

İstiqamət: Siyasət

Tar. IX 4. Şagird gürcü dövlətinin meydana gəlməsi və inkişafında xarici və daxili amillərin təsirini təhlil edir. (→coğ. IX. n. 7).⁴

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Cədvəl vasitəsilə xarici və daxili amili (amilləri) ayırır, hansı ki, dövlət və ya dövlətin yaratdığı (məs.knyazlıq) səbəblərindən biri olub. Məs.:

Xarici amil	Dövlət
1. Makedoniyalı İsgəndərin imperiyasının süqutu	1. Kartli çarlığı
2. a) 1917-ci ildə Rusiya inqilabı b) I dünya müharibəsi	2. Müstəqil Gürcüstan dövləti

- Dövlətin gələcək inkişafına təsir göstərən konkret xarici amil haqqında müzakirələr aparır (məs.: birinci xaçpərəst yürüşü türk-səlcuq dövlətinin zəifləməsinə və buna uyğun olaraq Gürcüstan dövlətinin güclənməsinə səbəb oldu).
- Dövlətlərarasında münaqişələr və həmin münaqişənin qonşulara (məs.: VI əsrdə İran-Vizantiya mühairbəsi və onun Kartli və Eqrisi çarlıqlarına təsiri) göstərdiyi təsir haqqında mövzu yazır və münaqişəni təhlil edir.
- Xarici amillərin ölkənin daxili münaqişələrinə göstərdiyi təsirini analiz və müqayisə edir.
- Cədvəldə xronoloji ardıcılıqla dövlətləri qruplaşdırır, hansılar ki, müstəqilliklərini itiriblər (və ya ümumiyyətlə yox olublar) və bu hadisəyə səbəb olan xarici və daxili amilləri göstərir, məs.:

4 Tarix və coğrafiyanın bu nəticələri hər iki fənnin istiqamətləndirilmiş tədrisi ilə əldə edilməlidir.

Əsr	Dövlət	Xarici amil	Daxili amil
VI əsr	Kartli çarlığı	İranlılar tərəfindən çarlığın ləğv edilməsi	Çarın birtərəfli idarəçiliyinin zəifləməsi
XIX əsrin əvvəli	Kartli- Kaxeti çarlığı	Rusiya, İran və Osmanlının Qafqazda siyasəti	a) ölkənin iqtisadi cəhətdən gücsüzlənməsi b) zadəganlar arasında qarşıdurma
XX əsrin sonu	Sovet İttifaqı	Demokratik ölkələrlə qarşıdurma	a) planlı iqtisadiyyat b) milli hərəkatın güclənməsi

- Kontur xəritəsində daxili müharibələr nəticəsində yaranan ərazi dəyişikliklərini qeyd edir.
- Dünya müharibələri nəticəsində yaranan qlobal dəyişikliklər və Gürcüstan üçün bu dəyişikliklərin əhəmiyyəti barədə müzakirə aparır (məs.: kommunizm və faşizm I dünya müharibəsinin məhsulu idi).
- Beynəlxalq təşkilatların Gürcüstan dövlətinin inkişafına göstərdiyi təsiri müzakirə edir.

İstiqamət: Mədəniyyət və din

Tar. IX 5. Şagird Gürcüstanda fəaliyyət göstərən dinləri təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Gürcüstanda yayılmış etiqadları tərtib edir və onların funksiyalarını göstərir; onların analoqlarını qədim şərq və yunan əsətlərində axtarır.
- Gürcüstanda bütprəstliyin Kartli dövlətinin yaranması ilə hansı dəyişikliklərlə üzləşdiyini təhlil edir (məs. ciddi ierarxiyaya riayət etmək, yeni bütərin daxil edilməsi və s.).
- Gürcüstanda xristianlığın dövlət dini kimi elan edilməsinə dəstək göstərən və mane olan amilləri qruplaşdırır.
- Gürcü kilsəsinin iki nümayəndəsini seçir və onların dini və mədəni sahədə çalışmaları müqayisə edir.
- Gürcüstanda müxtəlif dövrlərdə mövcud dini konfessiyaların siyahısını tərtib edir və onların həm biri-biri ilə, eləcə də dövlətlə münasibətlərini müzakirə edir.
- Müxtəlif dövrlərdə gürcü pravoslav kilsəsinin strukturunu təsvir edir və kilsə vəzifələrini xarakterizə edir.

Tar. IX 6. Şagird ən qədim dövrlərdən bu günə qədər gürcü mədəniyyətini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Kontur xəritədə Gürcüstan və onun hüduqlarından kənarında mövcud təhsil ocaqlarını qeyd edir və burada öyrənilən dərslər intizamlarını qeyd edir.
- Öz yaşadığı məntəqədə (şəhərdə, kənddə, rayonda) yerləşən mədəni irs abidələri xarakterizə edir (məs.: qorili şagird Uplistsixeni və ya Qori qalasını xarakterizə edir).
- Funksiyalara əsasən onun üçün tanış olan memarlıq abidələrini qruplaşdırır və kontur xəritəsində qeyd edir (məs.: milli təyinatlı saraylar, hamamlar və s.; kult təyinatlı – məbədər, kilsə monastrlar).
- Gürcü və xarici mədəniyyətlərinə münasibət və qarşılıqlı təsiri haqqında müzakirə aparır; mövzu yazır, hansında konkret məsələni təhlil edir (məs.: Elinist dövründə yunan aləmi ilə münasibətlər, orta əsrlərdə xristian və şərqlə mədəniyyətlərinin gürcü mədəniyyətinə təsiri və s.)

Məzmun⁵

1. Gürcüstan qədim zamanlardan elinist dövrünə qədər

- daş dövrü*
- bürünc dövrü*
- gürcülərin etnogenezi*

2. Gürcüstan eramızdan əvvəl III əsrdən bizim eranın IV əsrinə qədər

- Yaxın Şərqlə Kartli çarlığı Makedoniyalı İsgəndərin yürüşündən sonra (e.ə. III-II ə.)*
- Roma dövləti və Yaxın Şərqlə ölkələri e.ə. II-I əsrlərdə*
- Bizim eranın I-III əsrlərində Kartli Roma və (Parfiy)*
- Qərbi Gürcüstan çarlıqları bizim eranın I-III əsrlərində*

3. Gürcüstan IV-X əsrlərdə

- Kartlidə xristianlıq*
- IV-V əsrlərdə Gürcüstan və ona qonşu dövlətlər*
- Vizantiya-İran müharibələri və Gürcüstan VI-VII əsrlərdə*
- Ərəblər və Gürcüstan*
- Gürcü çarlıq-knyazlıqları VIII-X əsrlərdə*

4. XI-XII əsrlərdə gürcü dövlətləri

- a) *Gürcüstan X əsrin sonunda və XI əsrin birinci yarısında*
- b) *Səlcuq türkləri və Gürcüstan*
- c) *IV Davit Qurucu*
- d) *Gürcüstan XII əsrin ortalarında*
- e) *çariça Tamara*

5. Gürcüstan XIII – XV əsrlərin I yarısında

- a) *Monqollar və Gürcüstan*
- b) *V Qiorqi*
- c) *Teymur Ləngin yürüşləri*
- d) *Gürcüstan XV əsrin I yarısında*

6. Gürcü çarlıq-knyazlıqları XV əsrin II yarısı – XVIII əsrlərdə

- a) *XV əsrin ortalarında Yaxın Şərqdə siyasi vəziyyət və Gürcüstanın knyazlıqlara bölünməsi*
- b) *Gürcüstan XVI əsrin I yarısında və XVIII əsrin I yarısında*
- c) *Katli-Kaxeti və İmereti çarlıqları XVIII əsrin II yarısında*

7. Gürcüstan XIX əs. – XX əsrin birinci iyirmi illiyində

- a) *XIX əsrin birinci yarısında Gürcüstanda rus idarəçiliyinin möhkəmlənməsi və milli-azadlıq hərəkatı*
- b) *Təhkimçiliyin ləğv edilməsi və onun social-iqtisadi nəticələri*
- c) *Terqdaleulebi*
- d) *Qrup və partiyalar*
- e) *XX əsrin birinci iyirmi illiyində siyasi vəziyyət və birinci dünya müharibəsi*

8. Gürcüstan 1918-1921-ci illərdə

- a) *Gürcüstanın öz müstəqilliyini bərpa etməsi*
- b) *Gürcüstan Demokratik Respublikası*

9. Gürcüstan 1921-1991-ci illərdə

- a) *Yeni iqtisadi siyasət və stalinizm*
- b) *Böyük Vətən Müharibəsi və Stalin idarəçiliyinin son illəri*
- c) *Stalinizmdən staqnasiyaya qədər (1953-1985)*
- d) *Perestroyka və Sovet İttifaqının süqutu*

10. Müstəqil Gürcüstan Respublikası

Gürcüstan coğrafiyası
IX sinif

İstiqamətlərə əsasən nəticələr

Zaman və məkan	Mühit və sosial sistemlər	Dövlət idarəçiliyi və siyasət
<p>1. Xəritə və digər coğrafi vasitələrin (fotoşəkillər, qrafiklər, cədvəllər, diaqramlar və s.) köməkliyi ilə yeri, hadisəni və prosesləri xarakterizə edir; tematik xəritəni tərtib edir.</p>	<p>2. Gürcüstanın təbii şərtlərini xarakterizə və təhlil edir;</p> <p>3. Gürcüstanın əsas təbii və antropogen landşaftını, onların təsərrüfatda istifadəsini əlaqələndirir;</p> <p>4. Gürcüstanda coğrafi-ekoloji problemlərin yaranmasının təbii və antropogen mənbələrini xarakterizə edir;</p> <p>5. Əhalinin demoqrafik göstəriciləri və dinamik xüsusiyyətlərini ölkənin iqtisadi fəallığı ilə əlaqələndirir;</p> <p>6. Gürcüstan əhalisinin miqrasiya və urbanizasiya proseslərini təhlil edir və proqnozlaşdırma aparır;</p> <p>7. Gürcü ənənlərinin coğrafi xüsusiyyətlərini təhlil edir;</p>	<p>8. Gürcüstanın ərazi yerləşməsini müzakirə edir və ölkə üçün əhəmiyyətini tərtib edir;</p> <p>9. Gürcüstanda təsərrüfatın strateji sahələrini və onların inkişaf perspektivlərini təhlil edir;</p> <p>10. Dünyanın sosial-iqtisadi ölçülərinə əsasən Gürcüstanın yerini müəyyənləşdirir.</p>

Nəticə və indikatorlar Zaman və məkan

Coğ. IX. 1. Xəritə və digər coğrafi vasitələrin (fotoşəkillər, qrafiklər, cədvəllər, diaqramlar və s.) köməkliyi ilə yeri, hadisəni və prosesləri xarakterizə edir; tematik xəritəni tərtib edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Xəritə, qrafiklər, cədvəllər, diaqramlar və sxemlərin vasitəsilə təqdim edilən coğrafi informasiyanı təhlil edir;
- Fotoşəkillərə əsasən Gürcüstanın peyzajlarını təhlil edir;
- Koordinat torundan istifadə etməklə Gürcüstanın əhəmiyyətli coğrafi obyekt, region və inzibati mərkəzlərinin yerlərini müəyyən edir;

- Araşdırma məqsədini nəzərə almaqla müvafiq tematik xəritələrdən istifadə edir;
- Eyni yerin müxtəlif tematik xəritəsini müqayisə etmək əsasında kompleks şəkildə təhlil edir (məs. Fiziki coğrafi, əhalinin, kənd təsərrüfatı sahəsinin xəritələri);
- Axtarılan informasiya əsasında Gürcüstanın tematik xəritələrini (ərazi, tarixi-coğrafi əyalətlər, əhalinin sıxlığı, əsas dinlərin yayılması və s.) tərtib edir;
- Statistik informasiyanın əsasında müxtəlif mürəkkəbliyə malik olan cizgiləri tərtib edir (qrafik, diaqram və s.);
- Qrupda işləyən zaman ekspedisiya keçirmək üçün hər hansı bir tarixi-coğrafi əyaləti/ bölgəni/rayonu seçir və sinfin qarşısında ekspedisiyanın həyata keçirilmə planını təqdim edir (məqsəd, marşrut, müddət, hərəkət vasitəsi, digərləri ilə müqayisədə seçilən marşrutun üstünlüyü, aparılması əşyaların siyahısı və s.); ekspedisiyanı təsvir edən sxematik planı tərtib edir.

Mühit və sosial sistemlər

Coğr. IX. 2. Gürcüstanın təbii şərtlərini xarakterizə və təhlil edir; Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Fiziki-coğrafi ölçülər arasında səbəb-nəticə əlaqələrini tərtib edir və onların coğrafiyalarını tərtib edir (məs.: Gürcüstanın relyef formalarını və iqlim xüsusiyyətlərini hidroqrafik şəbəkənin formalaşması və yayılması ilə əlaqələndirir); bu göstəricilərə əsasən qərbi və şərq Gürcüstanı müqayisə edir;
- Xəritə və digər informasiyadan istifadə edərək əhəmiyyətli coğrafi obyekt və hadisələri xarakterizə edir; onların arasından rekord göstərici olanını seçir (yağmurlu, küləkli, quraqlıq və s.) və uyğun kontur xəritəsini doldurur;
- Xəritə və mətni materiallardan istifadə edərək Gürcüstan üçün səciyyəvi əhəmiyyəti olan resursları təsvir edir (mineral sular və s.) və əhalinin təsərrüfat işləri ilə əlaqələndirir (məs.: zonal və kənd təsərrüfatı ixtisaslaşdırılması); qeyd olan xüsusiyyətlərə əsasən Gürcüstanın regionlarını qruplaşdırır;
- İnformasiya toplayır (dərslik, kütləvi-mediya və sairə), Gürcüstanın təbii-fəlakət hadisələrini (zəlzələ, quraqlıq, uçqun və sairə), ətraf mühitin problemləri və onların mümkün həlli yollarını müzakirə edir;
- İnformasiya toplayır (Gürcüstanın atlası və s.) və Gürcüstanın iki fərqli regionunu əyani əlamətlər əsasında (yerləşməsi, relyefi, iqlimi, hidroqrafik şəbəkəsi və s.) müqayisə edir; oxşarlıq-fərqləri istədiyi forma ilə təsvir edir;
- Ətraf mühitin təhlükəsizliyinə əsasən Gürcüstanın energetik resurslarını qruplaşdırır və müqayisə edir (məs. ənənəvi və alternativ energetik resurslar) ;
- Ətraf mühitin sabit inkişaf mövzuları ilə tanış olur, onlardan Gürcüstan üçün aktual olanını ayırır və səbəb və nəticələrini müzakirə edir.

Coğ. IX. 3. Gürcüstanın əsas təbii və antropogen landşaftını, onların təsərrüfatda istifadəsini əlaqələndirir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Coğrafi amillərin səbəb-nəticə əlaqəsi nəticəsində əyani əlamətlərə əsasən Gürcüstanın xarakterik təbii landşaftınının xüsusiyyətlərini müzakirə edir (dənizkənarı, meşə, dağ, aran landşaftları);
- İnformasiya toplayır (Gürcüstanın atlası və s.) və landşaft hüdudlarında mövcud olan təbii amilləri, əhalini və təsərrüfatı əlaqələndirir; onun inkişaf perspektivləri üzrə müzakirə aparır;
- Xəritələrdən istifadə edir və Gürcüstanın aqrar və industrial landşaftlarının yayılma xüsusiyyətlərini izah edir;
- İllustrasiyalar vasitəsilə Gürcüstanın aqrar və industrial landşaftlarını dünya analoqları ilə müqayisə edir; oxşarlıq-fərqləri istədiyi forma ilə təsvir edir;

Coğ. IX. 4. Gürcüstanda coğrafi-ekoloji problemlərin yaranmasının təbii və antropogen mənbələrini xarakterizə edir

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Gürcüstanda torpağın, suyun, havanın əsas çirkləndirilmə mənbələrini sadalayır, onları yaranmalarına uyğun olaraq qruplaşdırır və çirklənmənin mümkün zəifləndirilmə yollarını müzakirə edir; tədqiqat nəticələrini sxem/ cədvəl şəklində təsvir edir;
- Gürcüstanda yayılmış bəzi təbii hadisələrin fəlakət xarakterini təsvir edir və onların qarşısının alınmasının mümkün tədbir görülmə ehtimallarını söyləyir;
- Gürcüstanda fəaliyyət göstərən təbiətin mühafizəsi təşkilatlarının adlarını sadalayır və onların iş strategiyaları ilə tanış olur; lazım gəldikdə onlara müraciət edə bilər;
- Həmyaşlıları ilə birlikdə təbiətin mühafizəsi layihələrini hazırlayır və imkan daxilində həyata keçirir (məqsəd, məsələlər, həlli yolları, gözlənilən nəticələr);
- Gürcüstanda mühafizə olunan ərazilərin müxtəlif formalarda saxlanılmasını təhlil edir (dünyadakı analoqlarla tanış olur) və xəritədən istifadə edərək onların inkişaf perspektivlərini müzakirə edir;
- Müxtəlif növ coğrafi vasitələrin yardımı ilə Gürcüstanda mühafizə olunan ərazilərin bölgüsü, yaranma səbəblərini (məs. Batsara-Utxovari, Babaneuri-Dzelkva) müzakirə edir və uyğun xəritəni hazırlayır.

Coğ. IX. 5. Əhalinin demoqrafik göstəriciləri və dinamik xüsusiyyətlərini ölkənin iqtisadi fəallığı ilə əlaqələndirir (→Tar. IX. N..1).¹

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Statistik göstəricilərə əsasən Gürcüstan əhalisinin dinamikasını, məskunlaşmasını və sıxlığını müzakirə edir; onları sosial-iqtisadi vəziyyətlə əlaqələndirir;

¹ Coğrafiya və tarixin bu nəticələri hər iki fənnin istiqamətli tədrisi əsasında əldə edilməlidir.

- Gürcüstan əhalisinin təsvirolunma ənənələrini (Gürcüstan vilayətinin böyük dəftəri, Rusiya İmperiyasının təsvirləri, SSRİ əhalisinin məişət təsvirləri, 2002-ci ildə Müstəqil Gürcüstanın əhalisinin məişət təsvirləri) xarakterizə edir; onları digər ölkələrin analoji təcrübəsi ilə müqayisə edir və onların etibarlı olub olmadığını müzakirə edir;
- Gürcüstan əhalisinin demoqrafik perspektivlərini təhlil edir; statistik göstəricilər əsasında cinsi-yaş piramidasını yaradır və müxtəlif istehsal növü olan ölkələrin analoqlarını müqayisə edir;
- Statistik informasiya əsasında Gürcüstanın iki kontrast regionundakı demoqrafik vəziyyəti müqayisə edir; yaranan vəziyyətin səbəbləri və vəziyyətin yaxşılaşdırılma yollarını müzakirə edir;
- İnformasiya toplayır və müxtəlif ölkələrdə həyata keçirilən demoqrafik siyasət haqqında müzakirə aparır; Gürcüstanda mümkün demoqrafik siyasətin yeridilməsini müzakirə edir.

Coğ. IX. 6. Gürcüstan əhalisinin miqrasiya və urbanizasiya proseslərini təhlil edir və proqnozlaşdırma aparır (→*Tar. IX.N. 2*).²

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Gürcüstanda mövcud miqrasiya proseslərinin səbəblərini, axınları, sıxlığı müzakirə edir və onları ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı səviyyəsi ilə əlaqələndirir;
- Sınıfdə qrup işi zamanı hazırlanmış sosioloji tədqiqat anketinin əsasında sorğu həyata keçirir (sınıfdə, məktəbdə, qohum-əqrəbada, qonşuluqda); Gürcüstanda miqrasiya proseslərinin inkişafını müzakirə edir və nəticələri sinif qarşısında təqdim edir;
- Urbanizasiyaya dəstək verən və mane olan amilləri və onlarla əlaqədar sosial, ekoloji problemləri müzakirə edir; problemləri cədvəldə qruplaşdırır;
- İqtisadi və siyasi dəyişikliklərin nəticəsində Gürcüstanda yaşayış məntəqələrinin funksiyalarının itirilməsi/ əldə edilməsi nəticəsində yaranan sosial problemləri və nəticələri istədiyi formada ifadə edir (cədvəl, sxem...).
- Gürcüstanın şəhərlərindən birini seçir və onun üçün perspektivli inkişafın sadə modelini tərtib edir;
- Gürcüstanda yaşayış məntəqələrinin növlərini, böyüklüyünü, funksiyalarını təhlil edir və onların dünyanın başqa-başqa ölkələrin kontrast analoqları ilə tanış edir; nəticələri istədiyi formada ifadə edir (verbal, yazılı, rəsm şəklində);
- Gürcüstanın daxili və xarici miqrasiya prosesləri nəticəsində səbəb olan sosial dəyişikliklər üzrə öz münasibətlərini bildirir və vəziyyətin yaxşılaşdırılmasının mümkün yollarını müzakirə edir.

2. Coğrafiya və tarixin bu nəticələri hər iki fənnin istiqamətli tədrisi əsasında əldə edilməlidir.

Coğ. IX. 7. Gürcü ənənələrinin coğrafi xüsusiyyətlərini təhlil edir;*(→Tar. IX. N. 5).³*

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Xalq memarlığının rəngarəngliyini Gürcüstanın təbii şərtləri ilə əlaqələndirir; müxtəlif tarixi-coğrafi əyalətin əhalisinin oxşarlıq-fərqlərini müqayisə edir və istədiyi formada (şəkil, cədvəl və s.);
- Gürcüstanda yayılan xalq sənətkarlığının rəngarəngliyinə səbəb olan amilləri müzakirə edir; müxtəlif tarixi-coğrafi əyalətlərdə mövcud olan xalq sənətkarlığı ənənələrini müqayisə edir və qruplaşdırır;
- Gürcüstanın vilayətlərində yayılmış ənənəvi geyimləri, mətbəx və süfrənin özünəməxsusluğunu müzakirə edir, onları mühitin xüsusiyyətlərinə əsasən əlaqələndirir, bir-biri ilə müqayisə edir və oxşar-fərqli cəhətlərini istədiyi formada (mövzu yazır, stendlər hazırlayır, şəkillər çəkir və s.) ifadə edir;
- Gürcüstanın tarixi-coğrafi əyalətində yayılan rituallar haqqında müzakirə aparır; oxşar məzmunu olan ritualları müqayisə edir və oxşarlıq-fərqləri istədiyi formada (yazılı, şifahi, cədvəl) ifadə edir.

Dövlət idarəçiliyi və siyasət**Coğ. IX 8. Gürcüstanın ərazi yerləşməsinə müzakirə edir və ölkə üçün əhəmiyyətini tərtib edir; (→Tar. IX. N.3).⁴**

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Sərhədlərin keçirilməsinin xüsusiyyətləri və əhəmiyyətini beynəlxalq, milli və yerli səviyyələri haqqında müzakirələr aparır;
- Gürcüstanın ərazi formalaşması haqqında müzakirələr aparır; kontur xəritəsinə müxtəlif dövrlərin sərhədlərini köçürür;
- Fiziki-coğrafi, iqtisadi-coğrafi və geosiyasi yerləri lokal və qlobal səviyyələrdə müəyyən edən amilləri izah edir; dünya ölkələri ilə paralellər aparır;
- Gürcüstanın yerləşməsinə, təbii şərtləri və strateji resursları (mineral resursları) dəyərləndirir; ölkənin inkişaf perspektivləri üzrə fərziyyələr irəli sürür;
- Avropa - Asiya arasında sərhədlərin aparılmasının müxtəlif versiyalarını axtarır. Onun üçün qəbul olunan variantın düz olub-olmadığını əsaslandırır və kontur xəritəsinə köçürür.

3. Coğrafiya və tarixin bu nəticələri hər iki fənnin istiqamətli tədrisi əsasında əldə edilməlidir.

4. Coğrafiya və tarixin bu nəticələri hər iki fənnin istiqamətli tədrisi əsasında əldə edilməlidir

Coğ. IX. 9. Gürcüstanda təsərrüfatın strateji sahələrini və onların inkişaf perspektivlərini təhlil edir (→⁵ Tar. IX. N.1).⁶

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Gürcüstanın təsərrüfatının strateji sahələrinin inkişafı üçün lazımi amilləri sadalayır (məs.: turizm kənd təsərrüfatı, energetika və sairə), onun əsasında yaşayış yerlərini, rayon və regionları qruplaşdırır;
- Gürcüstanda təsərrüfatın strateji sahələrinin inkişaf perspektivlərini dünya ölkələrinin təcrübələrini nəzərə almaqla müzakirə edir (məs.: aqrobiznes və s.);
- Vaxuşti Baqrationinin “Gürcüstan çarlığının təsviri”-ndən istifadə edir, həmin dövrlərin Gürcüstanın kənd təsərrüfatı zonalarını və onların müasir şəklini xarakterizə edir;
- Gürcüstanın müxtəlif kommunikasiya vasitələrinin əhəmiyyəti və inkişaf perspektivlərini müzakirə edir; kontur xəritəsinə əhəmiyyətli nəqliyyat şəbəkə və magistrallarını köçürür;
- Müxtəlif növ turizmin inkişafı üçün lazımi infrastruktur haqqında informasiya toplayır. Gürcüstanın rayonlarından birini seçir və turizmin müvafiq növünün inkişafı üzrə layihə yazır;
- Statistik material əsasında XX-XXI əsrlər ərzində Gürcüstanın ticarət balansının transformasiyasını araşdırır və ölkənin iqtisadi inkişafı ilə əlaqələndirir;
- İnkişafın iqtisadi mövzularını yazır, onlardan Gürcüstan üçün aktual olanını seçir və səbəb-nəticələrini müzakirə edir.

Coğ. IX. 10. Dünyanın sosial-iqtisadi ölçülərinə əsasən Gürcüstanın yerini müəyyənləşdirir (→ Tar. IX. N.2)⁷.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Ölkənin inkişafına mane olan və dəstək verən amilləri sadalayır; onları cədvəldə qruplaşdırır və Gürcüstanda mövcud olan vəziyyətə uyğunlaşdırır;
- İllustrasiyaların təhlili əsasında ölkənin inkişaf səviyyəsinin göstəricisi meyarlarını hazırlayır (iş yerləri, ticarət obyektləri, orta əmək haqqı, nəqliyyat, yaşayış yerləri) və öz fikirlərini sübuta çatdırır;
- Ölkələrin şimal-cənuba bölünməsi (iqtisadi inkişaf səviyyəsinin göstəricisi) xəritəsini müşahidə edir və qrupda inkişaf səviyyəsinə əsasən ölkələrin qitələrini qruplaşdırır;
- Human inkişaf indeksi xəritəsi vasitəsilə müxtəlif ölkələri və Gürcüstanı fərqləndirir; bu təsnifatın xüsusiyyətlərini müzakirə edir; uyğun rəsm/cədvəli tərtib edir;
- Müxtəlif sahələrdə Gürcüstanın strateji müttəfiq ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqəsi perspektivləri haqqında müzakirələr aparır və nəticələri istədiyi formada ifadə edir.

5. Bu simvol əlaqəni bildirir. (linki)

6. Coğrafiya və tarixin bu nəticələri hər iki fənnin istiqamətli tədrisi əsasında əldə edilməlidir.

7. Coğrafiya və tarixin bu nəticələri hər iki fənnin istiqamətli tədrisi əsasında əldə edilməlidir.

Tövsiyyə olunan məzmun

1. Əyani vəsaitlərin istifadəsi və tərtib edilməsi
2. Gürcüstanın ərazi təşkilatı
3. Gürcüstanın ərazisi və sərhədləri
4. Gürcüstanın təbiəti (əhəmiyyətli fiziki-coğrafi xüsusiyyətləri)
5. Gürcüstanın təbii resursları
6. Əhali (coğrafiya, demoqrafiya, miqrasiya, urbanizasiya)
7. Gürcüstanın xarakterik təbii (dağ, aran, dənizkənarı, meşə) və antropoloji (rural, urbanik) landşaftları
8. Gürcüstanın infrastrukturunu
9. Gürcüstanın mədəni rəngarəngliyi
10. Gürcüstan və human inkişaf indeksi
11. Gürcüstanın ətraf mühitin mühafizəsi problemləri və təbii fəlakətlər
12. Gürcüstanın təbiətinin mühafizəsi (hökumət və qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu, qoruqlar, Qırmızı Kitab və sairə)

Vətəndaş təhsili
IX sinif

İstiqamətlərə əsasən nəticələr

Vət.IX İstiqamətlər		
Vətəndaşlıq	İdarəçilik	İqtisadiyyat¹
<p>1. Şagird Gürcüstan vətəndaşlarının hüquqlarını, sərbəstlik və konstitusiya öhdəliklərini müzakirə edir.</p> <p>2. Şagird vətəndaşın ictimai-siyasi həyatda iştirak formaları və imkanlarını öyrənir.</p> <p>3. Şagird cəmiyyətdə ədalətli münasibətlərə mane olan və dəstək olan amilləri təhlil edir.</p> <p>4. Şagird sosial problemlərin həllində insanların və cəmiyyətin rolunu qiymətləndirir.</p>	<p>5. Şagird insanın istəklərini, imkanlarını və obyektiv resurslarını bir-birindən fərqləndirir.</p> <p>6. Gürcüstanda idarəçiliyin demokratikləşdirilməsini müzakirə edir.</p> <p>7. Şagird insanın iqtisadi fəaliyyətinin əsas sahələrini və onların qarşılıqlı əlaqələrini təhlil edir.</p>	<p>8. İnsanın istək və arzularını bir-birindən fərqləndirir.</p> <p>9. Şagird insanın iqtisadi fəaliyyətinin əsas sahələrini və onların qarşılıqlı əlaqələrini təhlil edir.</p> <p>10. Şagird özünün gələcək fəaliyyəti və karyerasını planlaşdırır.</p>

Nəticə və indikatorlar Vətəndaşlıq

1. Vət.IX 1. Şagird Gürcüstan vətəndaşlarının hüquqlarını, sərbəstlik və konstitusiya öhdəliklərini müzakirə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- "Hamının yalnız hüquqları olub və öhdəlikləri olmasaydı? Məsuliyyət lazımdır və nə üçün?" sinif diskussiyasında iştirak edir;

¹ IX sinifdə iqtisadiyyat istiqaməti akumulyativ şəkildə bir trimestr ərzində öyrənilir. Bunun üçün seçilən trimestr məktəbin tədris planı ilə müəyyən edilir.

- Gürcüstan vətəndaşının konstitusiyaya hüquq və sərbəstliklərini İnsan Hüquqlarının Beynəlxalq Bəyannaməsinin nizamnaməsi ilə müqayisə edir;
- Gürcüstan vətəndaşlarının bərabərhüquqluluq zəmanətlərini müzakirə edir;
- Oxuduğu məktəbin, yaşadığı yerin və ya ölkənin nümunəsi əsasında məsələləri sadalayır, hansıların həlli üçün, onun fikrincə, çoxluğun fikrinin aşkara çıxarılması vacibdir (məs. plebisit, referendum, sorğu-sual, seçkilər və s.);

Vət. IX 2. Şagird vətəndaşın ictimai-siyasi həyatda iştirak formaları və imkanlarını öyrənir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- İnsan və cəmiyyətin qarşılıqlı yanaşmalarını müzakirə edir; şəxsi və ictimai maraqları fərqləndirir;
- "Vətəndaş cəmiyyəti nəyi bildirir?" diskussiyasında iştirak edir, Gürcüstanda siyasi partiyalar, ictimai təşkilatlar və kütləvi mediyanın rolu haqqında fikirlərini söyləyir; digər ölkələrlə paralellər aparır;
- Siniflərində demokratik mühitin olmasını müzakirə edir (məs. bərabərhüquqluluq, əməkdaşlıq atmosferi, diskussiya və müzakirələr zamanı hər bir şagird öz fikrini bildirməyi);
- Sinif yoldaşları ilə əhvalat səhnələşdirir, hansında insan hüquqları və ya azadlığı pozulur; bu dəyərlərin əhəmiyyəti haqqında öz fikirlərini söyləyir və əsaslandırır; öz hisslərini ötürür (məs. nə zaman hiss edir ki, başqalarından nə pis, nə də yaxşı deyil, nə zaman hiss edir ki, dəyərli olur);
- Yaşadığı yerdə (regionda) ictimai təşkilatlardan birini seçir və onun haqqında məlumat toplayır; bu təşkilatın yaranma səbəb və məqsədlərini müzakirə edir;
- Onun fikrincə, sinif üçün (məktəb üçün) aktual olan məsələləri sadalayır, hansıların həllində özü iştirak etmək istəyir və sinif yoldaşlarına (sinif rəhbəri və ya məktəbin müdiriyyətinə) bu məsələlərin həllində öz planını təqdim edir;
- Sinif yoldaşlarına 7-ci sinifdə hazırlanan sinif konstitusiyasının məzmunu xatırladır; onları sənəddə edilən dəyişikliklər və əlavələr haqqında layihə ilə tanış edir; öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün rəqlamentə riayət edir;

Vət. IX 3. Şagird cəmiyyətdə ədalətli münasibətlərə mane olan və dəstək olan amilləri təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Qanunları qruplaşdırır, hansılar ki, onun əxlaqi dəyərlərinə uyğundur və onun üçün qəbul ediləndir; öz mövqeyini əsaslandırır; şəxsiyyət qanunun müdafiəsi niyə həvalə olunur; qeyri-qanuni əməllərin qorxulu fəsadlarını sadalayır;
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə, öz müşahidələrinin əsasında, hər hansı bir münaqişəli vəziyyəti seçir və səhnələşdirir; onun həllinin mümkün yollarını müzakirə edir (məs. maraqlarının mövqeyindən – danışıqlarla, qaydalar mövqeyindən – hüquqi və s.); verilən hal üçün daha effektivini seçir; öz mövqeyini əsaslandırır;
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə dinc mühit üçün gərək olan gündəlik əxlaq dərslisinin sənədini (məs. buklet, plakat, yaddaş kitabçası) hazırlayır.

Vət.IX 4. Şagird sosial problemlərin həllində insanların və cəmiyyətin rolunu qiymətləndirir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- İnsanın müəyyən bir tələbatını insanın müəyyən bir hüququ ilə uyğunlaşdırır (məs.: qida – həyat, əmək və digər hüquqlar; münasibət – həyat, söz, əmək, təhlükəsiz mühit və sairə hüquqlar və s.) və öz cavabının düzgünlüyünü əsaslandırır;
- Kütləvi media vasitəsilə kimsəsiz uşaqlar haqqında dərc olunan informasiyanı əldə edir, onu təhlil edir və həmin problemin həllində öz planını təqdim edir;
- O təhlükələri sadalayır, hansılar ki, yeniyetmələri tütün, alkoqol və narkotiklərin qəbuluna sövq edir; Gürcüstan, qonşu dövlətlər və dünyanın uyğun statistik göstəricilərini müzakirə edir; prevensiya tədbirlərinin nümunələrini göstərir;
- Sosial xəstəlikləri(məs. alkoqolizm, narkomaniya, QİÇS, vərəm və s.) olan insanlara qarşı cəmiyyətin digər üzvlərinin mövqeyi haqqında mövzu yazır, hansında onun tərəfindən təsvir olunan münasibətlərin ədalətliliyi haqqında öz mövqeyini bildirir;
- Terminləri fərqləndirir – qaçqın və köçkün; Gürcüstanın, eləcə də dünyanın başqa-başqa ölkələrindən buna uyğun misallar gətirir; səbəbləri müzakirə edir, hansılar ki, insanı yaşadığı yeri tərk etməyə (məs. müharibə və silahlı münaqişə, insan hüquqlarının pozulması/ diskriminasiya, yoxsulluq və işsizlik, təbii fəlakətlər və s.) məcbur edir;

İdarəçilik

Vət. IX 5. Şagird insanın istəklərini, imkanlarını və obyektiv resurslarını bir-birindən fərqləndirir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Demokratiyanın əks edilməsi və inkişafı haqqında müzakirələr aparır; Gürcüstan və digər ölkələrin nümunələrini müqayisə edir;
- Yazılı və yaxud da şifahi şəkildə sinif yoldaşlarının qrupu ilə birlikdə hazırlanmış demokratik sinif/məktəb modelini təqdim edir; öz nəticələrini əsaslandırmaq üçün dəlillər gətirir;
- Bərabər hüquqluluq və azadlıq haqqında müxtəlif (konservativ, sosialist, liberal, dini və s.) fikirləri müqayisə edir; onun üçün ən qəbul edilənini seçir.

Vət.IX 6. Şagird insanın iqtisadi fəaliyyətinin əsas sahələrini və onların qarşılıqlı əlaqələrini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Mərkəzi və yerli hakimiyyət arasında fərqləri müzakirə edir;
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə hakimiyyətin başqa-başqa şaxələrini (icraçı, qanunverici və hüquqi) qruplaşdırır və onların funksiyalarını fərqləndirir;

- Dövlət orqanlarından birini seçir və onu hakimiyyətin uyğun şəxsi ilə əlaqələndirir; bu orqanın funksiyalarını və onun hakimiyyətin digər orqanları ilə əlaqəsini müzakirə edir;
- Dövlət orqanları və ya müəssisələrini sadalayır, hansılar ki, onun konstitusiyaya hüquqlarının müdafiə və öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin edirlər; onların əməllərinin effektivliyi haqqında fikrini söyləyir;
- Yaşadığı yerdə həll olunması məsələlərin siyahısını tərtib edir və buna uyğun olaraq dövlətin o nümayəndələrini adlandırır, hansılara ki, birinci müraciət edilməlidir; öz nəticəsini əsaslandırır (şəxə və səviyyə/instansiyaya əsasən);
- Sınıf yoldaşları ilə birlikdə hər hansı bir dövlət orqanını seçir (məs. qamqəoba/meriya, parlament, məhkəmə, nazirlik və s.) və "İşdə bir gün" uyğun simulyativ oyunda iştirak edir;

Vət. IX 7. Gürcüstanda idarəçiliyin demokratikləşdirilməsini müzakirə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Dövlət orqanlarından birinin seçki qaydalarını (məs. parlament, prezident, şəhərin meri, özünüidarəetmə orqanı, hakim və s.) müzakirə edir; Gürcüstan və digər ölkələrin misallarını müqayisə edir; onun fikrincə, onlar arasında ən ədalətli qaydaları seçir;
- Sınıf yoldaşları ilə birlikdə müəyyən bir seçim vəzifəsi və ya orqanının (məs. məktəb direktoru, deputat, mer və s.) haqqında informasiya əldə edir və simulyativ seçiklərdə ona aid olunan rolu (məs. seçici, namizəd, tərəfdar, müşahidəçi, jurnalist, hüquqmühafizəçi və s.) yerinə yetirir; ehtimal edilən və əldə edilən nəticələri bir-biri ilə müqayisə edir, nəyin əsasında sınıf yoldaşları ilə birlikdə hər bir iştirakçının rolunu/funksiyasını qiymətləndirir.
- Dövlətin demokratikləşmə prinsiplərini sadalayır (məs. hakimiyyət bölgüsü və nümayəndəliyi, çoxpartiyalılıq, söz azadlığı və s.) və hər birinə əsasən Gürcüstanın dövlət idarəçiliyini xarakterizə edir; digər demokratik ölkələrlə müqayisə edir; təhlil əsasında yekun nəticə çıxarır ki, hansı idarəçilik daha demokratikdir;
- Yaşadığı yerin nümunəsi əsasında demokratiyanın quruluşunda cəmiyyətin rolunu müzakirə edir; cəmiyyət və idarəçi orqanların əməkdaşlığı əsasında müzakirələr aparır.

İqtisadiyyat

Vət. IX 8. İnsanın istək və arzularını bir-birindən fərqləndirir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Sınıf yoldaşları ilə birlikdə müzakirə edir ki, insanın yaşamağı üçün nə lazımdır və onları öz ehtiyacları ilə uyğunlaşdırır; insanın tələbat və istəklərini razı salmaq yollarını sadalayır;
- Sınıf yoldaşları ilə birlikdə tələbatların ierarxiyası haqqında müxtəlif düşüncələri müzakirə edir; sınıf yoldaşlarına qrup tərəfindən adı çəkilən və əhəmiyyətinə əsasən tərtib edilən tələblərin siyahısını təqdim edir;

- Gündəlik tələbat əşyalarından (məs. qida, paltar, məktəb əşyaları və sairə) birini seçir və ardıcılıqla onun yaranmasından istifadəsinə qədər bütün mərhələlərini yazır; istifadə olunan resursları növünə əsasən təsvir edir (təbii, insani, kapital);
- Konkret məbləğə (məs. 25 lari) uyğun olaraq onun üçün tanış olan mal və xidmətin əldə edilməsi (məs. idman çantası, Vardziyaya ekskursiya, bir kisə un və s.) variantlarını sadalayır və onlardan birini seçir; öz seçim səbəblərini izah edir və onları alternativ dəyər anlayışları ilə izah edir;
- Sınıf yoldaşlarının qrupu ilə birlikdə sinfin abadlığı üçün lazımı əşyalar və işlərin siyahısını tərtib edir, hansılardan bir neçəsini seçir, hansının əldə edilməsi və həyata keçirilməsində qrupa başqalarının yardımı lazım deyil; sınıf yoldaşları ilə öz seçimini paylaşdırır və onu mövcud məhdudiyəti və alternativlərinin müzakirəsi ilə əsaslandırır.

Vət.IX 9. Şagird insanın iqtisadi fəaliyyətinin əsas sahələrini və onların qarşılıqlı əlaqələrini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Öz yaşadığı yerin misalında insanın müxtəlif iş fəaliyyətini sadalayır, hansılar ki, mənfəət əldə etmək üçün həyata keçirirlər və onları malın istehsalı və ya xidmətinə əsasə qruplaşdırır; hər işə istifadə edilən resursların tiplərini uyğunlaşdırır (məs. təbii, insani, kapital);
- Yaşadığı diyarda yayılan ənənəvi və müasir iqtisadi fəaliyyətin sərfəliyinə əsasən müqayisə edir; iqtisadi fəaliyyət sahəsinin dəyişilmə səbəblərini müzakirə edir;
- "Mənim firavan yaşamağım nədən asılıdır?" adlı inşa yazır, hansında başqa-başqa fənlərdən (tarix, coğrafiya, təbiətşünaslıq və s.) alınan informasiya və statistik analiz metodlarından istifadə etməklə öz mövqeyini əsaslandırır;

Vət.IX 10. Şagird özünün gələcək fəaliyyəti və karyerasını planlaşdırır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Karyerası ilə əlaqədar öz məqsədlərini (məs. təhsilli, varlı, gözəl olum, təhlükəsiz yaşayım və s.) sadalayır; onların reallığı və əldə edilməsi yolları haqqında müzakirələr aparır; məqsədin həyata keçirilməsi yollarını müvafiq öhdəliklərlə əlaqələndirir;
- Öz imkanları və məqsədlərinin təhlili əsasında iş fəaliyyətinin o sahələrini sadalayır, hansıları ehtimal ki, gələcək fəaliyyəti ilə əlaqələndirir; sinifdə həmfikirlərini aşkar edir, hansılarla birlikdə bu sahə haqqında informasiya toplayır və informasiyanı şərh etdikdən sonra "mənim gələcək peşəm və karyeram" adlı qısa layihə üçün ərizə verir;
- Müəllimin yardımı ilə sınıf yoldaşları ilə birlikdə peşə seçməkdə ona yardım edəcək yolları sadalayır, hansılar ki, informasiyanın əldə edilməsi və analizlərin mərhələlərini, vaxtı, istifadə olunması metodların (məs. sorğu, müsahibə, yerlərdə tanış olmaq və s.) müəyyən edilməsini nəzərdə tuturlar.
- Öz imkanları və nailiyyətlərinin təhlili əsasında "mənim gələcək peşəm mənə necə təsir edəcək" inşasını yazır (əks olunan məqsədlər və onların əldə edilmə yolları, arzu olunan və

məcburi hadisələr, onun fikrinin ictimai maraqlarla uyğun olub olmaması); sinif yoldaşlarına mövzusunun təqdim edir.

Tövsiyyə olunan məzmun:

1. İstəklər və tələblər
2. İnsan hüquqlarının mənəvi əsasları və tarixi
3. Münaqişənin inkişafı və həlli yolları
4. Ədalətli dünya və dinc şəraitdə həyat
5. Demokratiyanın əsasları və cəmiyyətin inkişafında onun əhəmiyyəti
6. Gürcüstanda demokratiya
7. İctimai həyatda vətəndaş iştirakı
8. Ədalət və mənəviyyət
9. Əhalinin sosial strukturu
10. Demokratik idarəçilik prinsipləri
11. Hakimiyyət bölgüsü və idarə səviyyələri
12. Qanunilik və ədalət qaydası
13. Seçim və rəqabət
14. Mənim karyeram
15. Bazarlar və qiymətlərin tənzimlənməsi
16. Mənfəət və borc – vergilər
17. Bütçə - imkanlar, öhdəliklər və arzular

Tarixə giriş
X sinif

İstiqamətlərə əsasən nəticələr

Tar. X İstiqamətlər	
Tarixi şərh və tədqiqat	Kommunikasiya
1. Şagird eyni tarixi hadisənin fərqli şərhlərini təhlil edir və qiymətləndirir. 2. Şagird ilkin və ikincidərəcəli mənbələri təhlil edir. 3. Şagird tarixi tədqiqatı planlaşdırır və həyata keçirir.	4. Şagird tarixi mövzu yazır.

Nəticə və indikatorlar Tarixi şərh və tədqiqat

Tar. X 1. Eyni tarixi hadisənin fərqli şərhlərini təhlil edir və qiymətləndirir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- İki mənbəni müqayisə edir, hansılar ki, konkret tarixi hadisə (şəxsiyyət) haqqında başqa-başqa informasiyalar verirlər (və yaxud da eyni tarixi hadisə və ya şəxsiyyəti başqa-başqa cür qiymətləndirir); konkret hadisənin müxtəlif şərhələrinə (məs.: tarixi mənbənin yaranma dövrü və mühiti, müəllifin milliyyəti, onun siyasi və yaxud dini meyli, sosial statusu və s.) səbəb olan amilləri müzakirə edir;
- Konkret tarixi hadisə (şəxsiyyət) haqqında mövcud iki (və ya üç) tarixçinin fərqli nəzərlərini müqayisə edir, onu qiymətləndirir və həmin tarixi hadisə (şəxsiyyət) haqqında öz şəxsi nəzərini formalaşdırır;
- Müxtəlif tarixi şərhin hipotetik xarakterini müzakirə edir və anlayır ki, hər hansısa bir şərh yeni tarixi materialın tapılması (dərc edilməsi) ilə yenidən qiymətləndirilə bilər;
- Tarixi faktı tarixi şərhərdən fərqləndirir; onları bir-biri ilə (məs.: salnaməçilər özləri faktları seçirlər, hansılar ki, gələcək nəslə saxlanılır, buna görə də salnamə təkcə faktlardan ibarət sənəd deyil, eyni zamanda şərhdir – bizə qədər çatan tarixi faktlar haqqında, salnamələrin qiymətləndirilməsinin əhəmiyyəti ilə bizi tanış edir) müqayisə edir;
- Tarixi faktların analizinə əsaslanan hipotezi və tarixçilər tərəfindən söylənilən fikirləri (fərziyyələri) fərqləndirir, hansılar ki, tarixi faktlara əsaslanmırlar; fikirlərini (fərziyyələrini) söyləyir və mənbələrin öyrənilməsi əsasında onun düzgünlüyünü yoxlayır.

Tar. X 2. İlkin və ikincidərəcəli mənbələri təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Tarixi mənbənin müəllifi haqqında öz fikirlərini söyləyir və onun nə dərəcədə etibarlı olmağını (məs. həmin müəllifin hadisənin şahidi olub olmadığını, digərlərinin informasiyasından istifadə etməyini; mənbənin müəllifinə senzuranın təsir göstərüb-göstərmədiyini araşdırır) tənqidi qiymətləndirir;
- Tarixi sənədlərin yaranmasının tarixi və yeri haqqında öz fikrini bildirir; vaxt və yer baxımından mənbəyin qiymətləndirilməsi zamanı onda verilən tarixi hadisədən nə qədər uzaqda olmasını nəzərə alır;
- Tarixi mənbədən dəqiq məzmun əldə etmək məqsədilə tarixi hadisələrin iştirakçılarını, onun inkişafının vaxtı və yerini, səbəb olan amilləri və nəticələri tərtib edir;
- Tarixi mənbənin əsas məsələsini tərtib edir;
- Tarixi mənbənin yaranma məqsədini tərtib edir – müəllifin motivasiyasını (məs. mənbə müəllifinin tarixi şəxsiyyətlə şəxsi əlaqələrini; onun xaricilərə qarşı münasibətini; onun dövrünün ictimai mühiti, dəyərləri və mentalitetini nəzərə alır);
- Mənbə müəllifinin çatdırdığı informasiyanı mənbədə olan bütün informasiyadan fərqləndirir (məs. İakob Xutsesinin “Şuşanikin iztirabları” müəllifinin məqsədi xristianlıq üçün fədakar olan çarıçanın həyatının təsviridir, lakin eyni zamanda, bu əsərdə biz V əsrin II yarısında Kartlinin siyasi, sosial və mədəni həyatı haqqında məlumatları tapırıq);
- Mənbələr üzərində iş zamanı tarixi hadisə iştirakçılarının fərqli dəyərlərini, maraqlarını, nəzərlərini, əsaslarını və digər insani cəhətlərini nəzərdə tutur;
- Tarixi mənbələr üzərində işləyən zaman səbəb-nəticə əlaqələrini təyin edir; şəxsiyyətin tarixdə rolunu, ideyalarının təsiri və təsadüflik amillərini müzakirə edir;
- Tarixi mənbədən götürülən informasiyaları ictimai həyatın müxtəlif sahələrinə (siyasət, iqtisadiyyat, mədəniyyət, din, sosial əlaqələr) əsasən qruplaşdırır;
- Tarixi hadisənin inkişafı yerində coğrafi informasiyanı əldə etmək məqsədilə tarixi xəritəni oxuyur;
- Tarixi dövrü yaşayır: a) mənbələrin öyrənilməsi əsasında həmin dövrün dəyərləri, nəzərləri və imkanlarını formalaşdırır; həmin dövrün insanların öz dövrlərini necə dərk etdiklərini təsvir edir; b) keçmiş dövrü yalnız müasir dövrün baxışları ilə qiymətləndirməməyə çalışır.

Tar. X 3. Tarixi tədqiqatı planlaşdırır və həyata keçirir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Müstəqil şəkildə və ya müəllimin köməyi ilə onun üçün maraqlı olan tarixi məsələni araşdırmaq üçün seçir (şagirdin seçiminə tarixi əsərə, tarixi mövzu əsasında yazılan bədii ədəbiyyata, memarlıq abidələrinə, muzey eksponatları ilə tanışlığa və yaxud hər hansı bir siyasi hadisəyə olan maraq səbəb ola bilər);
- Növbəti tədqiqatın mövzusunı konkretləşdirmək məqsədilə seçilən tarixi məsələ üzrə bir və ya iki ümumi xarakterli məqalələrlə tanış olur (məs.: Gürcüstan Sovet Ensiklopediyasından məqalə);

- Hansı növ tədqiqat aparmaq niyyətində olduğunu müəyyən edir: onun tədqiqatı yalnız ikinci dərəcəli mənbələrimi əsaslanacaq, yaxud ona həm ilkin, eləcə də ikinci dərəcəli mənbələrdən istifadə etmək lazım gələcəkdir;
- "İş" bibliografiyasını tərtib edir (məs.: a) ensiklopediya məqaləsinin sonunda verilən kitablara əsasən; b) müəllim tərəfindən adı çəkilən kitabların və yaxud istifadə etdiyi ədəbiyyatın siyahısında axtarıb iki və ya üç tədqiqatı seçir);
- Şagird kitabxanadakı kataloqun vasitəsilə lazımi ədəbiyyatı əldə edir;
- Kiçik zaman müddətində müəyyən edir ki, bu və ya o kitab yaxud da məqalə gələcək tədqiqat üçün ona faydalı olacaqmı (məs. Kitabın giriş hissəsi, ön söz, mündəricat başlıqları və başlıqları, məqalənin girişində müəllifin hipotezi ilə tanışlıq vasitəsilə);
- Tədqiqat marağından irəli gələrək, müəllimin yardımını ilə ilkin mənbələri axtarır, tanış olur və qiymətləndirir;
- Lazım gəldikdə vizual, bədii və musiqi mənbələrindən (fotoşəkillər, rəsmlər, freskalar, memarlıq əsərləri, romanlar, poetik və dramaturq əsərləri, folklor, populyar və yaxud klassik musiqi) informasiya toplayıb istifadə edir;
- Tədqiqat prosesində tarixi mənbələrdən əldə edilən informasiyanın izahatı və yaxud illustrasiyası məqsədilə müxtəlif növ diaqramlardan istifadə edir;
- Tədqiqat nəticələri ilə müəllimi müntəzəm olaraq tanış edir və onun qeydlərini nəzərə alır;
- Müəllimin köməkliyi ilə təsviri incəsənət əsərlərini seçir, onu vizula olaraq öyrənir və qısa mövzu yazır, hansında əsərin öz dövrü haqqında söylədiklərini və niyə belə düşündüklərini qeyd edir.

Kommunikasiya

Tar. X 4. Tarixi mövzu yazır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Tarixi mövzunu yazmaq məqsədilə onun üçün maraqlı məsələni seçir və onu yavaş-yavaş konkretləşdirir. Məs.:

Tarixi məsələ	Geniş olmayan tarixi məsələləri	Geniş olmayan tarixi məsələləri	Geniş olmayan tarixi məsələləri
<u>Roma İmperiyası</u>	<ul style="list-style-type: none"> • Roma memarlığı • Xristianlıqdan öncə Romada din • <u>Yuli Qeysər</u> • İmperator Klaudius 	<ul style="list-style-type: none"> • Birinci triumvirat • <u>Qalliya müharibələri</u> • Vətəndaş müharibələri • Yuli Qeysər - diktator 	<ul style="list-style-type: none"> • <u>Britaniyanın fəth edilməsi</u>

- Seçilən məsələ üzərində əvvəlcədən tədqiqat apardıqdan sonra mövzunun əsas ideyasını müəyyən edir – tezisi və onu cümlə şəklində formalaşdırır.¹
- Mövzunun yazılma məqsədini, nəyi nəzərdə tutduğunu, mövzunun hansı təyinatlı olduğunu –tarixi problemdə oxucunun nəzərlərinin (dəlillərinin) düz olub-olmamasında inandırmağı, oxucunu tarixi məsələ ilə əlaqədar məlumatlandırmağı (yəni, tarixi məsələnin izahatı) müəyyən edir;
- Yazı prosesində öz tendensiyalarını nəzərə alır;
- Onun yazdığı mövzunun oxucusunun kim olacağını müəyyən edir (məs.: sinif yoldaşları, müəllim və yaxud olimpiadanın münisiflər heyəti); bu məqsədlə növbəti suallara cavab verir: gələcək oxucu mövzuda müzakirə olunan tarixi məsələ barədə nə bilir? Mənim mövzum oxucuya hansı biliyi verməlidir? Oxucunun yeniləşdirilmiş şəkildə nəyi görməyini istərdim? Mövzunu necə qurmalıyam ki, mənim ideyalarım konkret oxucu üçün aydın olsun?
- Mövzunun yazılma planını tərtib edir, hansı ki, nəzərdə tutur: a) planın tərtibatı zamanı ən vacib ideyaların bir qrupda, bir qədər az əhəmiyyətli ideyaları isə - ikinci qrupda yerləşməsinə və s.; b) aşağıdakı növ sxemin tərtib edilməsi:

Mövzunun tezisi (cümlə şəklində)	Məs. 1920-1921-ci illərdə Zaqafqaziya ölkələrinin müstəqilliklərini itirməklərinə səbəb xarici siyasi amillər səbəb oldu.
<p>I. Birinci əsas ideya</p> <p>a) Birinci əsas ideya ilə əlaqədar birinci köməkçi ideya</p> <p>1. Səbəb və ya nümunə 2. Səbəb və ya nümunə</p> <p>Bb) Birinci əsas ideya ilə əlaqədar ikinci köməkçi ideya</p> <p>1. Səbəb və ya nümunə 2. Səbəb və ya nümunə</p>	<p>Məs. Rusiya inqilabı Bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi</p>
<p>2. İkinci əsas ideya</p>	<p>Birinci dünya müharibəsi və Paris Sülh Konfransı</p>

- Müəllimə (rəhbərə, sinif yoldaşlarına) mövzunun qaralama variantını təqdim edir.²

1. Yaxşı olardı ki, tədqiqatın erkən mərhələsində tezis müəyyən edilib cümlə formalaşdırılsın, yəni “işin” tezisi müəyyən edilsin; iş tezisi tədqiqatın növbəti mərhələsində təkmilləşdirilə bilər.

2. Mövzunun növbəti strukturu olmalıdır: Giriş – mövzunun əsas probleminin qısa icmalı və tezis şəklində bu problemə öz mövqeyini ifadə etmək; əsas hissə - öz mövqeyini izah etmək və ya təsdiq etmək üçün dəlil və misallar gətirmək; nəticə - mövzunun əsas hissəsində söylənilən dəlillər və fikirlərin cəmləşdirilməsi.

- Tarixi mövzunun yazılma prosesində dilin formal səviyyəsini müəyyən edir;³ peşəkar jarqonların və klişelərin yersiz istifadəsindən çəkinir, bu barədə qərar qəbul edir ki, dil nə qədər çalarlı olmalıdır;
- Sitatları gətirdikdə, ifadələri dəyişdirdikdə və yaxud başqalarının fikirlərindən istifadə etdikdə mütləq mənbələri göstərir;
- Göstəriş tərzini istifadə edir və ardıcılığa riayət edir;
- Mövzuya istifadə etdiyi ədəbiyyatın siyahısını əlavə edir;
- Səhifələri nömrələyir;
- Qaralama variantını bitirdikdən müəyyən müddət keçdikdən sonra ona yenidən işləmək məqsədilə qaydır; a) mövzunu ikinci dəfə oxuduqda öz yazısına gələcək oxucunun gözü ilə baxmağa çalışır; b) mövzunu ikinci dəfə oxuduqda yoxlayır: yazı nə dərəcədə yaxşı qurulub, qaralama variantı əvvəlcədən tərtib edilmiş plana uyğundurmu, mövzu yaxşı bərkidilibmi, mövzunun bütün hissəsi tezislə məntiqi əlaqədədirmi, dəlillərin başqa-başqa hissələri arasında maneələr varmı, məzmunun və yaxud ifadələrin təkrar olunduğu yerlər varmı;
- İkincinin (və ya üçüncü variantın) yazıldığından sonra mövzu üzərində düzəlişlər aparır;
- Mövzunun yekun variantının təqdimatından əvvəl düzəlişlər aparılmış variantı bir dəfə yenə oxuyur.

Təvsiyyə edilən məzmun

1. Giriş

- Tarix nədir?
- Tarixə köməkçi fənlər
- Tarixi mənbələrin qısa icmalı: yazılı, əşyalarla, etnoqrafik, şifahi, linqvistik, kino- foto-, fonosənədlər.
- Dünyada və Gürcüstanda tarixi fikrin təkamülünün qısa icmalı (Qədim dövr və orta əsrlərin salnamələri, yeni dövrün tarixçiləri, XIX – XX əsrlərin tarixçiləri).

1.1. Kitab üzərində necə işləyək (haşiyədən, axtarışlardan, mündəricatdan istifadə)

1.2. Arxivlərdə, kitabxanalarda, muzeylərdə necə işləyək

3.3. Tarixçilər tədqiqatları necə aparırlar və tarixi mövzu necə yazılır

- İlkin və ikincidərəcəli mənbələr üzərində iş
- Tədqiqatın planlaşdırılması və təşkili
- Tarixi mövzunun yazılması

3. Dilin formal səviyyəsi mövzunun hansı tip oxucu üçün (dost, sinif yoldaşı, müəllim, olimpiadanın münisiflər heyəti) yazıldığına əsasən müəyyən edilir.

Coğrafiya elminə giriş və coğrafi tədqiqat

X sinif

Giriş:

Qeyd olunan kursun məqsədidir ki, şagird coğrafiya elminin əsasları və tədqiqat metodları ilə tanış edək. Kurs elə qurulubdur ki, şagird öz maraqları və yaş xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq coğrafi məsələni müstəqil şəkildə araşdırmağı və öz işlərini təqdim etməyi (auditoriyanın qarşısında sadə şəkildə təqdim etməyi) bacarsın. Gələcəkdə coğrafi bilik və vərdiş-bacarıqlarını istifadə etməyi bacarsın.

Coğrafiyanın qeyd edilən kursunda iki əsas istiqamət göstərilir: coğrafi tədqiqat və kommunikasiya;

İstiqamətlərin xüsusiyyətləri:

1. Coğrafi tədqiqat. Bu istiqamətin əsas məqsədi odur ki, yeniyetmə insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələri üçün coğrafiya və coğrafi biliyin vacibliyini anlasın. Coğrafi tədqiqatın ənənəvi (təsviri, müqayisəvi-coğrafi, kartoqrafik) və müasir (riyazi, aerokosmik, geoinformatik) metodlarını tanısin. Coğrafi proqnozlaşdırma və modelləşdirmə məsələlərini öyrənsin. Müvafiq problemlə əlaqədar nəzəri material və mənbələri axtara bilsin; səyyar şəraitdə informasiyanı əldə etməyi, materialı təşkil etməyi, analiz və coğrafi mövzunun strukturunun hazırlanmasını bacarmalıdır.

2. Komunikasiya. Bu istiqamətin məqsədi odur ki, şagird xəritə və digər coğrafi vasitələri analzi etməyi və onların analoqlarını yaratmağı bacarsın; coğrafi araşdırmanın fərdi və qrup (iş bölgüsü, qrupda müzakirə və s.) işi vərdiş-bacarığını əldə etsin; fərdi iş prosesində yaranan problemləri həll etmək istiqamətində maraqlı olan həmyaşıdlarına müraciət etsin; tədqiqat prosesində lazımı informasiyanı əldə etmək mümkün ola bilən şəxslər və təşkilatlarla əlaqə yaratsın. Başqa-başqa tip auditoriyalar üçün təqdimat hazırlaya bilsin.

İstiqamətlərə əsasən nəticələr

Coğ. X İstiqamət:	
Coğrafi tədqiqat	Komunikasiya
1. Problemi, coğrafi tədqiqatın məqsədini, onun həlli yollarını və istiqamətlərini müəyyən edir.	4. Xəritələrdən və digər coğrafi vasitələrdən informasiyanı axtarıb tapmaq üçün və öz fikirlərini ifadə etmək üçün istifadə edir.
2. Coğrafi tədqiqat üçün lazımı informasiyanı toplayır.	5. Coğrafi tədqiqat nəticələrini göstərmək üçün lazımı vərdiş-bacarıqları üzərə çıxarır.
3. Coğrafi tədqiqatı həyata keçirmək üçün əldə edilən informasiyanı təhlil edir və işləyir.	

Coğ. X 1. Problemi, coğrafi tədqiqatın məqsədini, onun həlli yollarını və istiqamətlərini müəyyən edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Coğrafi tədqiqat zamanı yer, hadisələr və proseslər arasında əlaqə münasibətlərini (lokal, regional və global səviyyədə təbii şərtlər, resurslar, əhali, təsərrüfat və ekoloji vəziyyəti arasında səbəb-nəticə əlaqəsini) müəyyən edir;
- Yerli mühitə diqqət yetirir və öyrənir ki, burada olan coğrafi problemləri müəyyən etsin;
- Suallar (coğrafi) verir, hadisəni qiymətləndirir, fərziyyə irəli sürür və qrupla tutuşdurma nəticəsində onun üçün aktual problemi müəyyən edir (məs.: ərazini qavramaq problemi - ərazi niyə dəyişir, bunun səbəbi və nəticəsi nədir?);
- Müşahidə nəticələrini müzakirə edir, qoyulan problemin ətrafında müzakirələr aparır və onun həlli yollarının fərziyyələrini ifadə edir, hipotezləri ifadə edir, onlardan ən yaxşısını araşdırmaq üçün seçir;
- Seçilən hipotezin əsasında coğrafi tədqiqatın istiqamətini və hazırlanma mövzusunun strukturunu müəyyən edir.

Coğ. X 2. Coğrafi tədqiqat üçün lazımi informasiyanı toplayır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Yerinə yetirilən işlərin qrafikini tərtib edir və ardıcılığa riayət edir;
- Tədqiqat məqsədindən irəli gələrək müvafiq elmi, hökumət və qeyri-hökumət təşkilatlarından lazımi informasiyanı əldə edir;
- Coğrafi tədqiqatların məqsədlərindən irəli gələrək seçir və müvafiq nəzəri və vizual materialı öyrənir;
- Səyyar tədqiqat üçün lazımi bəzi texnologiyaya sahib olur və tələbat olduğu halda uyğun şəkildə alətlərdən istifadə edir;
- Uyğun metodologiyanın əsasında səyyar işləri planlaşdırır;
- Adı çəkilən problemin həlli məqsədi ilə yerli mühitdə amil materialını axtarır;
- Mövzu ətrafında informasiya əsasında coğrafi göstəricilər bankını yaradır (nəzəri materiallar, xəritələr, səyyar işlər zamanı əldə edilən materiallar, statistik göstəricilər, cədvəllər, diaqramlar, qrafiklər). Lazımi material-texniki bazanın mövcud olduğu halda GIS analizini aparır.

Coğ. X 3. Coğrafi tədqiqatı həyata keçirmək üçün əldə edilən informasiyanı təhlil edir və işləyir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Elmi mənbələrə əsaslanaraq araşdırılan problemlərlə əlaqədar fikirləri tənqidi qiymətləndirir;
- Tədqiqat üçün lazımı metoddan istifadə edir (kartoqrafik, sosioloji, riyazi, statistik, müqayisəvi...), informasiyanı hazırlayır və təhlil edir;
- İnformasiyanı hazırlayır və müstəqil şəkildə toplayır, onun üçün lazım gəlmiş halda debat və konsultasiyalarda iştirak edir;
- Əldə edilən nəticələrin analizi əsasında problemi ayırır və onun tərəfindən seçilən hipotezin düzlüyünü yoxlayır;
- Sadə coğrafi modelləri yaradır və tanış olur (məs. geourbanistika problemləri, ticarət və müəssisə obyektlərinin yerlərini planlaşdırmaq və s.);
- İnformasiyanın təhlili əsasında coğrafi problemin həlli yollarını hazırlayır və proqnozlaşdırır.

Kommunikasiya

Coğ. X 4. Xəritələrdən və digər coğrafi vasitələrdən informasiyanı axtarmaq və öz fikirlərini ifadə etmək üçün istifadə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Fotoşəkillər, illustrasiyalar, qrafiklər, cədvəllər, diaqramlar və xəritələrdən istifadə edərək coğrafi şərh edir (məs.: iqlim şərtlərinin xüsusiyyətlərini müəyyən edir);
- Eyni növ coğrafi vəsaitdə mövcud informasiyanı müxtəlif şəkillərlə verir (məs.: xəritədə verilən informasiyanı cədvəl şəklində ifadə edir);
- Beynəlxalq coğrafi dildən – xəritədən – informasiyanı əldə etmək üçün istifadə edir və öz fikirlərini ifadə edir;
- Tədqiqat məqsədinə əsasən müxtəlif tematik xəritəsinin tutuşdurulması əsasında kompleks analiz keçirir (məs: iqlim, əhalinin, fiziki-coğrafi xəritələrin əsasında bölgənin kurort təsərrüfatı);
- Səyyar şərtlərdə əldə edilən material və mövcud statistik informasiyanın hazırlanması əsasında şagird qrafiklər, diaqramlar, cədvəllər, xəritələr tərtib edir; öz iş materialını daha yaxşı ifadə etmək üçün diqqət yetirir.

Coğ. X 5. Coğrafi tədqiqat nəticələrini göstərmək üçün lazımi vərdiş-bacarıqları üzərə çıxarır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Tədqiqat prosesində ədəbi mənbələrdə coğrafi terminlər və konsepsiyaların izahatlarını axtarır və müvafiq olaraq onlardan istifadə edir;
- Tədqiqat nəticəsində əldə edilən nəticələr və şəxsi nəzərini müxtəlif formalarla (şifahi, yazılı, qrafik və s.) ifadə edir;
- Hazırlanan informasiyanın (axtarılan elmi mənbələr və şəxsi tədqiqat) əsasında coğrafi mövzu yazır;
- Tədqiqatın müxtəlif mərhələlərində öz fərziyyələrini sinif yoldaşları ilə bölüşür, yaranan problemlərdən mümkün çıxış yollarını müzakirə edir;
- Tədqiqatın müxtəlif mərhələlərində sinif yoldaşları tərəfindən çıxarılan problemlərin müzakirəsində iştirak edir (işçi qeydləri və konstruktiv cümlələr verir);
- Coğrafi mövzunun yazılışından sonra rəhbəri və maraqlanan şəxslərlə tanış edir; onların qeydlərini nəzərə alaraq mövzuda düzəlişlər aparır;
- Müxtəlif maraqlı ictimai qruplar qarşısında təqdimat aparır (sinif, mövzu, olimpiada, konfrans və s.).

Tövsiyyə edilən məzmun:

1. Giriş

- Coğrafiyanın obyektı və məqsədləri.
- Müasir coğrafi elmlər sistemi.
- Elmlər sistemində coğrafiyanın yeri.
- Coğrafi ideyaların formalaşdırma tarixi.
- Coğrafiyanın və coğrafi biliyin əhəmiyyəti.

2. Coğrafi tədqiqat və onun təşkili.

Müstəqil coğrafi tədqiqat vərdiş-bacarıqlarına sahib olmaq.

Coğrafi tədqiqat metodları: ənənəvi (təsviri, müqayisəvi-coğrafi, kartoqrafik) və müasir (riyazi, aerokosmik, geoinformatik, modelləşmə)

- Coğrafi proqnozlaşdırma
- Problemin dərk edilməsi və seçilməsi
- Müşahidə
- Hipotezlərin irəli sürülməsi
- Coğrafi mövzunun struktur təşkili
- Göstəricilərin təşkili və analizi
- Problemin həlli

3. Kommunikasiya

Xəritə və coğrafi vəsaitlər

- Mövzunun hazırlanması prosesində qrup işinin vərdiş-bacarıqlarına sahib olmaq (işin bölgüsü, fərdi yerinə yetirilməsi, qrup müzakirəsi və s.).
- Coğrafi mövzunun yazılması.
- Hazırlanan coğrafi mövzunun təqdimatının hazırlanması və təqdimatı.

Mülki təhsil
X sinif

İstiqamətlər əsasında nəticələr

Mülk.X İstiqamətlər		
Şəxsi inkişaf	İnsan və hüquq	Vətəndaş və dövlət
<p>1. Özünün şəxsiyyət xüsusiyyətlərini təhlil edir.</p> <p>2. Cəmiyyətdə öz yerini və əhəmiyyətini müəyyən edir.</p> <p>3. Özünün gələcəyini planlaşdırır.</p>	<p>4. Müasir cəmiyyət üçün əhəmiyyətli hadisə və prosesləri öyrənir və təhlil edir.</p> <p>5. Cəmiyyət üçün əhəmiyyətli məsələlərlə əlaqədar öz mövqeyini hazırlayır və onu müdafiə edir, başqa mövqeləri qiymətləndirir.</p> <p>6. Ümumi maraqları həyata keçirmək üçün həmyaşıdları və yeniyetmələrlə əməkdaşlıq edir.</p>	<p>7. Demokratik cəmiyyət üçün səciyyəvi olan institut funksiyalarını təhlil edir.</p> <p>8. Cəmiyyətin rifahını dəstəkləyən işlərdə iştirak edir.</p>

Nəticə və indikatorlar Şəxsi inkişaf

Vət. X. 1. Özünün şəxsiyyət xüsusiyyətlərini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Qrupla birlikdə onun üçün qəbul edilən şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin siyahısını tərtib edir və həmin xüsusiyyətlərin inkişafı imkanları haqqında düşüncələrini söyləyir;
- Mənfi və müsbət xüsusiyyətləri ayırmaq üçün suallar tərtib edir və cavablayır; digər sinif yoldaşlarının siyahısı ilə onu müqayisə edir və nəticələr çıxarır;
- Cəmiyyətin təməli həyatında vacib olan xüsusiyyətlər haqqında müzakirə aparır.

Vət. X. 2. Cəmiyyətdə öz yerini və əhəmiyyətini müəyyən edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Sosial qrupu müəyyən edir (məs: ailə, şagirdlər, məhəllə, yeniyetmələr, idmançılar, rəssamlar, alimlər və s.), özünü ona aid edir və nailiyyətlərinin nə dərəcədə qrupun maraqları ilə üst-üstə düşməsinə qiymətləndirir;

- Konkret funksiyadan irəli gələrək, qrupun seçilən lideri və ya üzvü kimi hərəkət edir;
- Vaxt xəttini – ”Həyat yolum”u tərtib edir və sinfə təqdim edir, burada həyatının – keçmişdə olanlar və indiki zamanda davam edən əhəmiyyətli hadisələri qeyd edir; onları bir-birləri ilə müqayisə edir ki, keçmişdə əldə edilən nailiyyətlər və ya məğlubiyyətlər hal-hazırda əldə edilən nailiyyətlərə nə dərəcədə təsir göstərir və bu hadisələrdə öz rolunu qiymətləndirir.

Vət. X 3. Özünün gələcəyini planlaşdırır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Zaman xəttində işini davam etdirir və gələcəkdə özünün planlaşdırdığı ehtimal etdiyi hərəkətlərini qeyd edir; onları əhəmiyyətlərinə görə keyfiyyətləndirir və səbəb-nəticə əlaqəsi ilə keçmiş, hal-hazırkı və gələcək hadisələr arasında əlaqəni yaradır;
- Sınıf yoldaşlarının ”Həyat yolum” sərgi-müzakirəsində iştirak edir; başqalarının işləri haqqında fikirlərini bildirir; sınıf yoldaşlarının qeydlərini nəzərə alır, lazım gəldikdə öz işi üzərində dəyişikliklər aparır;
- Sınıf yoldaşları ilə birlikdə gələcək ümumi məqsədləri yazır və cədvəl vasitəsilə onları həyata keçirmək müddətinə əsasən səviyyələrə ayırır, məs.:

Məqsədlər	Müddət
	Hər gün _ 2-3 gün
	Qısamüddətli – bir neçə həftə
	Ortamüddətli – bir neçə ay
	Uzunmüddətli – bir neçə il

- Onların gerçəklik və əldə edilmə yollarını müzakirə edir;
- Öz imkanları və məqsədlərinin təhlili əsasında ictimai cəmiyyətin o sahəsini⁴ adlandırır, hansını ki, ehtimal olaraq öz gələcək nailiyyətləri ilə əlaqələndirir; sinifdə həmfikirlərini aşkar edir, hansıqla birlikdə həmin sahə haqqında informasiya toplayır və onun icmalından sonra ”Mənim gələcək peşəm” qısa layihə üçün ərizə hazırlayır;
- Müəllimin yardımı ilə sınıf yoldaşlarının qrupu ilə birlikdə seçdiyi peşənin öyrənilməsində yardım edən yolları planlaşdırır, hansılar ki, nəzərdə tutur: informasiyanın axtarılması və analiz mərhələlərinin, müddətlərinin, istifadə edilən metodların müəyyən edilməsini (məs. sorğu, müsahibə, yerlərdə tanışlıq və s.);
- Sınıf yoldaşları ilə ”Mənim gələcək peşəm” layihəsinin həyata keçirilməsi üçün konkret fəaliyyət planı, funksiyaları və resurslarının bölgüsü üzrə razılaşır və ona ayrılan rolunu yerinə yetirir;
- ”Mənim gələcək peşəm” layihəsinin hüdudlarında keçirilən işlərin nəticələri ilə müəllim və sınıf yoldaşlarını tanış edir; onlarla birlikdə özünün və digərlərinin iştiraklarını qiymətləndirir, planlaşdırılmış və gerçəklikdə əldə edilən nəticələri müqayisə edir, maneələri üzərə çıxarır və səbəbləri təhlil edir;

4. Şəxsi və ictimai həyat **aləmləri**: sosial təhlükəsizlik, iqtisadiyyat, dövlət idarəçiliyi və mədəniyyət.

- Aparılan işlərdən sonra öz imkanları və nailiyyətlərinin təhlili əsasında inşa yazır "Gələcəyim necə əks olunur" (adı çəkilən məqsədlər və onların əldə edilmə yolları, arzu olunan və zəruri hadisələr, onun fikirlərinin ictimai maraqlarla uyğun olması) və onu sinif yoldaşlarına təqdim edir;
- Müəlləmlə birlikdə 11-ci və 12-ci sinifdə tədris olunan intizamların siyahısını müzakirə edir; başqa-başqa fənn müəllimlərinin uyğun intizamlar haqqında söhbətlərində iştirak edir və gələcək karyerası istiqamətində onların əhəmiyyətini müəyyən edir; seçim fənlərindən istədiyini seçir və öz seçimini sübut edir.

İnsan və cəmiyyət

Vət. X 4. Müasir cəmiyyət üçün əhəmiyyətli hadisə və prosesləri öyrənir və təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Seçdiyi hər hansı bir sosial mühiti (məs. ailə, məktəb, qonşular, yaşayış məntəqəsi) həyatında xüsusi əhəmiyyətli hadisələri bölünür; sinif yoldaşlarının analoji fikirlərini qulaq asır; ümumi tendensiyaları axtarır və onları ümumiləşdirir;
- Gürcüstanda ayın ən əhəmiyyətli ictimai hadisəsini adlandırır, onunla əlaqədar dərc olunan materialların kütləvi medianın vasitələri ilə tanış olur; faktları, şərtləri və fikirləri fərqləndirir; axtarılan informasiyanın əsasında referat yazır və həmin hadisənin nəticələrini müxtəlif sosial qruplarla əlaqələndirir;
- Məktəb həyatı ilə əlaqədar sadə sosioloji sorğu aparır (məs.: yaşayış məntəqəsində və ya regionda məktəbin məşhur olması, təhsil səviyyəsi, digər məktəbdən seçilən xüsusiyyətləri, məktəbin büdcəsi, müsabiqələr və yarışmalarda iştirakın nəticələrini və s.); əldə edilən nəticələri məktəbdə mövcud rəsmi informasiyanı müqayisə edir və təhlil edir; nəticələri sinfin və ya məktəbin idarəçilik nümayəndələri ilə tanış edir.

Vət. X 5. Cəmiyyət üçün əhəmiyyətli məsələlərlə əlaqədar öz mövqeyini hazırlayır və onu müdafiə edir, başqa mövqeləri qiymətləndirir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Son zamanların hər hansı bir münaqişəsini seçir (məs.: şəxsi təcrübədən, kütləvi mediya vasitələrinin səslənməsi və s.); sinif yoldaşlarının qrupu ilə birlikdə onu müzakirə edir və meyarları ayırır, hansılarına əsasən münaqişədə iştirak edən tərəflərin əməllərini qiymətləndirir;
- Sinif yoldaşlarının qrupu ilə birlikdə onlar üçün aktual problemi seçir və öyrənir ki, nə qədər bu məsələ kütləvi mediya vasitələrində əks olunub; ictimai fikrin formalaşmasında informasiyanın kütləvi vasitələrinin əhəmiyyətinin göstərilməsində dəlilləri sadalayır;
- Onun üçün tanış misalları nəzərə almaqla sinif yoldaşları ilə aktual məsələləri müzakirə edir (məs.: dostluq, valideynlərlə münasibət, peşənin seçilməsi və s.); verilən məsələ ilə əlaqədar

müxtəlif mövqelərin güclü və zəif tərəflərini üzərə çıxarır;

- QIZ VƏ OĞLANLARIN maraqlarını ifadə edən qrupda bölgüdən sonra fərdi şəkildə "evlənmək intizarı" cədvəlini doldurur;
-

Arzular	Hüquqlar	Vəzifələr

- Öz siyahısını qrup yoldaşlarının işləri ilə müqayisə edir; müəllimlə birlikdə hər iki qrupun işləri ilə müqayisədə və ümumi yekun sənədin yaradılmasında iştirak edir, hansında qızların və oğlanların maraqları maksimal şəkildə nəzərə alınacaqdır;
- Məktəbin inkişafı ilə (məs.: təhsilin səviyyəsi, texniki təchizat, milli və ya beynəlxalq layihələrdə iştirak etmək, gəlirlərin artımı və s.) ilə əlaqədar sinif diskusiyasında iştirak edir; öz mövqeyini düzgün ifadə edir və onu mühafizə edir; ifadə olunan mövqelərin qiymətləndirilməsi zamanı ideyanın müəllifinə olan şəxsi münasibətilə yox, ictimai maraqları ilə rəhbərlik edir.

Vət. X 6. Ümumi maraqları həyata keçirmək üçün həmyaşıdları və yeniyetmələrlə əməkdaşlıq edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Daha az müdafiə olunan sosial qrupu seçir, onların ehtiyatlarını öyrənir və həmin problemlərin həllində maraqlı olan tərəflərini öyrənir; onların gələcək əməkdaşlıqlarının planını və öz iştiraklarını nəzərə almaqla mümkün konstruktiv tədbirləri tərtib edir;
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə məktəbin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş əməlləri sadalayır, konkret tədbirləri seçir və onu həyata keçirmək üçün həmfikirlərini seçir; qrupun üzvləri ilə birlikdə onlar tərəfindən təqdim edilən müxtəlif informasiya və baxışlarını müzakirə edir; iş planını yazılı şəkildə formalaşdırır və məktəbin idarəçiliyinə təqdim edir;
- Məktəbin inkişafı ilə əlaqədar ümumi müzakirədə və ya diskusiyada iştirak edən zaman fərqli mövqelər arasında ümumi maraqları və bütün tərəflər üçün qəbul edilən sübutları axtarır; söylənilən dəlilləri və mövqeləri həmin planın təkmilləşdirilməsində nəzərə alır; onun həmfikirlərinin və opponentlərinin əməkdaşlıq planını tərtib edir.

Vətəndaş və dövlət

Vət. X 7. Demokratik cəmiyyət üçün səciyyəvi olan institut funksiyalarını təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Sinif yoldaşları ilə birlikdə ictimai həyatın hər hansı bir aləmini seçir və onda iştirak edən tərəflər (şəxsiyyət, dövlət və ictimai təşkilatlar) haqqında informasiya axtarır (məs.: öz yaşadığı yerin misallarında); verilən aləmin inkişafında həmin tərəflərin funksiyalarını xarakterizə edir;

- Sınıf yoldaşlarının qrupu ilə birlikdə məktəbin və ya ölkənin hər hansı bir idarəçilik vəzifəsinin və ya orqanının (məs.: məktəb direktoru, deputat, mer və sairə) informasiyanı işləyir və simulyativ seçkilərdə ona aid olan rolu yerinə yetirir (məs. seçici, namizəd, tərəfdar, müşahidəçi, jurnalist, hüquqmühafizəçi və s.); ehtimal edilən və əldə edilən nəticələri bir-biri ilə müqayisə edir, hansının əsasında hər bir iştirakçının rolunu/funksiyasını qiymətləndirir;
- İnsan hüquqlarının pozuntularını, hər hansı bir konkret faktı seçir (məs. zorakılıq, korrupsiya, diskriminasiya, səlahiyyətlərin çoxalması və s.) və simulyativ məhkəmə müzakirəsində seçdiyi rolu (məs. şikayətçi, cavabdeh, vəkil, hakim, müqəssir və s.); müzakirə prosesi və nəticələrini təhlil edir, hansının əsasında onun rolundan irəli gələrək prosesi uzatmaq və ya davam etdirmək üçün lazımı "sənədi" tərtib edir (məs.: məhkəmənin nəticəsi, apelyasiya, vasitəçilik, protokol, müştəriyə hesabat və s.).

Vət. X 8. Cəmiyyətin rifahını dəstəkləyən işlərdə iştirak edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Öz nailiyyət və imkanlarına əsasən, məktəbdə müxtəlif ictimai qruplara qoşulur (məs.: elmi-texniki, yaradıcı və ya idman klublarında, hüquq mühafizə qruplarına və s.) və onların işlərində iştirak edir;
- İctimai məsələlərdə şəxsi (və ya qrupun) nəzərini ifadə etmək (məs.: ərizələr, müraciətlər, qəzet və ya jurnal məqalənin yazısı, tele-radio interaktiv sorğuda iştirak etmək, internet-forumlarda iştirak etmək və s.) üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə etmək;
- Sosial cəhətdən müdafiə olunmayan qruplara yardım etmək üçün adı çəkilən əməllərin ideyasını sınıf yoldaşları ilə bölüşdürür və həmfikirlərini toplayır; ictimai tərəfdarlığı axtaran kampaniyaları planlaşdırır, bunun üçün qanuni formalara müraciət edir (məs.: ərizə, petisiya, sorğu, imzaların toplanması və s.); sınıf yoldaşları ilə birlikdə pənallaşdırılmış və gerçəklikdən əldə edilən nəticələri qiymətləndirir.

Tövsiyyə olunan məzmun:

1. İnsan müxtəlif sosial qruplarda
2. Özünüqiymətləndirmə və məqsədyönlük
3. Nümunəvi şəxsiyyətlər
4. Əmək bazarı və tendensiyalar
5. Təhsilin əldə edilməsi və peşəkar hazırlıq imkanları
6. Öz ölkələrində və xaricdə əmək hüquqları
7. Yetkinlik və nikah
8. Ailə və digər sosial qruplar
9. Sosial baxımdan aztəminatlılar

10. Əməkdaşlar və liderlər
11. Münaqişələr və onların həlli
12. Məhdud və məhdud olmayan münasibətlər
13. Həmyaşd və böyüklərin cəmiyyəti
14. Demokratik idarəçilik modeli
15. İctimai fikir və qərarlar
16. Bərabərlik – çoxluq və azlıq
17. İştirak mədəniyyəti
18. Korrupsiya və soyuqqanlılıq
19. Məhkəmə və hüquq mühafizəçilər – insan hüquqlarının vasitələri
20. İctimai sifariş və dövlət vəzifələri
21. Vətəndaş və məmur – məsuliyyətin bölünməsi

Gürcüstan və dünya tarixi XI sinif

İstiqamətlərə əsasən nəticələr

Tar. XI İstiqamətlər			
Mühit və iqtisadiyyat	Dövlət idarəçiliyi və siyasət	İnsan və cəmiyyət	Din və mədəniyyət
1. Gürcüstan və dünyada əhəmiyyətli iqtisadi dəyişiklikləri təhlil edir.	3 Şagird idarəedici strukturların formalaşmasını və dəyişikliklərini təhlil edir.	5. Şagird sosial strukturların qarşılıqlı münasibətlərini araşdırır.	6. Şagird dinin maddi və mənəvi mədəniyyətə göstərdiyi təsirini təhlil edir.
2. Resursları və qarşılıqlı iqtisadi təsiri təhlil edir.	4.Şagird Gürcüstan və dünyada daxili və xarici siyasi prosesləri araşdırır.		7.Şagird müxtəlif mədəni əlaqələr və qarşılıqlı təsiri təhlil edir.

Nəticə və indikatorlar Mühit və iqtisadiyyat

Tar. XI 1. Gürcüstan və dünyada əhəmiyyətli iqtisadi dəyişiklikləri təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- İki fərqli iqtisadi əlaqələrin formalarını seçir və onları bir-birləri ilə müqayisə edir (məs.: orta əsrlərdə sənətkarlıq və XIX əsrdə zavod);
- İqtisadi əlaqələr formasından birini seçir və Gürcüstanda və digər hər hansı bir ölkədə (regionda) onun formalaşmasını və inkişafını müqayisə edir (məs: Gürcüstanda və Qərbi Avropada feodal təsərrüfat);
- Müxtəlif dövr və ölkələrin misalları əsasında fərqli iqtisadi münasibətlər şərtlərində əməyin bölgüsü haqqında müzakirə edir;
- Dövlərdən birini seçir və texnoloji dəyişikliklər və iqtisadi inkişafın qarşılıqlı təsirini müzakirə edir;
- Müxtəlif dövrlərdə baş verən iki miqrasiya prosesini seçir və onların səbəb və nəticələrini seçir;
- Mövzu yazır, hansında hər hansı bir münafişinin (müharibənin) iqtisadi ön şərtləri və nəticələrini müzakirə edir;
- Cədvəldə şərq və qərbi iqtisadi əlaqələr üçün səciyyəvi əlamətləri qruplaşdırır və onlar arasında oxşarlıq və fərqləri müzakirə edir;
- Bir ölkənin nümunəsi əsasında yazılı müzakirə aparır ki, müxtəlif dövrlərdə dövlətin rolu ölkələrin iqtisadi əlaqələrinin inkişafında necə dəyişirdi;

2009

- İki imperiyanı seçir və onların iqtisadi siyasətinin periferiyalarını və koloniyalarını bir-birləri ilə (məs. İngiltərə və İspaniyanın koloniyalarda siyasəti) müqayisə edir;
- İqtisadi nəzəriyyələrdən birini seçir və müzakirə edir ki, bu və ya digər ölkənin (regionun) iqtisadi inkişafına necə təsir göstərmişdir.

Tar. XI 2. Resursları və qarşılıqlı iqtisadi təsiri təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- İqtisadi inkişafa təbii və antropogen dəyişikliklərin nə kimi təsir göstərdiyini müzakirə edir (məs. buzlaq, Niderlandda dambaların tikintisi);
- Bir dövrün açıq və bağlı coğrafi mühitində iqtisadi dəyişikliklərin xüsusiyyətlərini müqayisə edir (məs: Gürcüstan, Qədim Yunanıstan);
- əhəlinin sayı və sıxlığının iqtisadi inkişafa təsirini müzakirə edir;
- Dövlətlərdən birini seçir və həmin dövlətdə tapılan xammalın ölkənin prioritetlərinə necə təsir göstərdiyini müzakirə edir;

Dövlət idarəçiliyi və siyasət

Tar. XI 3. İdarəedici strukturların formalaşmasını və dəyişikliklərini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Qrup diskussiyası zamanı konkret dövrdə dövlətin idarəedici strukturlarındakı dəyişiklikləri haqqında müzakirələr aparır;
- müxtəlif dövrlərdə mərkəzin və regionların qarşılıqlı münasibətlərini müqayisə edir;
- İki inqilabı seçir və onların səbəblərini, gedişatı proses və nəticələrini müqayisə edir; həmin analizin əsasında sinifdə qrup işi zamanı inqilabın ümumi modelini yaradır.

Tar. XI 4. Gürcüstan və dünyada daxili və xarici siyasi prosesləri araşdırır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Dövlətlərdən birini seçir və müxtəlif dövlətlərin Gürcüstana qarşı maraqlarını (məs: Vizantiya və İranın IV-VII əsrlərdə maraqları) müqayisə edir;
- Dövlətlərdən birini seçir və hər hansı bir dövrdə onun birləşməsi və ya parçalanmasının xarici və daxili amillərini qruplaşdırır.
- Dünyanın əhəmiyyətli tarixi hadisəsi haqqında mövzu yazır, hansı ki, gürcü dövlətinin (dövlətlərinin) gələcək inkişafına (məs. I xaç yürüşü və ya Vizantiya İmperiyasının süqutunun Gürcüstana təsiri) təsir göstərmişdir;

- Sınıf yoldaşlarının qrupu ilə birlikdə siyasi xadim seçir və onun seçdiyi xarici və daxili kursun nəticələrini müzakirə edir (məs.: II İrakli tərəfindən Georgievski traktatının imzalanması və ya Napoleonun Rusiyaya yürüşü);
- Hər hansı konkret bir dövrü seçir, gürcü dövlətinin (dövlətlərinin) maraqlarını tapır və atılan siyasi addımları müzakirə edir.

İnsan və cəmiyyət

Tar. XI 5. Sosial strukturların qarşılıqlı münasibətlərini araşdırır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Şəxsin əmlak və sosial vəziyyəti arasında qarşılıqlı münasibət haqqında fikrini bildirir;
- Eyni dövrün iki və ya üç ölkəsinin sosial strukturlarını müqayisə edir və fərq-oxşarlıqları qeyd edir;
- Müxtəlif cəmiyyətdə başqa-başqa sosial təbəqələrin nümayəndələrini qruplaşdırır və onların hüquq və vəzifələri barədə müzakirələr aparır;
- Dağ və aranın sosial strukturlarını müqayisə edir və oxşarlıq və fərqləri axtarıb tapır.

Din və mədəniyyət

Tar. XI 6. Şagird dinin maddi və mənəvi mədəniyyətə göstərdiyi təsirini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Gürcüstanın və digər ölkələrin xristianlıqdan əvvəlki dini təsəvvürlərini və onların incəsənətə və məişətə göstərdiyi təsirlərini müqayisə edir;
- Sınıf diskussiyalarında müzakirə aparır ki, xristianlıq gürcü xalqının incəsənət və məişətinə nə kimi təsir göstərdi; başqa bir xristian dövləti ilə paralellər aparır;
- Müxtəlif dövr və dövlətlərdə milli və dini hakimiyyət arasında qarşılıqlı münasibətlərin necə dəyişdiyini və həmin dəyişikliklərin ölkənin mədəni inkişafına göstərdiyi təsiri müzakirə edir.

Tar. XI 7. Müxtəlif mədəni əlaqələr və qarşılıqlı təsiri təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Qrup və ya fərdi iş zamanı başqa mədəniyyətin təsir göstərdiyi gürcü incəsənət abidələrinin adlarını çəkir (məs. ədəbiyyat, təsviri incəsənət); öz seçimini əsaslandırır;

2009

- gürcü kult və milli dəyərli abidələri seçir və başqa ölkələrin analoji dəyərli abidə memarlığı ilə paralellər aparır;
- Gürcüstanın şəhərlərindən birini şərq və ya qərbi Avropa şəhəri ilə müqayisə edir və onun memarlıq və məişətinə başqa-başqa mədəniyyətlərin göstərdiyi təsiri adlandırır;
- Sınıf diskussiyası zamanı Avropa və Şərq mədəniyyətlərinin qarşılıqlı münasibətlərini və onlardan hər birinin gürcü xalqının incəsənət və məişətinə göstərdiyi təsirini müzakirə edir;

Tövsiyə olunan məzmun:

1. Tarixdən əvvəlki dövr
2. Qədim Şərq və Gürcüstan
3. Gürcüstan və dünya antik dövrdə
4. Gürcüstan və onun qonşuları IV-VII əsrlərdə
5. Ərəblər; ərəblərin Gürcüstanda hökmranlığı
6. Gürcüstan, Yaxın Şərq və Avropa X-XV əsrlərdə
7. XV-XVIII əsrlər:
  - a) Gürcüstan və qonşuları (İran, Türkiyə, Rusiya)
  - b) Vizantiyanın süqutu, Qərbi Avropa və ABŞ-in yaranması
8. XIX əsr
  - a) Gürcüstan Rusiya imperiyasının tərkibində
  - b) Avropa və ABŞ

Dünya coğrafiyası
XI sinif

Nəticələrə əsasən istiqamətlər

Coğ. XI İstiqamətlər		
Zaman və məkan	Dövlət idarəçiliyi və siyasət	Mühit və sosial sistemlər
<p>1.Siyasi xəritənin formalaşmasını dünyada baş verən proseslərlə əlaqələndirir.</p>	<p>2.Bir sıra sosial və iqtisadi ölçülərə əsasən ölkələrin yerini təhlil edir.</p> <p>3. Ərazi və geosiyasi amillərin ictimai inkişafa göstərdiyi təsiri təhlil edir.</p>	<p>4. Dünya əhalisinin yaşayış məskənlərinin xüsusiyyətlərini araşdırır və demoqrafik vəziyyəti təhlil edir.</p> <p>5.Ölkələrin təsnifatı əsasında onların inkişaf perspektivlərini təhlil edir.</p> <p>6. Ölkələri başqa-başqa xüsusiyyətlərinə əsasən müqayisə edir və oxşarlıq-fərqlərin səbəblərini müqayisə edir.</p>

Nəticə və indikatorlar Zaman və məkan

Coğ. XI 1. Siyasi xəritənin formalaşmasını dünyada baş verən proseslərlə əlaqələndirir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Dünyanın siyasi xəritəsinin formalaşmasının əsas mərhələlərini ayırır, siyasi xəritədə əks olunan say və xassə dəyişikliklərini müzakirə edir; nəticələri istədiyi formada təsvir edir;
- Qrup işi zamanı XX əsrin 90-cı illərində baş verən proseslər haqqında əldə edilən informasiyanı təhlil edir və onları müasir siyasi xəritənin formalaşması ilə əlaqələndirir; səbəb-nəticə əlaqələrini istədiyi formada təsvir edir;
- Dövlətlərə əsasən dünyanın siyasi xəritəsinin dəyişikliklərini kontur xəritəsinə köçürür və tematik atlas hazırlayır;

Coğ. XI 2. Bir sıra sosial və iqtisadi ölçülərə əsasən ölkələrin yerini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Ölkələrin inkişafına mane olan və imkan yaradan (coğrafi yerləşmə, sosial, iqtisadi və siyasi) amilləri sadalayır və qruplaşdırır; qeyd olunan amillərin ölkələrin inkişafına göstərdiyi təsiri təhlil edir və öz münasibətini bildirir;
- Ölkənin inkişaf səviyyəsini göstərən meyarları hazırlayır (iş yerləri, ticarət obyektləri, orta maaş, nəqliyyat, yaşayış) və öz düşüncələrini əsaslandırır;
- Ölkənin şimal-cənub (iqtisadi inkişaf səviyyəsinin göstəricisi) bölgü xəritəsinə diqqət yetirir və cədvəldə ölkələri qitə və inkişaf səviyyələrinə əsasən qruplaşdırır;
- Zəngin və kasıb ölkələrin təsərrüfatında istifadə olunan resursları (tikinti materialı, isidici vasitələr, nəqliyyat və yollar, elektrik enerjisinin istehsalı və istifadəsi və s.) tərtib edir və müqayisə edir; resurslar və iqtisadi inkişaf səviyyəsinin arasında mövcud olan əlaqələri müzakirə edir;
- İqtisadi ölçüləri və human inkişaf indeksinə əsasən ölkələrin göstəricilərini müqayisə edir; onların mükəmməlliyi və ya nöqsanları barədə fikirlərini söyləyir.

Coğ. XI 3. Ərazi və geosiyasi amillərin ictimai inkişafa göstərdiyi təsiri təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Coğrafi yerləşmə səviyyələrini xarakterizə edir (regional, kontinental, dənizkənarı, zonal, inkişaf etmiş və inkişaf edən ölkələrlə qonşuluq və əlaqə); qeyd olunan göstəricilərə əsasən müxtəlif ölkələri cədvəldə qruplaşdırır;
- Başqa-başqa ölkələrin idarəçilik forması, ərazi təşkilatı, beynəlxalq statusu və xarici siyasət kursuna əsasən misallar gətirir və müqayisə edir
- Dünyanın regional differensiasiyasını müzakirə edir və regionları tarixi-mədəni və geosiyasi əlamətə əsasən müqayisə edir;
- Qrup işi zamanı geosiyasəti təşkil edən əhəmiyyətli komponentləri (iqtisadi, demoqrafik, sosial və hərbi siyasət) təhlil edir və qeyd edilən meyarlara geosiyasi kursa əsasən ölkələri qruplaşdırır;
- Uyğun termin və anlayışlardan istifadə edərək Gürcüstanın geosiyasi problemlərini və vahid Avropa Evinin (Avropa Şurasının) konsepsiyalarını müzakirə edir; qeyd olunan məsələ ilə əlaqədar öz fikirlərini formalaşdırır;
- Müxtəlif sahələrdə Gürcüstanın strateji müttəfiq ölkələri ilə münasibətinin perspektivləri haqqında müzakirə aparır və nəticələri istədiyi formada ifadə edir;
- Mühüm beynəlxalq hərbi-siyasi, maliyyə və iqtisadi təşkilatların onlara üzv olan ölkələrin inkişaflarında rolunu təhlil edir. Təşkilatları ölkələrə əsasən ayırır; onların genişlənməsi perspektivlərini müzakirə edir və uyğun xəritələr yaradır.

Coğ. XI 4. Dünya əhalisinin yaşayış məskənlərinin xüsusiyyətlərini araşdırır və demoqrafik vəziyyəti təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Dünya əhalisinin irqi və etnik strukturunun coğrafi xüsusiyyətləri əsasında uyğun xəritə tərtib edir;
- Statistik informasiyanın əsasında dinlərin meydana gəlməsi zamanını, bir dini təriqatlı ölkələrin sayı və əhalinin (əhalinin çoxluğu) sayına görə əsas dinləri qruplaşdırır; nəticələri istədiyi forma ilə (cədvəl, xəritə və s.) ifadə edir;
- Əldə edilən informasiya əsasında dünyanın dil ailələri və qruplarının coğrafiyası haqqında müzakirələr aparır; nəticələri fərqli formatda ifadə edir (mətn materialının xəritədə, cədvəldə, sxemdə transformasiyası);
- Statistik informasiyanın təhlili əsasında ölkələri müxtəlif sosial-demoqrafik kateqoriyalara əsasən (ömrün uzunluğu, doğum, səhiyyə və təhsil səviyyəsi) qruplaşdırır; nəticələri istədiyi formada ifadə edir;
- Statistik informasiya və uyğun demoqrafik kateqoriyaların təhlili əsasında demoqrafik keçid mərhələlərini müqayisə edir; başqa-başqa mərhələlərdə olan ölkələri cədvəllərdə qruplaşdırır;
- Demoqrafik siyasətin əhəmiyyəti haqqında müzakirələr aparır; qrup işi zamanı demoqrafik siyasətin qiymtləndirmə meyarlarını hazırlayır, başqa-başqa ölkələrdə həyata keçirilən demoqrafik siyasət nəticələrini (uğurlu və uğursuz) müqayisə və təhlil edir;
- Dünya əhalisinin artım proqnozunu və onun regional xüsusiyyətlərini təhlil edir; dünya əhalisinin gələcək səhnə və nəticələrini istədiyi formada ifadə edir.

Coğ. XI 5. Ölkələrin təsnifatı əsasında onların inkişaf perspektivlərini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- BMT-nin (human inkişaf indeksi) təsnifatına əsasən hər qrupda birləşmiş ölkələri onlar üçün xarakterik olan təbii şərtlərinə görə müqayisə edir (xarakterik landşaft: tropik meşələr, landşaftlar və s.); öz düşüncələrini müxtəlif fomalarla ifadə edir;
- Xəritələrdə və digər coğrafi vasitələrdə verilən informasiya əsasında, BMT-nin təsnifatına əsasən hər qrupda birləşmiş ölkələrin təsərrüfatlarının qabaqcıl sahələrini xarakterizə edir və müqayisə edir;
- Fikirlərini söyləyir və qrup işi zamanı müxtəlif ölkələrin inkişafı üçün əhalinin, resursların və ənənələrin səmərəli istifadəsinin əhəmiyyətini əsaslandırır;
- BMT-nin təsnifat ölkə qruplarını təbii şərtlərin, təsərrüfat sahələrinin, əhalinin perspektivlərinə əsasən müqayisə edir; bu qruplar arasında mümkün əlaqələr haqqında öz fikirlərini söyləyir.

Coğ. XI 6. Ölkələri başqa-başqa xüsusiyyətlərinə əsasən müqayisə edir və oxşarlıq-fərqlərin səbəblərini müqayisə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Xəritə və digər coğrafi vasitələrin köməkliyi ilə ölkələrin təbii şərtlərini araşdırır; digər ölkələrdən analoqlar gətirir (məs.: tropik meşələr, səhra, tayqa və s.)
- Əhalinin statistik göstəricilərini təhlil edir (xəritələr, cədvəllər, qrafiklər, diaqramlar və s.), əhalinin sıxlığı, yaşayış yerlərinin xüsusiyyətləri və demoqrafik vəziyyəti haqqında müzakirə aparır; başqa ölkələrin analoji göstəricilərini müqayisə edir və nəticələri müxtəlif formalarda ifadə edir;
- Öyrəniləsi ölkələrin ənənələrinin meydana gəlməsinin coğrafi və tarixi-mədəni xüsusiyyətlərini araşdırır; digər ölkələrlə müqayisə edir və fərziyyə irəli sürür ki, ölkənin inkişafı üçün çoxsaylı ənənələrdən necə istifadə etmək olar;
- İqtisadi işlərin sahə strukturları əsasında cədvəldə ölkələri inkişaf mərhələlərinə əsasən qruplaşdırır (aqrar, industrial, postindustrial);
-

#	Ölkə	Aqrar						İndustrial						Postindustrial							
		İşlə təminat strukturu %-lə			Hissə %-lə			İşlə təminat strukturu %-lə			Hissə %-lə			İşlə təminat strukturu %-lə			Hissə %-lə				
		Kənd təsərrüfatı	Sənaye	Xidmət	Kənd təsərrüfatı	Sənaye	Xidmət	Kənd təsərrüfatı	Sənaye	Xidmət	Kənd təsərrüfatı	Sənaye	Xidmət	Kənd təsərrüfatı	Sənaye	Xidmət	Kənd təsərrüfatı	Sənaye	Xidmət		
1	ABŞ															X	X	X	X	X	X
2	Yaponiya															X	X	X	X	X	X
3	Banqladeş	X	X	X	X	X	X														
4	Çin							X	X	X	X	X	X								
5	Braziliya							X	X	X	X	X	X								

- İxrac-idxal göstəricilərinə əsasən ölkənin resurs və təsərrüfatının ixtisas sahələri haqqında müzakirələr aparır; ölkələri qeyd olunan göstəricilərə əsasən müqayisə edir;
- Ölkədə mövcud olan problemləri təhlil edir (resurslar, sosial-iqtisadi, siyasi və ekoloji); mövcud problemlərin uğurlu həlli yolları haqqında fərziyyələr irəli sürür;
- Mətni informasiyanı və digər növ coğrafi vasitələri təhlil edir və seçilən ölkənin dünyanın fonunda necə dəyişdiyini müəyyən edir; ölkənin gələcək perspektivlərini (sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi potensial).

Tövsiyyə edilən məzmun:

1. Siyasi xəritənin formalaşma mərhələləri

- I mərhələ - qədim zamanlar (ən qədim zamanlardan V əsrə kimi)
  - II mərhələ - orta əsrlər (V əsrdən XV əsrə kimi)
  - III mərhələ - yeni (XVI əsrdən XX əsrin əvvəlinə kimi)
  - IV mərhələ - ən yeni (I dünya müharibəsindən 90-cı illərə kimi)
- b) Müasir mərhələ (XX əsrin 90-cı illərindən bu günə qədər)

2. Dünyanın demoqrafik vəziyyəti (tarixi keçmişdən bu günə qədər)

- İrqlər, etnik və dini struktur (yayımlanma)
- Regionların və ölkələrin sosial-demoqrafik təsnifatı (ömrün uzunluğu, doğum, ölüm, səhiyyə və təhsil səviyyəsi)
- Demoqrafik keçid
- Demoqrafik siyasət

3. Siyasi coğrafiya və geosiyasət

- İdarəçilik forması və ərazi-inzibati təşkilatına əsasən ölkələr
- Beynəlxalq status və xarici kursuna əsasən ölkələr
- Əhəmiyyətli beynəlxalq siyasi-hərbi və iqtisadi təşkilatlar (birliklər)
- Sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə əsasən ölkələr (human inkişaf indeksi)

4. BMT ölkələrinin tipologiyası:

- Yeddilik ölkələri
- Qərbi Avropanın digər inkişaf etmiş ölkələri, İsrail, Sari, Avstraliya və Yeni Zelandiya
- Yeni industriya ölkələri
- Şərqi Avropa ölkələri
- Rusiya və keçmiş SSRİ ölkələri (Baltikyanı dövlərdən başqa)
- Çin
- Böyüksahəli və sıx əhalisi olan inkişafda olan ölkələr (Hindistan, Pakistan, İndoneziya)
- Neft ixrac edən ölkələr, inkişaf etmiş turizm, tranzit və plantator təsərrüfatı olan kiçik ölkələr
- İnkişaf olunması ölkələr (adam başına 1000 ABŞ dolları)
- Ən yoxsul ölkələr (orta hesabla adam başına 1000 ABŞ dolları).

İctimai elmlər Seçim kursları

XI-XII siniflər

XI_XII siniflərdə seçim dərslər kurslarının (həftədə üç saat) son trimestri şagirdlərin müxtəlif növ layihələr üzrə praktiki işlərinə aid edilir, hansıları onlar müəllimlə və sinif yoldaşları ilə birlikdə **seçirlər**. Seçilən məsələyə uyğun olaraq layihə üzərində iş planlaşdırma, araşdırma, praktiki fəallıq və nəticələrin təqdimat mərhələlərindən ibarətdir. Layihə həyata keçirilmiş hesab edilir, əgər onun nəticələri əyani və inandırıcı, düzgün forma ilə təqdim edilirsə (məs.: yazılı sənədlər, maket, səhnələşdirmə, debatlar, aksiya, ardıcıl tədbirlər və s.). Standartda fərqli simvollarla _ şagirdlərin fəallıqları qeyd edilmişdir, hansılar trimestrin sonunda layihə şəklində həyata keçirilə bilər.

İqtisadiyyat

İstiqamət – İqtisadiyyat

1. Müxtəlif bazarların qarşılıqlı əlaqələrini və tələbat-təklif tarazlıq şərtlərini təhlil edir.
2. İnkişafın yaxşılaşdırılması üçün ticarətin əhəmiyyətini əsaslandırır.
3. Rəqabətin meydana gəlmə səbəblərini və ona mane olan və yaxud da imkan yaradan amillərini öyrənir.
4. Gürcüstanın iqtisadi iş imkanlarını təhlil edir.
5. Ölkənin iqtisadi inkişafı üçün beynəlxalq münasibətlərin əhəmiyyətini qiymətləndirir.

Nəticə və indikatorlar

İqtisad. XI-XII 1. Müxtəlif bazarların qarşılıqlı əlaqələrini və tələbat-təklif tarazlıq şərtlərini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Başqa-başqa mal və xidmətlərə olan tələbatları sadalayır; onların vaxtlı-vaxtında çatdırılması, keyfiyyəti və münasibliyini müzakirə edir;
- Öz ailəsinin (yaxud yaşayış məntəqəsinin, ölkənin) misalı əsasında mövcud tələbatları müzakirə edir; onları bazarların növünə əsasən qruplaşdırır (məs.: ərzaq, sənaye, təhsil, xidmət, əmək, pul və s.) və intensivliyə, qiymətə, həyat ehtiyaclarına və yaxud meyarlara əsasən keyfiyyətləndirir;
- Eyni qiyməti olan mal və xidməti sadalayır. Onların fərqli əlamətlərini müzakirə edir və onların niyə eyni qiymətli olduğunu sübut edir;
- Gürcüstanda malın və ya xidmətin hər hansı bir bazarını seçir məs.: ərzaq, təhsil, xidmət, əmək, pul və s.) və tələbat-təklif nisbətini/balansını müzakirə edir; onun vəziyyətini qiymətləndirir (tarazlılığı, keyfiyyətsizliyi və ya sıxlığı);

- Hər hansı bir bazarın nümunəsində istehsalçıların və istifadəçilərin sayının qiymətlərə necə təsir göstərdiyini müzakirə edir.
- Yaşadığı yerin (ölkənin) iqtisadi işlərinin müxtəlif sahələrinin qarşılıqlı münasibətlərini müzakirə edir və qarşılıqlı əlaqənin səbəblərini sadalayır (məs.: ixtisaslaşdırma, keçid, mübadilə və s.);
- Pulun, məhsulun və resursların dairədə olmasını müzakirə etdikdə yaşadığı yerin (ölkənin) nümunəsində uyğun bazarları sadalayır (məs.: tarla, kəndlilər, təndirxanalar, mağazalar və s.);

6. İqtisad. XI-XII 2. İnkişafın yaxşılaşdırılması üçün ticarətin əhəmiyyətini əsaslandırır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- İstifadə etdiyi hər hansı bir malı yaxud da xidməti seçir və onun dəyərlərini sadalayır; əldə etdiyi informasiyanın əsasında həmin malı yaxud da xidməti dəyərləndirir, əgər ki, onu özü istehsal etsəydi və əldə etdiyinin qiymətini müqayisə edir; bu analizin əsasında insanlar üçün ticarətin əhəmiyyətini müzakirə edir;
- Yaşadığı yerdə mövcud olan müxtəlif resurslar haqqında informasiya əldə edir, onu təhlil edir və orada istehsal olunan malların və yaxud da xidmətlərin siyahısını tərtib edir; onların yerlərdə və ya başqa yerlərdə mübadilə yolları haqqında fikirlərini sinif yoldaşları ilə bölüşdürür və bu vasitələrin uyğun olmasını sübut edir; sinif yoldaşlarının qeydlərini dinləyir və onları yaşayış yerlərinin idxal-ixrac cədvəlini tərtib etdikdə nəzərə alır;
- Pulun xüsusiyyətləri və funksiyalarını sadalayır; onları iqtisadi işlərin müxtəlif növləri ilə əlaqələndirir.
- İki hadisəni – pulun cərəyan etmə dövrünü və pulun ümumiyyətlə, mövcud olmadığı dövrləri müzakirə və müqayisə edir; onun üçün hansı halın daha sərfəli ola biləcəyini müzakirə edir.

İqtisad. XI-XII 3. Rəqabətin meydana gəlmə səbəblərini və ona mane olan və yaxud da imkan yaradan amillərini öyrənir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Öz təcrübələri və ya əldə etdikləri informasiya əsasında insanların onlar üçün lazım olan malları əldə etməkləri üçün yalnız bir və ya bir neçə mənbələrinin olması hallarını təsvir edir; hər iki vəziyyəti müqayisə edir və birinin üstünlüyü barədə müzakirə aparır;
- Onun üçün tanış olan bir neçə şirkət/fırmanın adını çəkir, hansılar ki, eyni növ mal istehsal edirlər və ya eyni xidmət göstərirlər; özünün təcrübəsi əsasında ən yaxşı istehsalçını bilidirən meyarları seçir və fikirlərini əsaslandırır; bu şirkətlərin nə dərəcədə eyni şərtlərdə fəaliyyət göstərdiyini müzakirə edir;
- Konkret istehsal işlərinin müzakirəsi əsasında mənfəətin artırılması və xərclərin azalması amillərini ayırır; həmin işlərə cəlb olunan insanların imkanlarının istehsal effektivliyini artırmaq üçün müzakirələr aparır;

- Kütləvi-mediya əldə etdiyi informasiya əsasında hadisəni təsvir edir, nə zaman ki, qanuni istehsal məhdudlaşdırılıb və həmin hadisənin səbəblərini adlandırır (məs. dövlət tərəfindən qadağa, tələbatın azalması, digər istehsalçıların güclənməsi vəs.); həm istehsalçı, həm istifadəçi üçün mövcud olan və ya mümkün olan nəticələr haqqında düşüncələrini söyləyir;
- Eyni hüquqluq və azadlıq baxımından insanın iqtisadi hüquqlarının əhəmiyyətini müzakirə edir.

İqtisad. XI-XII 4. Gürcüstanın iqtisadi iş imkanlarını təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Gürcüstanda ən çox yayılmış iqtisadi fəallıqları sadalayır və elələrini seçir, hansılarda dövlətin idarəçi orqanlarının qərarlarına daha az əhəmiyyət verilir;
- İqtisadi sistemləri sadalayır (məs. hökmranlıq, azad, qarışıq) və hər birini insanın iqtisadi hüquqları ilə uyğunluğunu müzakirə edir; onun fikrincə, ən münasibini seçir və seçimini əsaslandırır;
- Bazar iqtisadiyyatının əsas prinsiplərini xarakterizə edir (məs.: şəxsi əmlak, şəxsi motivasiya, seçki və fəaliyyət azadlığı, bazar və qiymət sistemi və s.); bazar iqtisadiyyatı prinsipinin Gürcüstan Konstitusiyası və digər qanunlarla uyğunluğunu müzakirə edir;
- Gürcüstanın iqtisadiyyatında dövlətin rolu haqqında müzakirələr aparır.
- Sınıf yoldaşları ilə birlikdə, yaşadıkları ərazidə vergilərə qarşı əhəlinin yanaşmasını müəyyən etmək üçün kiçik sorğu aparır (məs.: nə qədər vacibdir, realdır, məqsədyönlü və effektiv istifadə ediləcək və s.); əldə edilən nəticələr və məktəbdə alınan informasiyanın əsasında mövzu yazır – "Vergilərin ölkənin inkişafında rolu";
- Gürcüstanın iqtisadi inkişafının əsas göstəricilərini sadalayır (məs: bütövlükdə milli və daxili məhsul, iqtisadiyyatın artım tempi, istifadəçilərin sayı, yoxsulluq və işsizlik səviyyəsi, human inkişaf indeksi); digər oxşar (əhəlinin sayı baxımından) göstəriciləri müqayisə edir;
- Gürcüstanda və digər ölkələrdə yoxsulluğun səbəblərini sadalayır; onları müqayisə edir və ona üstün gəlmək haqqında fikir formalaşdırır;
- Hər hansı bir iş fəaliyyətini seçir və onun uğurlu həyata keçirilməsinin iqtisadi şərtləri haqqında (məs.: hüquqi öhdəliklər, bazar vəziyyəti, resurslar və s.) sınıf yoldaşları ilə birlikdə informasiya toplayır; analiz əsasında sadə iş planını tərtib edir və sınıf yoldaşlarına təqdim edir.

İqtisad. XI-XII 5. Ölkənin iqtisadi inkişafı üçün beynəlxalq münasibətlərin əhəmiyyətini qiymətləndirir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Qonşu ölkələrin iqtisadi inkişafının göstəricilərini müzakirə edir və müvafiq dövlətlərin Gürcüstanın və digər dövlətlərin iqtisadi münasibətlərinə göstərdiyi təsiri qiymətləndirir;

- Gürcüstanın vətəndaş iqtisadi fəaliyyətinin hər hansı bir sahəsini seçir və onun inkişafı üçün beynəlxalq əlaqələrin əhəmiyyətini müzakirə edir; bu cəhətdən prioriteti olan dövlətləri, regionları və yaxud da beynəlxalq təşkilatları sadalayır və fikirlərini əsaslandırır;
- Müasir dünyada dövlətin güclülük meyarlarını təsvir edir və onlara uyğun olaraq Gürcüstanın vəziyyətini qiymətləndirir; sinif yoldaşları ilə birlikdə alınan nəticələri müzakirə edir və onların qiymətləndirilməsini nəzərə almaqla, Gürcüstanın və ətraf ölkələrin qarşılıqlı münasibətləri haqqında esse yazır.

Son trimestrdə həyata keçiriləsi layihələrin tövsiyyə olunan variantları:

- Sinif yoldaşları ilə birlikdə hər hansı bir mal və ya xidmət növünü seçir, öz tələblərini razı salmaq üçün onu necə istehsal və mübadilə etməyini təsəvvür edir;
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə hər hansı bir sosial qrupu seçir, düşündüyünə görə, ona ictimaiyyətin dəstəyi lazımdır; bu qrupun ümumi məqsəd və məsələlərini üzə çıxarır; sinif yoldaşları ilə birlikdə həmin sosial qrupa (yaxud konkret nümayəndələrə) yardım etmək tədbirlərini planlaşdırır;
- Sinif diskussiyasında "Məktəbə nə əlavə edə bilərik?" diskussiyasında iştirak edir, hansının məqsədi məktəbin ehtiyaclarının və sinif yoldaşlarının lazımi imkanlarının dəqiqləşdirilməsidir; ötən il onun tərəfindən görülən analoji işlərin nəticələrini nəzər alır və özünün iş planını hazırlayır, həmin planı sinif yoldaşları ilə razılaşdırır; planlaşdırılmış fəallıqda (məs.: məktəbin kitabxanası və yaxud idman zalının doldurulması, kiçikyaşlı şagirdləri ekskursiyalara aparmaqda müəllimə yardım etmək, məktəbin və ya onun ətrafının abadlığı və s.) onun üçün ayrılan rolu yerinə yetirir;
- Onun üçün və ya hər hansı bir qrup üçün aktual olan problemi seçir (təhsil almaq, işlə təmin olmaq, vergi münaqişəsi, bazar ixtisarı, optimallaşma, qiymətlərin artımı və azalması, güclü rəqiblərin meydana çıxması və s.); informasiya əldə edir, hansının analizi əsasında tərəflərin hüquqlarının mühafizəsi və qanuni fəaliyyətlərini nəzərə alaraq konkret problemin həlli planını yazır (ola bilsin ki, bir neçə variant); problemin həllində öz rolunu müəyyən edir, həmfikirlərini toplayır və plana uyğun olaraq hərəkət edir; öz iştirakının effektivliyini müəyyən edir və nəticələri sinif yoldaşları ilə bölüşür.
- Öz məqsədlərindən irəli gələrək, orta məktəbi bitirdikdən sonra öz gələcək işini seçir, seçiminin həyata keçirilmə yolları haqqında informasiya əldə edir; bu informasiyanın əsasında dəstək verən və mane olan amilləri nəzərə alaraq iş planını hazırlayır və sinif yoldaşlarına tanış edir; öz imkanlarını qiymətləndirir və sinif yoldaşları ilə birlikdə müzakirə edir ki, onun nailiyyətlərinin həyata keçirilməsi mövcud vəziyyətdə nə dərəcədə realdır.
- Hər hansı bir qonşu və ya inkişaf etmiş ölkəni seçir və Gürcüstanla münasibətlərin xüsusiyyətini müzakirə edir; hər bir dövlətin siyasi, iqtisadi və sosial xarakterləri qiymətləndirir; onların ümumi maraqlarını müqayisə edir və iki ölkənin əməkdaşlığının perspektivləri haqqında məqalə yazır və burada öz fikirlərini əsaslandırır.
- Aparılan sorğu və ya şəxsi müşahidələri əsasında yaşadığı yerin vətəndaşlarının beynəlxalq əlaqələrini ayırır (məs.: təhsil, işlə təminat, ticarət, səyahət, əməkdaşlıq və s.); bu əlaqələrin məqsəd və nəticələrini təhlil edir.

Vətəndaşlıq (praktiki hüquq)

İstiqamət – vətəndaşlıq

1. Vətəndaşlığın sosial əsaslarını təhlil edir.
2. Qanuniliyin mədəni inkişafı haqqında öz mövqeyini hazırlayır və müdafiə edir.
3. Hüquqi dövlətin vətəndaş imkanlarını təhlil edir.
4. İctimaiyyət üçün faydalı işlərdə böyüklər və həmyaşıdları ilə əməkdaşlıq edir.
5. Demokratiyanın, qanunun aliliyi və dövlət idarəçiliyinin qarşılıqlı əlaqəsini öyrənir.

Nəticələr və indikatorlar

Vət.XI-XII 1. Vətəndaşlığın sosial əsaslarını təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Öz sinfinin nümunəsində (özünün və sinif yoldaşlarının maraqlarını təhlil etdikdən sonra) insanın şəxsi və ictimai maraqlarını müzakirə edir; ümumi maraqları ayırır, hansıların nəzərə alınması ictimai razılıq üçün vacibdir;
- Tarixi keçmişdən və ya müasir gerçəklikdən hər hansı bir ölkəni seçir və onun sosial strukturunu təsvir edir; müxtəlif sosial qrupun hüquqi vəziyyətini, əlaqələrini və hər birinin ictimai-siyasi həyatda rolunu müzakirə edir; nəticələri sinif yoldaşları ilə təhlil edir;
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə sosial qrupu seçir, hansına ki, onun fikrincə, cəmiyyətin dəstəyi lazımdır; bu qrupun ümumi məqsəd və məsələlərini üzə çıxarır; sinif yoldaşları ilə birlikdə sosial qrupa (və ya konkret nümayəndələrə) yardım tədbirlərini həyata keçirir;
- "Bizim cəmiyyətimiz vətəndaş cəmiyyətidirmi?" mövzusunda debatlar planlaşdırır; rollardan birini seçir (məs. mediator, nəzarətçi və ya mübahisə edən tərəf); iştirak zamanı öz mövqeyini (nəzəri nizamnamələr və konkret nümunələr) əsaslandırır; oponentlərin qeydlərini nəzərə alır və debatların son nəticələrini formalaşdırır.

Vət. XI-XII 2. Qanuniliyin mədəni inkişafı haqqında öz mövqeyini hazırlayır və müdafiə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- "Uşaqlar qanunu niyə pozurlar?" diskusiyasında iştirak edir; həddi-büluğa çatmamış cinayətkarların hüquqlarını müzakirə edir və onların müdafiəsinin qanunverici zəmanətlərini müzakirə edir; "həmyaşıdlarıma nəyi məsləhət verərdim" mövzusu yazır;
- Müxtəlif növ (məs: oğurluq, qətl, korrupsiya, diskriminasiya, zorakılıq və sairə) cinayətin səbəblərini və onların azaldılması yollarını müzakirə edir;

- "Qanunsuz bir gün" qrup işində iştirak edir; qanunsuzluğun cəmiyyət və insanlar üçün hansı nəticələri gətirə biləcəyini təsvir edir; qrupun digər üzvləri ilə öz fikirlərini razılaşıdır; ümumi fikirlərini sinif yoldaşlarına təqdim edir;
- "Cəmiyyətimizin qanunilik mədəniyyəti varmı?" sinif diskusiyasında iştirak edir; bu məsələdə yaşadığı yerin (yaxud ölkənin) insanların münasibətlərini qiymətləndirir; vətəndaşların, qanunverici və hüquq mühafizəedici orqanların qarşılıqlı əlaqəsini müzakirə edir; sinifdə aparılan diskusiyanın protokolunu və ya hesabatını yazır;

Vət.XI-XII 3. Hüquqi dövlətin vətəndaş imkanlarını təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Qanunun qəbul edilmə və ya dəyişdirilmə qaydalarını müzakirə edir; adət və qanunların ictimai nəzarət mexanizmlərini müzakirə edir və onları müqayisə edir.
- "Hansı qaydalar daha güclüdür – yazılan və ya yazılmayan?" debatlarında iştirak edir; konkret misalların (müasir həqiqət, bədii ədəbiyyat və ya tarix) müzakirə edilməsi ilə öz mövqeyini əsaslandırır və qiymətləndirmə zamanı əsaslandığı meyarları ayırır;
- Onun hüquqlarının pozulduğu halda, necə hərəkət etdiyini müzakirə edir və izah edir ki, öz hüquqlarını müdafiə edərkən başqasının sərbəstliyində niyə hesabat verməlidir;
- Gürcüstan vətəndaşının Konstitusiyaya qanunları və sərbəstliklərini müzakirə edir; uyğun vətəndaş borclarını ayırır; hüquq-öhdəliklərin həyata keçirilməsinin konstitusiyaya vasitələrini müzakirə edir;
- Zaman xəttində onun üçün əhəmiyyətli hüququn tapılması və xüsusi öhdəliyinin əmələ gəlməsi mərhələlərini qeyd edir; həmin xətdə o mərhələləri qeyd edir, nə zaman ki, onun fərqli (əlavə və ya geniş) hüquq-borcları yaranacaqdır (məs. idarə etmə, seçkilərdə iştirak etmək, evlənmək, hərbi xidmət və s.); "Mənim hüquq və borclarım" adlı esse yazır.
- Gürcüstan Konstitusiyasında onun – vətəndaşın şəxsi, sosial-iqtisadi və siyasi hüquqları və sərbəstliklərinin müdafiəsini təmin edən nizamnamələri axtarıb tapır və qruplaşdırır; sinif yoldaşları ilə birlikdə bu məsələnin müzakirəsində vətəndaşın konstitusiyaya borclarını və onlardan kənarlaşan zaman gözlənilən nəticələri təhlil edir.
- İnsan hüquqlarını müdafiə edən beynəlxalq və ya milli sənəd və təşkilatları sadalayır; Gürcüstanın və digər ölkələrin nümunəsində bu cür təşkilatların effektivliyini müzakirə edir.

Vət.XI-XII 4. İctimaiyyət üçün faydalı işlərdə böyüklər və həmyaşıdları ilə əməkdaşlıq edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- "Məktəbdə nəyi əlavə edə bilərik?" sinif diskusiyasında iştirak edir, hansının məqsədi məktəbin ehtiyacları və sinif yoldaşlarının uyğun imkanlarının dəqiqləşdirilməsidir; ötən illərdə onun tərəfindən aparılan analoji işin nəticələrini nəzərə alır və özünün iş planını hazırlayır və onu sinif yoldaşları ilə razılaşıdır; planlaşdırılmış fəallıqda (məs.: məktəbin kitabxanasının və ya idman zalının doldurulması, kiçikyaşlıları ekskursiyaya aparmaqda

müəllimə yardım etmək, məktəbin və ya onun ətrafının abadlıq işləri və s.) onun üçün ayrılan rolu yerinə yetirir.

- Sınıf yoldaşlarının qrupu ilə birlikdə məktəbin özünü idarəetmə orqanlarının iş fəaliyyətlərini və onların nəticələrini müzakirə edir; müzakirənin nəticələrini təhlil edir və məktəb həyatının yaxşılaşdırılması haqqında tövsiyələr yazır, hansıları lazımı forma ilə müvafiq səlahiyyətli şəxs və ya orqanlara təqdim edir.

Vət. .XI-XII 5. Ölkənin iqtisadi inkişafı üçün beynəlxalq münasibətlərin əhəmiyyətini qiymətləndirir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Gürcü hüquq abidələrini (yaxud konkret nizamnamələrini) sadalayır, hansılar ki, bu gündə də konstitusiya, qanun, inzibati və ya vətəndaş hüququ cəhətdən aktualdırlar;
- Hər hansı bir hüquqmühafizə dövlət orqanı (məs.: polis, məhkəmə, xalq müvəkkili və s.) və ya ictimai təşkilatların nümunəsi əsasında onların səlahiyyətlərini, təyinatlarını (yaxud məqsədlərini) və fəaliyyətlərinin hüquqiliyinin müdafiəsini müzakirə edir; mövcud təcrübənin çatışmayan və çatışan cəhətlərini qiymətləndirir.
- Sınıf yoldaşları ilə birlikdə bir neçə qanunu və Konstitusiya nizamnaməsini seçir, hansıların müdafiəsi cəmiyyətin ictimai asayiş və təhlükəsiz həyat şərtlərini təmin edir (məs. məktəb, ailə, məhəllə, şəhər və s.); qanunun aliliyinin vacibliyi və qanuniliyinin təmin edilməsi üçün diskusiyalarda iştirak edir.
- İnsan hüquqlarının pozulmasının hər hansı bir konkret faktını seçir və simulyativ məhkəmə müzakirəsində müəyyən rol oynayır (məs. ittihamçı, vəkil, hakim, müqəssir və s.); müzakirə prosesini və nəticələri təhlil edir, bunun əsasında rolundan irəli gələrək, prosesin davam etdirilməsi və ya sona yetirilməsi üçün yekun sənədini hazırlayır (məs. məhkəmənin nəticəsi, apelyasiya, vasitəçilik, protokol, müştəriyə hesabat və s.).

Son trimestrdə həyata keçiriləcək layihələrin tövsiyyə variantları:

- İnsanın təbii vəziyyəti haqqında informasiya tapır və təhlil edir; bədii ədəbiyyat və ya tarixi mənbələrin misalları əsasında elə bir cəmiyyətin modelini təsvir edir, harada "insan insan üçün canavardır" və hər hansı bir biososiumun həyat qaydasını müqayisə edir; analiz əsasında hər hansı bir cəmiyyətdə (məs. məktəb, qonşuluq, kənd, müəssisə, ölkə və s.) razılıq əldə edilmə nailiyyətlərinin şərtlərinin əsaslandırır;
- Sınıf yoldaşları ilə birlikdə hadisəni təqdim edir, hansında mənəvi cəhətdən düzgün əxlaq hüquqi cəhətdən cəzalandırıla bilər və ya əksinə, - hüquqi cəhətdən məqsədəuyğun əxlaq mənəvi cəhətdən düzgün olmaya bilər; onlarla birlikdə ssenari yazır və onun quruluşunda iştirak edir; sınıf yoldaşları ilə birlikdə bu əhvalatın cərəyan edilməsinin digər mümkün (daha yaxşı) "yəqin ki, belə daha yaxşı olardı" versiyasını müzakirə edib sənəkləşdirir.
- Müxtəlif sosial qruplarda iştirakçıların qanuna yanaşmalarını aşkar edən sorğu-sualları aparır (məs. qanunları pozurlarmı? Əsasən hansıları? Hansı tezlikdə? Onların fikircə, bu, əhəmiyyətli bir problemdirmi? Əgər pozurlarsa, onlara nə mane olur – qanun qarşısında qorxu və ya hüquq dəyərlərinin bölüşdürülməsi?); sorğu-sualların nəticəsində həmin cəmiyyətin hüquq anlayışları haqqında müzakirələr aparır.

- Məktəbin qəyyumlar şurası və müdiriyyətinin tədris prosesi ilə əlaqədar qərarları ilə tanış olur və yoldaşları ilə birlikdə təhlil edir; onların məktəblərində ictimai (məs. şagirdlərin özünüidarəetməsi, pedaqoqların, valideynlərin, qonşu əhalinin və s.) maraqların nə dərəcədə nəzərə alındığını təhlil edir və sinif yoldaşları ilə birlikdə məktəbin inkişafında cəmiyyətin iştirakı barədə illik hesabat layihəsini yazır.
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə hüquqi dövlətin əsas xarakterik əlamətini seçir (məs. qanunun aliliyi, qanunun ədalətliyi, hakimiyyətin bölgüsü, insan hüquqlarının müdafiəsi), hansına əsasən kütləvi mediya vasitəsilə son zamanlar dərc olunan materialları seçir və təhlil edir; Gürcüstanda mövcud vəziyyəti qiymətləndirir, əldə edilən nəticələri sinif müzakirəsində təqdim etmək üçün qiymətləndirir; müzakirə nəticələrinin yekunlaşdırılmasında iştirak edir;
- Onun üçün və ya hər hansı bir sosial qrup üçün aktual olan bir problemi seçir (məs. təhsil almaq, işlə təmin olunmaq, insan hüquqlarının pozulması, vətəndaş mübahisəsi, vergi münafiqəsi, sosial təhlükəsizlik, səhiyyə və ətraf mühitin müdafiəsi, siyasi və dini diskriminasiya və s.); informasiya əldə edir, hansının əsasında tərəflərin hüquqlarının müdafiəsi və qanuni əməlləri nəzərə almaqla konkret bir problemin həlli planını yazır (bir neçə variant ola bilər); öz iştirakını effektivliyini qiymətləndirir və nəticələri sinif yoldaşları ilə müzakirə edir.
- Vətəndaşların həyatından konkret bir münaqişə hadisəsini seçir (sosial, iqtisadi və siyasi); yaranmış vəziyyəti və tərəflərin maraqlarını öyrənir; sinif yoldaşları ilə birlikdə qeyd olunan hadisəni və onun həllinin alternativ yollarını səhnələşdirir; bu yolların pis-yaxşı yollarını müzakirə edir və yoldaşları ilə birlikdə münaqişənin ədalətli həlli planını söyləyir;
- Öz məqsədlərindən irəli gələrək, orta məktəbi bitirdikdən sonra öz gələcək peşəsini seçir, seçiminin həyata keçirilmə yolları haqqında informasiya əldə edir; bu informasiyanın əsasında dəstək verən və mane olan amilləri nəzərə alaraq iş planını hazırlayır və sinif yoldaşlarına təqdim edir; öz imkanlarını qiymətləndirir və sinif yoldaşları ilə birlikdə müzakirə edir ki, onun – vətəndaş nailiyyətlərinin həyata keçirilməsi mövcud vəziyyətdə nə dərəcədə realdır.
- Müəllim və məktəbin müdiriyyəti ilə razılıq əsasında, məktəbin sinifdən xaric elmi-tərbiyəvi "Həmyaşına yardım et" proqramında iştirak edir (məs. məhdud imkanlı uşaqlara qarşı tolerantlığın artması, sosial xəstəlikləri [məs. vərəm, alkoqolizm, narkomaniya və s.] olan insanlara adekvat yanaşmanı hazırlamaq, sağlam həyat qaydasının tətbiq edilməsinə dəstək göstərmək, sağlamlıq üçün zərərli adətlərdən çəkinməyin öyrədilməsi və s.).
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə onlar üçün aktual məsələni seçir, hansının həlli idarəedici orqanın prerogativi hesab olunur; bu məsələnin həlli üçün lazımı resursları müzakirə edir və öz iştirakı imkanlarını müəyyən edir; hazırlanmış tövsiyələri qrupla razılaşıdırır və uyğun idarəedici orqanlarla tanış edir.

Dövlət

İstiqamət – İdarəçilik

1. Siyasi ideya və dövlət idarəçiliyinin qarşılıqlı əlaqəsini təhlil edir.
2. Gürcüstanın sosial və siyasi sisteminin əsas xüsusiyyətlərini və qarşılıqlı əlaqəsini müzakirə edir.
3. Gürcüstanda dövlətçiliyin inkişafının əhəmiyyətli mərhələlərini müzakirə edir.
4. Demokratiyanın, qanunun aliliyinin və dövlət idarəçiliyinin qarşılıqlı əlaqəsini araşdırır.
5. Dövlətin inkişafı üçün beynəlxalq əlaqələrin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

Nəticə və indikatorlar

Döv.XI-XII 1. Siyasi ideya və dövlət idarəçiliyinin qarşılıqlı əlaqəsini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Hüquq anlayışlarının müxtəlif şərtlərini, hüququn yaranmasının və inkişafının yayılmış nəzəriyyələrini müzakirə edir; müzakirə nəticələrini təhlil edir və ictimai əlaqələrdə hüququn əhəmiyyəti haqqında mövzu yazır;
- Siyasətin insanın, cəmiyyətin, milliyətin həyatında əhəmiyyətini müzakirə edir; ölkədə mövcud olan vəziyyətdə siyasətin rolu haqqında açıq çıxışlar hazırlayır;
- Hər hansı bir ölkəni seçir və konkret dövrdə müxtəlif əlamətlərə əsasən əhalinin çoxluq və azlığa bölünmə prinsipini ayırır (məs. etnik, siyasi, dini, iqtisadi, sosial);
- Sınıf yoldaşları ilə birlikdə dünya tarixinin ən çox yayılmış bir neçə tarixi nəzəriyyəsini seçir və lazımi mənbələrlə tanış olur; qeyd olunan siyasi ideyaların dövlət idarəçiliyində həyata keçirilən konkret nümunələrini sadalayır və şəxsi mövqeyini əsaslandırır;
- Dövlətin təşkilinin müxtəlif formalarını (unitar, federativ, konfederasiya və s.) müzakirə etdikdə onların əsas əlamətlərini xarakterizə edir; Gürcüstan üçün dövlət təşkili haqqında öz fikirlərini əsaslandırır.
- Müstəqil Gürcüstanın hakim siyasi partiyalarını (bloklarını) adlandırır və bu partiyaların uğurlarına və yaxud da tənəzzülünə nəyin səbəb olduğunu müzakirə edir; onların hakimiyyətə gəlişlərinin yollarını müqayisə edir; qanunilik və cəmiyyətin ehtiyacları cəhətdən onların hakimiyyətə gəlmə yollarını qiymətləndirir.

Döv.XI-XII 2. Gürcüstanın sosial və siyasi sisteminin əsas xüsusiyyətlərini və qarşılıqlı əlaqəsini müzakirə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Müxtəlif sosial mühitlərin (məs. dost-tanış, qonşular, peşəkar və ictimai birliklər) formalaşması və stabilliyini müəyyən edən amilləri (məs. ümumi dəyərlər, maraqlar, xassələr, şərtlər, nailiyyətlər və s.) müzakirə edir; Gürcüstana xas olan əlamət və xüsusiyyətləri təhlil edir; digər ölkələrlə paralellər aparır;
- Yaşadığı ərazidə müxtəlif sosial azlıqları seçir (məs.: kimsəsiz yaşlıları, əlilləri, kimsəsiz uşaqları, immiqrantları və s.); həmin insanlara qarşı cəmiyyətin münasibətlərinin xüsusiyyətlərini müzakirə edir;
- Düşündüyünə əsasən, Gürcüstanda ən az müdafiə olunan sosial qrupları ayırır və cəmiyyət tərəfindən onlara yardım imkanlarını müzakirə edir; öz düşüncələrini əsaslandırır;
- Hər hansı bir siyasi partiyanın adını çəkir və onun məşhurluğunun (yaxud məşhur olmamasının) səbəblərini müzakirə edir;
- Xronologiyaya əsasən Müstəqil Gürcüstanın hakim siyasi partiyalarını (yaxud bloklarını) sadalayır və bu partiyaların uğuru və məğlubıyyəti səbəblərini müzakirə edir;
- “Siyasətçi necə olmalıdır və demokratik ölkədə nailiyyətləri üçün ona nə lazımdır?” mövzusunda diskusiyada iştirak edir; əsaslandığı zaman Gürcüstan və digər ölkələr arasında paralellər aparır.

Döv. XI-XII 3. Gürcüstanda dövlətçiliyin inkişafının əhəmiyyətli mərhələlərini müzakirə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Zaman şkalasında Gürcüstanda dövlət idarəçiliyinin inkişafında bir neçə (3-4) əhəmiyyətli hadisəni qeyd edir; hər hadisənin səbəblərini müzakirə edir; həmin dövrün digər ölkələri ilə paralellər aparır (məs: qonşu dövlətlər, Avropa, Yaxın Şərq, Şərqi Asiya və ya Amerika);
- Müasir gürcü dövləti üçün Gürcüstan Demokratik Respublikası və I Konstitusiyanın əhəmiyyətini müzakirə edir; irsiyyəti təsdiqləyən faktları sadalayır və dəyişiklikləri (məs: dövlət quruluşu, idarəçilik, seçki sistemi və s.) təhlil edir; baş verən dəyişikliklərə qarşı öz münasibətlərini bildirir;
- Gürcüstanda fəaliyyətdə olan Konstitusiyanın müzakirəsi zamanı onun qəbul edilməsinin ön şərtlərini və nəticələrini təhlil edir; öz düşüncələrini cədvəl şəklində yazır;
- Dövlətin demokratiyası və suverenliyi haqqında öz fikirlərini bildirir; bu iki əlamətə əsasən Gürcüstana oxşar (əhalinin sayına əsasən) dövləti seçir və onu Gürcüstanla müqayisə edir; oxşarlıq və fərqləri ayırır.
- Gürcüstanın və ya digər ölkənin tarixindən hadisələri sadalayır, nə zaman ki, dövlət idarəçiliyində dəyişikliklər ictimai təsir nəticəsində baş vermişdir; demokratiyanın quruluşunda irəliləyiş (tənəzzül) baxımından bu hadisələrin nəticələrini qiymətləndirir.

Döv.XI-XII 4. Demokratiyanın, qanunun aliliyinin və dövlət idarəçiliyinin qarşılıqlı əlaqəsini araşdırır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Gürcü hüquq abidələrini (yaxud da konkret nizamnamələri) sadalayır, hansılar bu gün də, konstitusiya, qanun və ya vətəndaş hüququ cəhətindən aktualdır;
- Müstəqil Gürcüstanın Konstitusiyasını Sovet dövrünün Gürcüstan Konstitusiyaları ilə müqayisə edir; onlar arasında mövcud fərqləri qeyd edir; vətəndaşların (əhalinin) Konstitusiyalarda rolunun nə dərəcədə nəzərə alınmasını və bəyan olunan nizamnamələrin nə dərəcədə yerinə yetirildiyini qiymətləndirir;
- Demokratiyanın əsas prinsiplərini xarakterizə edir və onları insan hüquqları və öhdəlikləri ilə əlaqələndirir; öz fikirlərini onun üçün bəlli olan beynəlxalq sənədlərin nizamnamələrinə əsasən (məs.: İnsan Hüquqlarının Bəyannaməsi, İnsan Hüquqlarının Konvensiyası, Uşaq Hüquqlarının Müdafiə Konvensiyası və sairə) əsaslandırır;
- "Cəmiyyətimizin qanunilik mədəniyyəti varmı?" sınıf diskusiyasında iştirak edir; bu məsələdə yaşadığı yerin (yaxud ölkənin) insanların münasibətlərini qiymətləndirir; vətəndaşların, qanunverici və hüquq mühafizəedici orqanların qarşılıqlı əlaqəsini müzakirə edir;
- Vətəndaşların, qanunverici və hüquq mühafizəedici orqanların qarşılıqlı əlaqələrini müzakirə edir;
- Sınıf yoldaşları ilə birlikdə bir neçə qanun və Konstitusiya nizamnamələrini seçir, hansının müdafiə olunması cəmiyyət üçün ictimai asayişə və təhlükəsiz həyat şərtlərini (məs.: məktəb, ailə, küçə, şəhər və s.) təmin edir; qanunun aliliyinin zəruriliyi və qanuniliyinin təminatı haqqında diskusiyada iştirak edir;
- İnsan hüquqlarının pozulmasının hər hansı bir konkret faktını seçir və simulyativ məhkəmə müzakirəsində müəyyən rol oynayır (məs. ittihamçı, vəkil, hakim, müqəssir və s.); müzakirə prosesini və nəticələri təhlil edir, bunun əsasında rolundan irəli gələrək, prosesin davam etdirilməsi və ya sona yetirilməsi üçün yekun sənədini hazırlayır (məs. məhkəmənin nəticəsi, apelyasiya, vasitəçilik, protokol, müştəriyə hesabat və s.).

Döv. XI-XII 5. Dövlətin inkişafı üçün beynəlxalq əlaqələrin əhəmiyyətini dəyərləndirir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Qonşu ölkələrin idarəçiliyini müzakirə edir və onların demokratiklik səviyyəsini təhlil edir; dövlət idarəçilik sisteminin Gürcüstanın və digər ölkələrin münasibətlərinə göstərdiyi təsiri qiymətləndirir;
- Gürcüstan vətəndaşlarının ictimai-siyasi həyatının və ya iqtisadi fəaliyyətinin müəyyən bir sahəsini seçir və onun inkişafı üçün beynəlxalq münasibətlərin əhəmiyyətini müzakirə edir; bu cəhətdən prioriteti olan dövlətləri, regionları və yaxud beynəlxalq təşkilatları sadalayır və öz fikirlərini əsaslandırır;
- Sınıf yoldaşları ilə birlikdə Gürcüstanın və ya müəyyən bir ölkənin nümunəsi əsasında beynəlxalq qanunun effektivliyini müzakirə edir; onun fikrincə, insanlar və dövlətlər arasında əlaqələrin elə bir sahələrini seçir, hansında bu cür normaların fəaliyyəti zəruridir.

- Müasir dünyanın güclü dövlətinin meyarlarını təsvir edir və onlara uyğun olaraq Gürcüstanın vəziyyətini qiymətləndirir; sinif yoldaşları ilə birlikdə əldə edilən nəticələri müzakirə edir və onların qiymətləndirilməsini nəzərə alaraq Gürcüstanın və ətraf aləmin qarşılıqlı münasibətləri haqqında esse yazır.

Son trimestrdə həyata keçiriləcək layihələrin tövsiyyə olunan variantları:

- Gürcüstan Konstitusiyasında Gürcüstanın vətəndaşlarının seçki hüquqlarına aid olunan informasiyanı axtarır; onların təhlili əsasında demokratik və ədalətli seçki prinsipləri ilə (məs: ümumilik, düzlük, səsvermənin məxfiliyi, bərabərlik) onların müvafiqliyini müzakirə edir; öz məktəbinin, yaşadığı yerin və ya regionun nümunəsində vətəndaş hüquqlarının müdafiəsi mövqeyindən müxtəlif seçki (məs: majoritar, proporsional və s.) sistemlərini qiymətləndirir.
- İctimai-siyasi həyatdan mühüm hadisəni seçir və sinif yoldaşları ilə birlikdə həmin hadisədə insanların iştiraklarının motivasiya, imkanları və səviyyəsini müzakirə edir; uyğun hüquqi sənədlərin təhlili əsasında ictimai həmiştirakı həvəsləndirmək üçün tövsiyələr yazır.
- Gürcü ədalətinin (dini və ya milli) abidələrinin yaranma əsaslarını öyrənir; həm uyğun dövr, eləcə də müasirlər üçün onların aktuallığı və humanlığını qiymətləndirir; Gürcüstanda hüquqi asayişin inkişafı haqqında mövzu yazır;
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə onlar üçün aktual məsələni seçir, hansının həlli idarəedici orqanın preroqativi hesab olunur; bu məsələnin həlli üçün lazımi resursları müzakirə edir və öz iştirakı imkanlarını müəyyən edir; hazırlanmış tövsiyələri qrupla razılaşdırır və uyğun idarəedici orqanlarla tanış edir.
- Gürcüstanın dövlətçilik və idarəçiliyi ilə əlaqədar termin və toponimlərin lüğətini tərtib edir (məs: Hereti, Şavşeti, salon, vəzirlik, abidəçilik, eristavi, mazra, milli şura, qala-ehkam, qamqebeli); onları dövrlərinə əsasən qruplaşdırır və sinif yoldaşları ilə birlikdə təqdimat üçün müəyyən dövrə uyğun əyani vəsait hazırlayır (məs.: xəritə, plakat, sxem, stend və s.); qədim dövrlərdən müasir dövrə qədər gürcü dövlətçiliyinin inkişafını müzakirə edir.
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə hüquqi dövlətin əsas xarakterik əlamətini seçir (məs. qanunun aliliyi, qanunun ədalətliliyi, hakimiyyətin bölgüsü, insan hüquqlarının müdafiəsi), hansına əsasən kütləvi mediya vasitəsilə son zamanlar dərc olunan materialları seçir və təhlil edir; Gürcüstan mövcud vəziyyətini qiymətləndirir, əldə edilən nəticələri sinif müzakirəsində təqdim etmək üçün qiymətləndirir; müzakirə nəticələrinin yekunlaşdırılmasında iştirak edir;
- Məhdud olunan və məhdud olunmayan idarəçiliyin siyasi əsaslarını öyrənir; "Gürcüstan üçün hansı idarəçilik yaxşı olardı?" sinif debatlarında iştirak edir; nəticələri əldə edir və məqalə yazır.
- Müəyyən bir dövrün dövlətini seçir və onun hakimiyyətini uyğun siyasi nəzəriyyə ilə əlaqələndirir; bu nəzəriyyənin dini və ya tarixi-mədəni əsaslarını müzakirə edir; müasir dünyada analoqlarını axtarır və qeyd olunan siyasi nəzəriyyənin yayılma səbəblərini təhlil edir.
- Dövlət idarəçiliyinin müxtəlif formalarını bu və ya digər idarəçiliyin əsası olan ideyası və ya ideyaları ilə əlaqələndirir; onları ədalət və insanların bərabərliyi cəhətindən qiymətləndirir; ən yaxşı idarəçilik haqqında esse yazır.
- Sinif yoldaşları ilə birlikdə Gürcüstanda fəaliyyət göstərən müəyyən bir ictimai-siyasi institutlarının (məs.: siyasi partiyaları, qeyri-hökumət təşkilatlarını və ya kütləvi mediya

vastələrini) konkret nümayəndəsini seçir; bu təşkilatlara olan yanaşmaları araşdırır (məs.: qrupla birlikdə keçirilən sorğu, mediya vasitəsilə dərc olunan materialların təhlili və ya digər statistik metod əsasında) və qiymətləndirir;

- Gürcüstanın dövlət idarəçiliyinin müasir sistemini (strukturu, onun hissələrinin funksiyaları və qarşılıqlı əlaqələri) öyrənir; demokratiya və qanunun aliliyi cəhətindən Gürcüstanda keçmişdə mövcud olan idarəçilik sistemlərini müqayisə edir; işin nəticəsini sinif yoldaşlarına müzakirə üçün təqdim edir.
- 1921-1925-ci illərdə Gürcüstan konstitusiyalarını azlıqların hüquqlarının müdafiəsi baxımından müqayisə edir; çoxluq və azlıqların ayırıcı meyarlarını müzakirə edir (məs. etnik, mülkiyyət, dini, mədəni və s.) və bunlara uyğun olaraq Gürcüstanın əhalisinin strukturunu təsvir edir; vətəndaş inteqrasiyası prosesində demokratiyanın əhəmiyyətini dəyərləndirir.
- Müəyyən bir qonşu və ya inkişaf etmiş ölkəni seçir və Gürcüstanla əlaqəsinin xüsusiyyətlərini müzakirə edir; hər bir dövlətin siyasi, iqtisadi və sosial xarakterlərini qiymətləndirir; onların ümumi maraqlarını müəyyən edir və iki ölkənin əməkdaşlığının inkişaf perspektivləri haqqında məqalə yazır, hansında öz fikirlərini əsaslandırır.
- Aparılan sorğu və ya şəxsi müşahidələr əsasında beynəlxalq münasibətlərdə (məs. təhsil, işlə təminat, ticarət, səyahət, əməkdaşlıq və s.) yaşadığı yerin vətəndaşlarının ehtiyaclarını ayırır; bu münasibətlərin səbəb və nəticələrini təhlil edir.
- Qlobal problemlərin yaranması və onların həlli yolları haqqında sinif diskusiyasında iştirak edir; problemlərdən birini seçir və onun təhlili üçün əlavə informasiyalar axtarır; onun həlli yollarını söyləyir.

XII sinif

Gürcüstan və dünya tarixi¹

Tar. XI İstiqamət:			
Təbiət və iqtisadiyyat	Dövlət idarəçiliyi və sosial strukturlar	Siyasət	Mədəniyyət vədin
<p>1. XX əsrdə Gürcüstan və dünyada baş verən iqtisadi dəyişiklikləri təhlil edir</p> <p>2. Şagird resursların və iqtisadiyyatın qarşılıqlı təsirini təhlil edir.</p>	<p>3. XX əsrin hakim strukturlarında baş verən dəyişiklikləri təhlil edir.</p> <p>4. Şagird XX əsrin sosial strukturlarının qarşılıqlı münasibətlərini təhlil edir.</p>	<p>5. Şagird XX əsrdə Gürcüstan və dünyanın xarici və daxili siyasi prsoeslərini təhlil edir.</p>	<p>6. Şagird müxtəlif mədəniyyətlərin əlaqələrini və qarşılıqlı təsirini araşdırır.</p> <p>7. Şagird dünya və gürcü mədəniyyətinin inkişaf tendensiyalarını müzakirə edir.</p>

Nəticə və indiaktorlar

İstiqamət: Təbiət və iqtisadiyyat

Tar. XII 1. Şagird XX əsrdə Gürcüstan və dünyada baş verən iqtisadi dəyişiklikləri təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- texnoloji dəyişikliklərin və iqtisadi inkişafın qarşılıqlı təsirini müzakirə edir;
- Müəyyən bir münaqişənin (müharibənin) iqtisadi ön şərtləri və nəticələri müzakirə olunan mövzunu yazır;
- Müəyyən bir ölkənin nümunəsi əsasında yazılı şəkildə müzakirə aparır ki, müxtəlif dövrlərdə ölkələrin iqtisadi əlaqələrinin inkişafında dövlətin rolu necə dəyişirdi;
- İqtisadi nəzəriyyələrdən birini seçir və müzakirə edir ki, o, bu və ya digər ölkənin (regionun) iqtisadi inkişafına nə kimi təsir göstərirdi;
- Müasir Gürcüstanın pul vahidini digər ölkənin valyutası ilə müqayisə edir və onların stabilliyini ölkənin iqtisadi inkişaf dinamikası ilə əlaqələndirir;

1. XII sinfin standartı və tövsiyyə olunan məzmun iki trimestr ərzində öyrənilməlidir. Üçüncü trimestrdə şagird layihə həyata keçirir (məs. tarixi mövzu yazır və ya sinif yoldaşlarından ibarət qrupla birlikdə şifahi tarix üzrə tədqiqat aparır, hansının nəticələrini təqdimat şəklində göstərir).

- Müasir Gürcüstanın və digər ölkələrin iqtisadiyyatında şəhər və kəndin payını müzakirə edir;
- Öz ölkəsinin (rayon, şəhər, kənd) nümunəsi əsasında iqtisadi inkişaf və demoqrafik problemlərin qarşılıqlı münasibətlərini müzakirə edir; digər ölkələrlə münaibətdə paralellər aparır;
- qrupda diskusiya zamanı bazar və plan iqtisadiyyatı haqqında müzakirələr aparır; onların müsbət və mənfi tərəflərini ayırır və onun üçün münasib modeli hazırlayır;
- Gürcüstan iqtisadiyyatının region, imperiya və dünya iqtisadiyyatı ilə inteqrasiyasını müzakirə edir (məs.: Gürcüstan və Qafqaz, Gürcüstan və Sovet İttifaqı, Gürcüstan və dünya);

Tar. XII 2. Şagird resursların və iqtisadiyyatın qarşılıqlı təsirini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Müəyyən bir ölkəni (regionu) seçir və müzakirə edir ki, təbii və antropogen dəyişikliklər onun iqtisadiyyatına (məs. Yaponiyada dambaların tikintisi, Kolxetidə bataqlıqların qurudulması) nə kimi təsirlər göstərdi;
- Əhalinin sayının və sıxlığının ölkənin iqtisadi inkişafına nə kimi təsir göstərdiyini müzakirə edir;
- Müəyyən bir dövlət seçir və onun ərazisində tapılan xammalın bu ölkənin iqtisadi prioritetlərinə göstərdiyi (göstərən) təsiri müzakirə edir;

İstiqamət : Dövlət idarəçiliyi və sosial strukturlar

Tar. XII 3. Şagird XX əsrin hakim strukturlarında baş verən dəyişiklikləri təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Ölkələrdən birini seçir və qrup diskussiyası zamanı həmin ölkədə hakim strukturlarda baş verən dəyişikliklər haqqında müzakirələr aparır ;
- Başqa-başqa ölkələrin mərkəz və regionlarının qarşılıqlı münasibətlərini müqayisə edir ;
- Qrup işi zamanı dövlət idarəçiliyinin müxtəlif sistemlərini (monarxiya, konstitusiyalı monarxiya, parlament, prezident, avtoritar respublika) müqayisə edir ; onların müsbət və mənfi cəhətləri barədə öz qiymətlərini verir ;
- Qrup işi zamanı başqa-başqa dövlət quruluşlarının müxtəlif sistemlərini (unitar, federativ, konfederativ) müqayisə edir, onların müsbət və mənfi cəhətləri barədə öz qiymətlərini verir ; müasir Gürcüstan üçün hansı sistemin daha yaxşı olduğunu təhlil edir.

Tar. XII 4. Şagird XX əsrin sosial strukturlarının qarşılıqlı münasibətlərini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Şəxsi əmlak və sosial vəziyyət arasında qarşılıqlı münasibətlər haqqında öz düşüncələrini söyləyir.
- İki və ya üç ölkənin sosial strukturlarını müqayisə edir və fərqləri və oxşarıqları göstərir ;
- Başqa-başqa ölkələrin müxtəlif sosial təbəqələrinin nümayəndələrini qruplaşırır ; və onların sosial statuslarını müzakirə edir ;
- Gürcüstanın siyasi partiyaları və müxtəlif sosial təbəqələri arasında qarşılıqlı münasibətləri təhlil edir ; Avropa ölkələri ilə paralellər aparır ;
- Müəyyən inqilabı seçir və hakim və sosial strukturlar arasında bu inqilabın səbəb olduğu dəyişikliklər haqqında mövzu yazır ;

İstiqamət : Siyasət

Tar. XII 5. Şagird XX əsrdə Gürcüstan və dünyanın xarici və daxili siyasi proseslərini təhlil edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- dünyanın cərəyan edən əhəmiyyətli tarixi hadisəsindən birini seçir və onun Gürcüstana göstərdiyi təsiri barədə mövzu yazır ;
- Sınıf yoldaşlarının qrupu ilə siyasi xadim seçir və onun tərəfindən seçilən xarici və ya daxili siyasət kursunun nəticələrini müzakirə edir ;
- Başqa-başqa ölkələrin (regionun) iki siyasi xadiminin ideyalarını seçir, onları müqayisə edir və müzakirə edir ki, onlardan hər biri dünyanın və ya ölkənin siyasi inkişafına nə kimi təsir göstərmişdir ;
- müasir Gürcüstan dövlətinin siyasi maraqlarını ayırır və atılan siyasi addımlar haqqında müzakirələr aparır ;
- Simulyativ oyun zamanı Gürcüstanın siyasi güclənməsi ilə əlaqədar qlobalizasiyanın tərəfdarlarını və antiqlobalistlərin mövqeyini təqdim edir ;
- Qrupda diskussiya zamanı Gürcüstanda və dünyada separatizm haqqında müzakirələr aparır və sınıf yoldaşları ilə bərabər problemin həllində şəxsi modelini hazırlayır ;
- Qrupda diskussiya zamanı beynəlxalq terrorizmi müzakirə edir və həmin problemin həlli yollarını təhlil edir.

Tar. 6. Şagird müxtəlif mədəniyyətlərin əlaqələrini və qarşılıqlı təsirini araşdırır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Qrupda və ya fərdi iş zamanı XX əsrin gürcü incəsənət abidələrini (məs. ədəbiyyat, təsviri incəsənət) sadalayır, hansılara başqa mədəniyyətlər təsir göstərirlər; öz seçimini əsaslandırır;
- XX əsrin gürcü memarlıq abidələrini seçir və digər ölkələrin analoji abidələri ilə paralellər aparır;
- Sınıfda diskussiya zamanı Avropa və Şərqi mədəniyyətlərinin qarşılıqlı münasibətlərini və onların hər birinin XX əsrdə gürcü incəsənətinə göstərdiyi təsiri müzakirə edir;

Tar. XII 7. Şagird dünya və gürcü mədəniyyətinin inkişaf tendensiyalarını müzakirə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Dünyada və Gürcüstanda pop-mədəniyyətin inkişaf səbəbləri və nəticələrini təhlil edir;
- İncəsənətin sahələrindən birini seçir (məs.: ədəbiyyat, rəssamlıq, kino və s.) və Gürcüstanda və dünya ölkələrinin birində (regionda) onun inkişaf tendensiyalarını müqayisə edir;
- Mövzu yazır, hansında Gürcüstanın və ya müəyyən bir dövlətin nümunəsi əsasında ölkənin mədəni həyatında hökumətin müdaxilə problemini araşdırır;
- incəsənət xadimlərindən birini seçir (məs. Mixeil Cavaxişvili, Soljenitsin, Çarli Çaplin) və onun tərcümeyi-halı və yaradıcılığına əsaslanaraq sinif diskussiyası zamanı incəsənət və dövlət arasında qarşılıqlı münasibət məsələsini müzakirə edir.

Məzmun² XX əsr

1. Gürcüstan və dünya XX əsrin əvvəllərində
2. I dünya müharibəsi və Paris Sülh Konfransı
3. Gürcüstan 1918-1921-ci illərdə
4. Gürcüstan və dünya 1921-1939-cu illərdə
5. II dünya müharibəsi və Gürcüstan
6. Gürcüstan və dünya 1945-1985-ci illərdə
7. "Perestroyka" və SSRİ-nin süqutu
8. Gürcüstan dünya həmyoldaşlığının üzvü

² standartda müəyyən edilən nəticələrin əldə edilməsi bu məzmunun öyrənilməsi ilə mümkündür.

Qlobal problemlər coğrafiyası
Seçim kursu
XII sinif

İstiqamətlərə əsasən nəticələr

Coğ. XII İstiqamətlər		
Zaman və məkan	Dövlət idarəçiliyi və siyasət	Mühit və sosial sistemlər
1. Qloballaşma proseslərinin məkan aspektlərini araşdırır.	2. Siyasi xarakterli qlobal problemləri araşdırır. 3. Qlobal problemlərin həllində lokal, regional və beynəlxalq səviyyədə hazırlanmış səmtili siyasi məcburiyyəti təhlil edir. 4. Qlobal problemləri təhlil edir və onların mümkün həlli yollarını müzakirə edir.	5. Sosial-iqtisadi xarakterli qlobal problemləri araşdırır. 6. Təbii və antropoloji xarakterli qlobal problemləri araşdırır.

Nəticə və indikatorlar

Zaman və məkan

Coğ. XII 1. Qloballaşma proseslərinin məkan aspektlərini araşdırır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Qrup işi nəticəsində onun üçün aktual problemlərin məkan-zaman xüsusiyyətlərini tərtib edir; "qlobal" anlayışını müəyyən edir və həmin problemə status vermək üçün meyarlar hazırlayır;
- Qlobal problemlər arasında səbəb- nəticə əlaqələrinə fərziyyələr irəli sürür və müvafiq sxem hazırlayır;
- Qlobal problemlərin siyahısını hazırlayır, mövcud olan problemləri müqayisə edir və onları şkalada yerləşdirir; problemin meydana gəlməsi və transformasiyası (yaranması, kəskinləşməsi, həlli, əvəz olunması) səbəblərini təhlil edir;
- Qlobal problemlərin siyahısından Gürcüstan üçün ən aktual problemləri seçir; məkan və zamanda onların transformasiyalarını müzakirə edir; problemlərin cərəyanını əks etdirən sxemi hazırlayır.

Coğ. XII 2. Siyasi xarakterli qlobal problemləri araşdırır.**Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:**

- Qrupla birlikdə siyasi xarakterli qlobal problemlərin yaranmasını, inkişafını və məkan xüsusiyyətlərini təhlil edir. Qeyd olunan məsələyə öz münasibətini bildirir və proqnozlar hazırlayır;
- Əldə edilən informasiya əsasında (statistik, kütləvi-mediya) dünyanın hərbi-siyasi potensialını təhlil edir və münasibətini bildirir ki, dünyada sülh və tərəksilahlıq məqsədilə hər bir vətəndaş, dövlət nə kimi vəzifəni yerinə yetirə bilər;
- Tərəksilahlıq və sülhün qorunması işində ölkələrdən biri tərəfindən atılan konkret addımları (informasiya vasitələrindən) seçir və tanış olur və hadisələrin cərəyan edilməsinin mümkün proqnozlarını (sxem, ssenari) hazırlayır;
- Etno-münaqişələr və terrorizmin meydana gəlməsinin, üzə çıxması formaları və məkan xüsusiyyətləri arasında səbəb-nəticə əlaqələrini tərtib edir;
- İnformasiya vasitələrindən dünyada və Gürcüstanda mövcud etnomünaqişələr və səs salmış teraktlar haqqında informasiya əldə edir və "qaynar nöqtələr" xəritəsini hazırlayır.

Coğ. XII 3. Qlobal problemlərin həllində lokal, regional və beynəlxalq səviyyədə hazırlanmış səmtli siyasi məcburiyyəti təhlil edir.**Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:**

- Əhalinin (ailənin, cəmiyyətin, ölkənin, regionun və dünyanın) həyat qaydalarını, ətraf mühit anlayışı, təhsil və yerli qanunvericiliyin səbəb-nəticə əlaqələrini müzakirə edir; onların əhəmiyyəti barədə stabil inkişaf üçün öz fikrini ifadə edir;
- Qlobal problemlə əlaqədar Gürcüstan tərəfindən imza atılan konsepsiyalar və öhdəliklərlə tanış olur; anket tərtib edir və qeyd olunan prosesdə ictimaiyyətin və şəxslərin məlumatlandırılması və cəlb olunmasını öyrənmək məqsədilə sosial sorğu aparır;
- Qrup işi zamanı Gürcüstanda və ya hər hansı bir müəyyən ölkədə qlobal problemlərlə əlaqədar yerinə yetirilən və ya yerinə yetiriləcək konvensiya və ya öhdəliklər haqqında informasiyanı əldə edir; araşdırmanın nəticələrini auditoriya qarşısında təqdim edir.
- Beynəlxalq ekoloji tarixlərlə tanış olur və siniflə birlikdə onlar üçün maraqlı olanını seçir və uyğun tədbirlər hazırlayır (açıq dərslər, sərgi, konfrans və s.);
- Qrup işini müzakirə etdikdə qlobal problemlərin həllində bəşəriyyətin stabil və idarəedici inkişaf perspektivi üçün beynəlxalq birliyin əhəmiyyətini müzakirə edir və nəticələri lazımı formada təqdim edir.

Coğ. 4. Qlobal problemləri təhlil edir və onların mümkün həlli yollarını müzakirə edir.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Elə bir qlobal problemləri ayırır, hansıların həlli, onun fikrincə, yaxın gələcəkdə mümkündür və onların mümkün həlli yolları üzrə fərziyyələr söyləyir;
- Onun üçün aktual qlobal problem seçir, mövcud vəziyyətlə tanış olur və onun inkişaf modelini hazırlayır (həll olunan və həll olunmayan halda)
- Qrup işi nəticəsində qlobal problemlərin modelləşdirilmə məsələlərini araşdırır və vahid ümumdünya konsepsiyası haqqında müzakirələr aparır.

Mühit və sosial sistemlər

Coğ. XII 5. Sosial-iqtisadi xarakterli qlobal problemləri araşdırır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Silahlara ayrılan xərclərin nə kimi sosial və iqtisadi mənfəət gətirə biləcəyi haqqında fikirlərini bildirir;
- Sosial-iqtisadi xarakteri olan qlobal problemlər arasında məntiqi əlaqə yaradır və onların məkan-zaman xüsusiyyətlərini müzakirə edir;
- Xəritələr və digər mənbələrin əsasında ölkələr arasında ərzaq və xammalın nataraz bölgüsünü təhlil edir; problemin lokal, regional və qlobal səviyyələrinin həllinin mümkün yolları üzrə fərziyyələr irəli sürür;
- İnkişafın başqa-başqa pillələrində duran ölkələri seçir; onların hər birində qlobal sosial-iqtisadi problemlərin kəskin şəkildə özünü göstərməsini müqayisə edir;
- Müxtəlif coğrafi vasitələrin təhlili əsasında müzakirə edir ki, ölkələrin inkişafında tarixi və coğrafi amillər nə kimi rol oynayır; formalaşma parametrlərinə cavab verməyə yönələn tədbirləri təhlil edir və dünya regionlarının proqnoz (gələcək) "sosial-iqtisadi inkişaf xəritəsini" hazırlayır.

Coğ. XII 6. Təbii və antropoloji xarakterli qlobal problemləri araşdırır.

Nəticə əldə edilmişdir, əgər şagird:

- Tarixi keçmişdən bu günə qədər insan fəaliyyətinin nəticəsində yaranan ətraf mühitin qlobal problemlərini təhlil edir; onların mümkün inkişafı haqqında fərziyyələr söyləyir;
- Müxtəlif coğrafi imkanlardan istifadə etməklə atmosfer, hidrosfer, pedosfer və biosferin mənimsənilməsinin əsas istiqamətlərini təhlil edir; hər hansı bir komponentin mənimsənilməsi ilə əlaqədar qlobal problemi seçir, onun təhlükəsiz mənimsənilmə nəticələrini müzakirə edir və nəticələri istədiyi forma ilə təsvir edir;

- İllustrasiyalar və digər mənbələrdən istifadə etməklə qlobal geokoloji problemləri və bu problemlərin iğtişaçıları olan təsərrüfat sahələri arasında əlaqələr yaradır; tematik xəritələrdən istifadə edir və geokoloji problemləri göstərən mental xəritəni tərtib edir;
- "İstehsalatın genişləndirilməsi və ekoloji tarazlığın saxlanması" mövzusu üzrə debatlarda iştirak edir;
- Qrup işi zamanı hər hansı bir qlobal problemi seçir, onun həllinin bir neçə əhəmiyyətli tədbirlərini ayırır və problemin həllinin inkişaf səhnələrini yaradır; nəticələri istifadə etdiyi formada (qrafik, diaqram və s.) təqdim edir;
- İl ərzində müxtəlif mənbələrdən (elmi ədəbiyyat, dövrü nəşrlər, informasiya vasitələri) təbii və texnoloji fəlakətlər haqqında informasiyalar toplayır; onları xəritədə və zamanın xronoloji xəttində yerləşdirir; nəticələri təhlil edir və sinif yoldaşlarının qarşısında təqdim edir.

Tövsiyə olunan məzmun

1. Qlobalizasiya prosesi

- Qlobal problemlərin meydana gəlməsi
- Qlobal problemlərin qarşılıqlı əlaqəsi
- Bəşəriyyətin stabil və idarəedici inkişaf perspektivləri

2. Mühüm qlobal problemlər

- Sülh və tərksilahlıq
- Terrorizm
- Etnik böhran
- Geriliyə üstün gəlmək
- Demografik
- Energetik
- Xammal
- Ərzaq
- Urbanizasiya
- Səhiyyə
- Bioloji rəngarəngliyin saxlanması
- Ekoloji (atmosfer, hidrosfer, pedosfer)
- Dünya okeaniası ilə əlaqədar
- Təbii kataklizmlər
- Texnogen fəlakətlər